

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет

На правах рукопису

Федько Світлана Леонідівна

УДК 159.9.07:[364-784:316.6](043.3)

**КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ
В ПРАКТИЦІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник
Бондаренко Олександр Федорович
член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА І ПСИХОТЕХНІЧНА ПРОБЛЕМА	14
1.1. Культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні: генезис феномену і його теоретичне осмислення у сучасній психології	14
1.2. Постановка проблеми дослідження: практичні і теоретичні аспекти	29
1.3. Аналіз і обґрунтування термінів і понять	45
1.4. Методологічні засади дослідження	59
Висновки до першого розділу	65
РОЗДІЛ 2	
ІНДИГЕНІЗАЦІЯ І УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ЯК ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ	68
2.1. Соціокультурні витоки сучасної консультативної практики і процеси її експансії в країни незахідного світу	68
2.2. Аналіз мультикультуралізму як “четвертої сили” в сучасній консультативній психології	78
2.3. Індигенізація як сучасна тенденція в світовій практиці надання психологічної допомоги.....	87
2.4. Основоположні принципи побудови культуровідповідних моделей консультативної роботи	103
2.4.1. Релігійні та філософські підстави індигенізації.....	103
2.4.2. Клінічні підстави індигенізації	116
2.5. Напрями та результати пошуків культуродоцільних методів консультативної роботи	126
Висновки до другого розділу.....	134

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРЕДСТАВЛЕНОСТІ	
ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ	
СВІДОМОСТІ ПРАКТИКУЮЧИХ ПСИХОЛОГІВ	138
3.1. Структурно-змістовні характеристики експерименту з дослідження	
особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів	138
3.3.1. Етапи аналізу та інтерпретації емпіричних даних	147
3.1.2. Характеристика вибірки досліджуваних	148
3.2. Факторний аналіз особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих	
психологів: перший етап.....	151
3.3. Факторний аналіз особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих	
психологів: другий етап.....	158
Висновки до третього розділу	166
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний глобалізований світ ставить принципово нові виклики не лише перед окремими країнами й економічними системами, а й перед конкретною особистістю. Це, у свою чергу, змушує фахівців зі сфери психологічної допомоги, зокрема психологічного консультування, інтенсифікувати пошуки ресурсів для надання такої допомоги в межах власної культурної традиції.

Взаємозумовленість психологічного консультування і культурного середовища – це проблемне поле, що висвітлює гострі кути сучасної консультативної психології. Посилення уваги до проблеми соціокультурної, а отже, і ціннісно-сміслової зумовленості практики надання психологічної допомоги пов'язане передусім зі стрімкою експансією західної наукової думки в країни незахідного світу. Донедавна експансія англо-саксонської культури сприймалася як форма інтенсифікації культурного обміну. Проте проголошені ідеї про всесвітню уніфікацію та інтеграцію стали приймати, насправді, однобічний характер, зокрема такий, за якого баланс впливу стрімко змістився в бік Заходу. Але разом з тим на сучасному етапі в багатьох країнах світу посилюються тенденції індигенізації, тобто пошуку власних соціокультурних основ вибудовування стратегій психологічної допомоги.

Безперечно, вирішення проблем соціокультурного самовизначення психологів-практиків, що зумовлено актуальною ситуацією, потребує неабияких зусиль для подолання методологічного еkleктизму, некритичної рецепції сучасних інноваційних підходів та з'ясування меж імплементації останніх у практиці психологічної допомоги.

Функціональне поле професійної діяльності психолога передбачає активну взаємодію з носіями і виразниками певного менталітету, психологічні труднощі яких зазвичай детерміновані низкою соціокультурних чинників середовища проживання. Відтак опосередкувальною ланкою між психологічним консультуванням і культурною складовою є *соціокультурна рефлексія психолога*, що виступає як процес осмислення культурної зумовленості власної професійної діяльності і, відповідно, забезпечує володіння культуродоцільними способами професійної поведінки.

Необхідність аналізу сучасної системи психологічного консультування крізь призму її ціннісно-сміслових детермінацій, критичного осмислення консультативної практики в руслі мейнстріму та її трансформації відповідно до сучасних реалій з метою підвищення ефективності визначає актуальність і своєчасність теми дослідження.

Проблема культурної зумовленості практики надання психологічної допомоги як прямо, так і опосередковано, висвітлена в низці наукових напрямів. Теоретичні витoki й передумови цього феномену простежуються в антропології та етнографії (Г.Д. Гачев, М.Я. Данилевський, К.Д. Кавелін, Г.І. Маркелов, Б.Ф. Поршнєв, А. Тойнбі, С.Ф. Хантінгтон, О. Шпенглер), лінгвокультурології та психолінгвістиці (А. Вежбицька, А. Де Лазарі, О.О. Потебня, Дж.А. Расселл) і знаходять своє продовження в роботах представників безпосередньо психологічної думки: як зарубіжних (В. Вундт, Дж. Беррі, Р. Бріслін, Дж. Брунер, К. Клакхон, Д. Мацумото, Ф. Стробек, Г. Тріандіс, Е. Холл, Г. Хофстеде, К. Юнг та ін.), так і вітчизняних (Л.С. Виготський, І.С. Кон, О.Р. Лурія, С.В. Лур'є, Т.Г. Стефаненко, Г. Шпет та ін.).

Питання необхідності включення культурної складової в практику надання психологічної допомоги спирається на проблему підготовки практичних психологів загалом (О.Ф. Копйов, О.С. Кочарян, С.Д. Максименко, М.Р. Мінігалієва, В.А. Семиченко, В.М. Цапкін, Н.В. Чепелєва, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко) та конкретно в межах певного соціокультурного простору (О.Ф. Бондаренко, М.Є. Бурно, О.Л. Венгер, В.В. Гришин, З.Г. Кісарчук, Н.О. Кучеровська, В.Є. Луньов, П. Педерсен, Г. Ренн, М. Сандомирський, О.Й. Сосланд, Д. Сью.).

Перші кроки в реалізації індигенізаційного підходу у вітчизняній психології здійснили О.Ф. Бондаренко та І.В. Данилюк. Дослідження ментальності українського етносу, що відкривають широкі перспективи українським психологам, репрезентовані в роботах М.Й. Боришевського, О.Т. Губка, В.Б. Євтуха, І.В. Кривонос, О.М. Лозової, Н.А. Маєвської, А.Ф. Фурмана, М.-Л. А. Чепи, В.М. Яніва.

Наразі перед українськими психологами постало завдання створити систему наукового психологічного знання і, відповідно, підходів до надання психологічної допомоги, що зосереджуються у власних, безперечно багатих соціокультурних реаліях – цінностях, віруваннях, світоглядних орієнтирах, які, у свою чергу, спираються на філософську та релігійну традицію етносу, а не нав'язану ззовні ідеологію. Першим кроком на цьому шляху є усвідомлення фахівцями власної культурної ідентичності і розуміння того, що реальний предмет психології, а відповідно, і консультативної роботи, скоріше міститься у повсякденній діяльності людей, ніж у штучних, нав'язаних ззовні смислах. Практичний бік поставленого питання полягає у застосуванні консультативних методів, соціокультурний базис є комплементарним соціокультурному середовищу та ментальності клієнта. Останнє визначає й диктує логіку пошуку культуродоцільних підходів до надання психологічної допомоги.

Долучення результатів вітчизняних наукових розробок до світової наукової думки сприятиме узгодженню поглядів, а також демаркації істинно універсального і культуродоцільного в практиці надання психологічної допомоги. Як теоретична, так і практична значущість питання та його недостатня розробленість у сучасній психологічній науці зумовили вибір теми дослідження “Культуродоцільні тенденції в практиці надання психологічної допомоги”.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася в межах науково-дослідної теми кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету “Етичний персоналізм: теоретична концепція та психотехнічні можливості” (2012–2014 рр., номер державної реєстрації: 0112U000928), а також комплексної наукової теми “Вдосконалення професійної підготовки фахівців психологічного та педагогічного спрямування” (з 2014 р.).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського національного лінгвістичного університету (протокол № 14 від 25 травня 2015 р.) та узгоджено у Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 23 червня 2015 р.).

Метою дослідження є теоретико-методологічний аналіз генези й особливостей культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці психологічного консультування та емпіричне дослідження вияву вказаних тенденцій у професійній свідомості практикуючих психологів.

Гіпотеза дисертаційного дослідження базується на припущенні, що спрямованість соціокультурного змісту роботи психологів-практиків визначається двома провідними культуродоцільними тенденціями – індигенізацією та універсалізацією, – експліцитність та імпліцитність яких зумовлює актуальне ставлення професіоналів до власної діяльності у сфері надання психологічної допомоги.

Відповідно до мети були визначені **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати сукупність вихідних положень, що утворюють науково-теоретичну основу дослідження культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці надання психологічної допомоги.
2. Простежити генезу феномену культуродоцільності у психологічному консультуванні, визначити зміст цього поняття і явища.
3. Охарактеризувати основні вектори спрямованості культуродоцільності психологічної допомоги – універсалізацію та індигенізацію, розкрити їх ціннісно-сміслові та ідеологічні підстави.
4. Визначити основні принципи й умови побудови культуродоцільних моделей психологічного консультування.
5. Емпірично вивчити й обґрунтувати специфіку представленості феномену культуродоцільності в сучасній практиці надання психологічної допомоги шляхом виявлення смислотворчих елементів професійної рефлексії як ключової детермінанти соціокультурної компетентності психологів.

Об'єкт дослідження – сучасні культуродоцільні тенденції як способи професійних дій у практиці надання психологічної допомоги.

Предмет дослідження – особливості вияву тенденцій універсалізації та індигенізації у професійній свідомості психологів-практиків.

Методологічну й теоретичну основу дослідження склали принципи, викладені в рамках вітчизняної культурно-історичної теорії (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, М.Г. Ярошевський, О.Г. Асмолов), а також її зарубіжні аналоги: соціокультурний підхід (Дж. Верч) і культурна психологія (Дж. Брунер, М. Коул, Р. Шведер, С. Скрібнер); етнокультурна теорія розвитку особистості (Т.Г. Стефаненко, Г.У. Солдатова, О.В. Сухарєв, В.Ю. Хотинець, М.-Л. А. Чєпа); принцип культурного детермінізму (М. Вебер, Л. Уайт, А. Кардинер, М. Мід, Х. Штейнталь, М. Лазарус, О.О. Потебня та ін.); принцип єдності психіки та діяльності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн); теорія опосередкованого зв'язку культури і спілкування (Дж. Беррі, М. Бонд, Г. Тріандіс, Г. Хофстеде); крос-культурний підхід у дослідженні психічних явищ (Дж. Беррі, М. Беннет, Д. Кемпбелл, Г. Тріандіс); культурно-сензитивний підхід у вивченні психологічних явищ (Х. Дайденбах, Н. Пезешкеан, Х. Пезешкеан та ін.); положення про специфіку професійної діяльності психолога в умовах мультикультурного середовища (П. Аредондо, Дж. Беррі, С. Колінз, Д. Ходж, С. Паттерсон); індигенізаційний підхід С. Хантінгтона щодо психологічного консультування, розроблений У. Кімом та С. Олвудом, а серед українських психологів – О.Ф. Бондаренком та І.В. Данилюком; концепція панкультурних і культуроспецифічних особливостей К. Пайка, більш детально розроблена і збагачена Дж. Беррі.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс методів: *теоретичних* – аналіз обсягу й змісту використовуваних понять, зіставлення, узагальнення та систематизація теоретичних та емпіричних досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології; *емпіричних*: спостереження, констатувальний етап дослідження із застосуванням методу анкетування (2 етапи); *статистичних*: описова статистика, частотний аналіз, факторний аналіз (методом виокремлення головних компонент). Статистична обробка даних і графічна презентація результатів здійснені із застосуванням програмного комплексу для прогностичної аналітики SPSS (PASW) Statistics 16.0.

Для перевірки гіпотези дослідження на констатувальному етапі було застосовано спеціальний комплекс методик. Зокрема, для вивчення особливостей представленості феномену культуродоцільності у професійній свідомості практикуючих психологів застосовувалася розроблена відповідно до завдань дослідження анкета соціокультурної рефлексії психологів-практиків. Для з'ясування індивідуально-психологічних характеристик фахівців-психологів використовувалися: скорочений варіант стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості ММРІ (Mini-Mult) в модифікації В.П. Зайцева; психографічний тест “Конструктивний малюнок людини з геометричних форм” О.В. Лібіна; методика визначення особистісних проблем А.Г. Амбрумової; тест МКВ М. Люшера в модифікації Л.М. Собчик; шкала соціально-бажаних відповідей особистісного опитувальника Г. Айзенка.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося протягом 2011–2015 рр. у 4 етапи.

На *першому етапі (2011–2012 рр.)* проводився аналіз даних наукової літератури з питань теоретико-методологічних засад вивчення феномену культуродоцільності в практиці надання психологічної допомоги. Було виокремлено дві провідні культуродоцільні тенденції – індигенізацію та універсалізацію, як такі, що відображають орієнтацію психологічної допомоги на культурну складову.

На *другому етапі (2012–2013 рр.)* дослідження було здійснено розробку і добір дослідницького інструментарію, спрямованого на вивчення особливостей представленості феномену культуродоцільності у професійній свідомості практикуючих психологів.

На *третьому етапі (2013–2014 рр.)* було визначено змістові кореляти структури професійної свідомості практикуючих психологів; отримана факторна структура професійної свідомості психологів-практиків з акцентом на показниках соціокультурної спрямованості їхньої професійної діяльності.

На *четвертому етапі (2014–2015 рр.)* було узагальнено та систематизовано дані, отримані в ході дослідження, проаналізовано висновки та визначено перспективи подальших досліджень.

Емпіричну базу дослідження склали фахівці-психологи різного професійного спрямування та кваліфікації. В Україні дослідження проводилося на базі Запорізького національного технічного університету, Київського національного лінгвістичного університету, Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. З метою охоплення експериментом більшої кількості респондентів, були застосовані сучасні методи дистанційного опитування. Загалом в експериментальному дослідженні взяли участь 240 осіб – фахівців у галузі психологічної допомоги з України (Запоріжжя, Києва, Львова, Одеси, Полтави, Сум, Харкова), Росії (Москви), Білорусії (Бреста, Гомеля, Мінська), ФРН (м. Штутгарт) і Фінляндії (м. Хельсінкі).

Надійність і достовірність отриманих даних забезпечені комплексним підходом (теоретичним, аналітичним, експериментальним) у дослідженні поставленого питання; адекватністю вихідних методологічних позицій, застосуванням комплексу методів, релевантних меті й завданням дослідження; репрезентативністю вибірки учасників дослідження; застосуванням статистичних критеріїв надійності і достовірності; високою надійністю застосованого пакету комп'ютерних програм для статистичної обробки даних SPSS (PASW) Statistics 16.0; узгодженістю результатів дисертаційної роботи з результатами та висновками інших дослідників.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження забезпечуються постановкою актуальної проблеми дослідження та підходом до її розв'язання, а також отриманими результатами, сутність яких полягає в тому, що: а) *вперше* здійснено комплексний аналіз існуючих поглядів на проблематику психологічного консультування в контексті культури; б) *набуло подальшого розвитку* проблемне поле консультативної психології, яке полягає у питанні її співвіднесеності з культурним контекстом; положення теорії індигенізації психологічного консультування, що передбачає

використання практикуючим психологом культуродоцільних способів професійних дій; в) *розширено і конкретизовано* термінологічний апарат з проблеми, що розробляється, зокрема визначено обсяг і зміст понять та явищ культуродоцільності, індигенізації, універсалізації в контексті практики надання психологічної допомоги; г) *визначено* основоположні принципи й умови побудови культуродоцільних моделей психологічного консультування; д) *з'ясовано* особливості спрямованості соціокультурного змісту роботи психологів-практиків з позиції двох культуродоцільних тенденцій – індигенізації та універсалізації; е) *збагачено* наукові уявлення про специфіку надання психологічної допомоги індивіду в контексті культури, шляхом переосмислення підходів у психологічному консультуванні з точки зору їхньої ціннісно-сислової зумовленості з метою знаходження точок дотику між психологічним консультуванням та етнокультурними особливостями.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене можливістю застосування його основних положень у таких сферах: *науково-дослідницькій* (у процесі подальшого вивчення соціокультурних вимірів практики надання психологічної допомоги); *навчально-дослідницькій* (у процесі фахової підготовки студентів і професійного вдосконалення практикуючих психологів; для розробки лекційних курсів і семінарських занять з психології у вищих навчальних закладах та доповнення змісту навчальних дисциплін: “Вступ до спеціальності”, “Етнопсихологія”, “Психологія особистості”, “Основи психологічного консультування”); *інформаційно-аналітичній* (для інформаційного забезпечення різноаспектних соціально-освітніх заходів з питань надання психологічної допомоги, а також під час створення підручників, посібників, методичних рекомендацій для студентів, аспірантів, викладачів).

Результати дослідження впроваджено у діяльність Лікувально-реабілітаційного центру “Медичний центр “XXI сторіччя” м. Макіївки (довідка № 241 від 26.02.2014); у процес фахової підготовки студентів-психологів ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (довідка № 1022 від 22.10.2015),

Київського національного лінгвістичного університету (акт про впровадження від 19.11.2015), Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 2 від 06.10.2015).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації наукові положення є самостійним внеском автора у розробку проблеми культуродоцільності шляхів та способів надання психологічної допомоги. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

У статті “Тенденции индигенизации и их осмысление в современной консультативной психологии”, що опублікована у співавторстві з проф. О.Ф. Бондаренком, авторський внесок здобувача полягає у висвітленні генези феномену індигенізації та аналізі теоретичних передумов його виникнення, і становить 50%.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження були представлені у виступах і доповідях на таких наукових конференціях, конгресах та семінарах: Об’єднаний Євроазіатський конгрес з психотерапії “Психотерапия без границ. Прошлое, настоящее и будущее!” (Москва, 2013); VIII Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2013); IV Міжнародна науково-практична конференція “Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги” (Ніжин, 2013); V Международная конференция молодых ученых на базе Института психологии РАН “Психология – наука будущего” (Москва, 2013); 1st International scientific-practical conference of young scientists (Кривий Ріг, 2014); VI Международная научно-практическая конференция “Актуальные вопросы психологии” (Краснодар, 2014); IX Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2014); Міжнародна науково-практична конференція “Україна і світ: діалог мов та культур” (Київ, 2015); X Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2015).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 14 (13 одноосібних) наукових праць, серед них 5 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 2 статті у виданнях, що індексуються у світових наукометричних базах і системах; 1 стаття у зарубіжному виданні (у співавторстві з проф. О.Ф. Бондаренком); 6 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (337 найменувань, із них 167 іноземною мовою), 5 додатків. Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок (із них основного тексту – 168 сторінок). У роботі міститься 13 таблиць на 15 сторінках, 3 рисунки на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА І ПСИХОТЕХНІЧНА ПРОБЛЕМА

Перший розділ присвячено детальному розгляду теоретичних і практичних передумов виникнення культурно-орієнтованого підходу в практиці надання психологічної допомоги. Значна увага приділяється критичному осмисленню сучасного стану і тенденцій розвитку психологічного консультування та виокремленню підстав, на які спираються всі інші аспекти роботи, зокрема, проблема культуродоцільності консультативної практики.

1.1. Культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні: генезис феномену і його теоретичне осмислення у сучасній психології

Феномену культури належить особливе місце в системі психологічних наук загалом (Л.С. Виготський [39; 40], В. Вундт [37; 38], І.В. Данилюк [52; 53, с.153–230], І.С. Кон [72], В.Є. Луньов [266]; Д. Мацумото [101, с. 627–646], Т.Г. Стефаненко [138], Г. Тріандіс [323; 324], Г. Хофстеде [237], Г. Шпет [161], К.Г. Юнг [165]) і психологічного консультування зокрема (О.Ф. Бондаренко [15; 16; 19], О.Л. Венгер [32; 33], І.В. Латипов [81], Є.Л. Ніколаєв [108; 110; 11; 112], С. Паттерсон [282; 283], П. Педерсен [284; 288], В.Я. Семке [129], М.Є. Сандомирський [127], О.Й. Сосланд [134; 136], Д. Сью [316; 318]).

Відомо, що культура включає в себе такі складові, як філософська, релігійна, політична, економічна, правова, власне психологічна і т. д., органічна взаємодія яких формує своєрідне середовище, здатне, в свою чергу, продукувати певний тип особистості. Могутності впливу культурного фону на формування вищих психічних функцій індивіда віддавали належне мислителі античності, триває ця традиція в роботах вчених і в наші дні. Осмислення феномену культури як однієї з головних детермінант, здатних впливати

на прояви суспільної свідомості, стало підставою для включення принципу культуродоцільності в ті сфери, безпосереднім об'єктом роботи яких є людина.

Зокрема, ідея необхідності врахування культурної змінної в соціальній практиці була висунута в першій половині XIX століття в рамках педагогічної науки А. Дістервегом. Серед інших правил навчання, мислитель виокремлював такі, що стосуються зовнішніх умов, часу, місця, становища і т.д. Ключовим у цій низці є *принцип культуродоцільності* виражений у заклик "Навчай культуродоцільно!", що передбачає врахування в процесі виховання і навчання характеру і цінностей культури яка, власне, і виступає базисом для формування особистості. На думку автора концепції, кожна, без винятку, людина є виразником певних соціально-історичних умов життя і відповідної людської культури [57, с. 189–194].

За аналогією, можна стверджувати практичну доцільність застосування культурно-орієнтованого підходу в психологічному консультуванні, що передбачає пошук консультативних методів, соціокультурний базис яких відповідає соціокультурному середовищу клієнта.

Незважаючи на те, що культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні має досить нетривалу історію, ця традиція досить чітко простежується в інших наукових галузях, предметом вивчення яких є людина і людське суспільство. Наукові досягнення суміжних з психологією дисциплін щодо питання впливу чинників культури на розвиток і функціонування особистості становлять неабиякий інтерес в рамках даної роботи з тієї причини, що допомагають не лише зрозуміти і з'ясувати головні його особливості, але й виявити глибинне підґрунтя і масштабність стрижневої проблематики.

Розглядаючи проблему впливу культурних чинників на структурні компоненти ментальності індивіда, насамперед варто звернутися до *концепції культурної неоднорідності*, що мала висвітлення в ряді наукових напрямів, починаючи ще з античних часів і закінчуючи сучасністю.

Сутність даної концепції виражена здебільшого в міркуваннях щодо особливостей "національних характерів". Такі міркування мають різні форми

і знаходяться часом в найрізноманітніших площинах. Так за часів сильної залежності людини від природного середовища, “етнопсихологічні” погляди зводилися до питання: яким чином природне середовище проживання впливає на життєвий уклад людей, їхню поведінку, психічні особливості. Таким чином, міркування давньогрецьких мислителів (Гіппократа, Платона, Аристотеля, Полібія, Страбона та ін.) поклали початок *концепції географічного детермінізму*, яка виступила в якості протилежності панувалим у ті часи релігійно-міфологічним уявленням і встановлювала зв'язок між відмінностями в “характерах” народів і фізико-кліматичними умовами місцевості, в межах якої вони проживають.

Зокрема, давньогрецький лікар, реформатор античної та основоположник безпосередньо наукової медицини Гіппократ у праці “Про повітря, води, місцевості” показав визначальний вплив факторів зовнішнього середовища (клімату, стану води, ґрунту, способу життя людей, законів країни та ін.) на формування тілесних і душевних властивостей людини [234, с. 148–169]. Дана ідея лягла в основу маловідомого в наші дні, але, тим не менш, змістовного наукового напрямку – медичної географії, родоначальником якої власне і виступає Гіппократ, а в останні часи того, що має назву “психологія середовища” або “енвайронменталізм” (англ. “Environmental Psychology”).

Варто зазначити, що етнопсихологічні погляди античності і далі – давньоримського періоду, полягали, головним чином, в описі звичаїв, традицій, зовнішнього вигляду і життєвого укладу локальних груп людей. Такого роду дані містяться в працях Геродота Галікарнаського, Плінія Старшого, Тацита та ін. [44; 293].

Новим етапом у розвитку знань про ментальні особливості народів вважається середина XVIII століття. Період Великих географічних відкриттів, стрімкого розвитку буржуазних економічних та суспільно-політичних відносин, обумовлених розвитком промисловості і морської торгівлі, призвів до необхідності детального вивчення культури, побуту і традицій народів з метою встановлення комерційних зв'язків. Таким чином, наука того часу була покликана суворо виконувати соціальне замовлення і виступати з теоретичним

обґрунтуванням імперсько-колоніального світосприйняття (наприклад, ідеї переваги і винятковості одних народностей над іншими [5, с. 6]. Передумови етнокультурних знань цього часу містяться в працях І.Г. Фіхте [151], І.Г. Гердера, Д. Юма, І. Канта та ін. [58, с. 287–298]. Крім того, концепція географічного детермінізму вже в якісно новому вигляді, отримала подальший свій розвиток в роботах Г.Т. Бокля, Ж. Бодена, Ш.Л. Монтеск'є, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, а пізніше – в теорії еволюції Ч. Дарвіна, океанічній концепції Л.І. Мечникова [103], теорії етногенезу Л.М. Гумільова [50]. Сучасним проявом концепції географічного детермінізму і є по суті згадуваний вище енвіронменталізм (від англ. *environment* – навколишнє середовище, оточення) – науковий напрямок, що вивчає особливості впливу середовища на життя і діяльність людини.

Очевидним при цьому є факт деякої обмеженості вищезазначених теорій, що наділяють навколишнє середовище статусом стійкої даності і виключають при цьому фактор людської свободи і вибору.

Більш психологічним в цьому сенсі виступає вчення В.І. Вернадського про ноосферу, що являє собою площину взаємодії людини і природи, в рамках якої діяльність людини розумної стає визначальним фактором розвитку [34; 35]. Дещо інший характер має концепція посибілізму П. Відаля де ла Блаша, що домінувала в науці першої половини ХХ століття, що розглядає природне середовище як пасивний фундамент для виникнення і розвитку різних видів людських суспільств [73]. Натомість, в якості активної, організованої і цілеспрямованої сили розглядається виключно людина. Дана концепція поклала початок науці про людину в єдності її загальних закономірностей і культурно-історичних особливостей – *психологічної антропології*, що виникла в 30-х роках ХХ століття.

У цей період, акценти змістилися з вивчення типів культур на проблему взаємодії культури і особистості, на вивчення функціонування особистості в культурі, на репродукування особливостей культури особистістю. У якості предмету наукових пошуків все частіше фігурує аналіз того, як мислить, діє індивід в умовах різного культурного оточення, а якщо вже більш точно – пошук точок кореляції між культурною та психологічною складовими [95, с. 274].

Аналіз взаємозв'язку індивідуальної психіки і культури як предмету вивчення психологічної науки, розвиток ідей про ментальну неоднорідність народів світу, а також осмислення масштабів впливу культурних чинників на формування психічних особливостей індивіда, пов'язані, в першу чергу, з німецькою школою психології народів (М. Лацарус, Г. Штейнталь, В. Вундт) [45].

Зокрема М. Лацарус і Г. Штейнталь виступили родоначальниками міждисциплінарної наукової галузі, що вивчає етнічні особливості психіки, національний менталітет, закономірності формування і функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів і т. д. – *етнопсихології*.

Особливе місце, у вивченні проблеми впливу культурного контексту на особливості ментальності народів належить десятитомній праці В. Вундта “Психологія народів” (1900 – 1920 р.р.) [38]. Визнаючи дві традиції в психології – природничо-наукову і культурну – вчений зауважував обмеженість природничо-наукового підходу та експериментального методу, застосування якого доцільно лише в дослідженні найпростіших психічних процесів. У цьому плані погляди В. Вундта перегукуються з поглядами німецького філософа і психолога В. Дільтея, про необхідність, разом з пояснювальною традицією в психології, яка посилається на досягнення природничих наук, розвивати й описову (культурно-історичну) традицію [38; 56].

Дослідження культурної зумовленості психічного знаходить своє продовження у вченні швейцарського психоаналітика К.Г. Юнга про мислення та культуру, де виокремлюється два типи мислення – інтуїтивне і логічне, властиві Східній та Західній культурам відповідно. Крім того, одним з найбільших надбань мислителя було вивчення культурних витоків несвідомого яке, згідно К. Юнгу, носить не внутрішній, суб'єктивний, а культурний характер і народилося на зорі людської історії в колективному психічному досвіді [166].

Становлення вітчизняної етнічної психології в історичному контексті пов'язано з іменами істориків та етнографів – К.М. Бера, М.І. Наєждіна, К.Д. Кавеліна, М.Я. Данилевського [143, с.214–219], мовознавців – О.О. Потєбні [121; 122], Д.М. Овсянико-Куликовського [133] та ін.

Середина XIX ст. у вітчизняній гуманітарній думці ознаменувалася особливим інтересом до пізнання і опису власних національно-психологічних особливостей, що призвело до появи великої кількості досліджень “руського характеру і руської душі” [78, с. 18]. Зокрема, елементи опису менталітету російського народу мають місце в працях І.О. Ільїна, В.С. Соловйова, М.О. Бердяєва (його термін “душа Росії”), О.С. Хом’якова, В.Й. Ключевського, С.С. Уварова, С.М. Соловйова, М.О. Лоського, П.І. Ковалевського, П.О. Сорокіна, О.І. Герцена, С.О. Венгерова та ін. [7; 64; 91]

Особливі здобутки в розвитку і збагаченні етнопсихологічних знань належать вітчизняним ученим-психологам, психіатрам, фізіологам І.М. Сеченову [130], який у вивченні психології народів відстоював пріоритетність об’єктивного методу перед позитивістським і В.М. Бехтерєву [11], який зробив серйозний внесок у вивчення ролі і значення символіки у різних народів.

Таким чином, до кінця XIX – початку XX століття в рамках історії, філософії та антропології була розроблена досить переконлива основа для осмислення національно-психологічних феноменів, що згодом послужило базисом для розвитку психологічних наукових напрямків, безпосереднім об’єктом вивчення яких є система “культура – особистість”.

У сучасній психологічній науці прийнято виокремлювати два підходи до вивчення проблеми зумовленості психічних особливостей індивіда культурними факторами. Так, в країнах Західного світу дане питання розробляється в рамках *психологічної антропології* та *крос-культурної психології*. Вітчизняна ж наукова традиція, висхідна до європейської філософської думки, пропонує інший напрямок – *етнічну психологію* [59, с. 526].

В рамках культурної антропології можна виокремити низку підходів які різняться фокусом уваги на тих чи інших аспектах в дослідженні дихотомії “культура-особистість”, а саме: конфігураціоналізм (Е. Сепір, Р. Бенедикт, М. Мід); теорії основної і модальної особистості (А. Кардинер, Р. Лінтон, К. Дюбуа, Е. Уоллес); дослідження національного характеру (К. Клакхон,

Г. Бейтсон, А. Інкелс, Дж. Горер, У. Кауділл); крос-культурний підхід (Дж. Уайтінг, Р. Ле Він, М. Спіро, Г. Спіндлер, Р. Д'Андрате і пізніше – Р. Бріслін, Г. Тріандіс, Дж. Беррі, Д. Мацумото та ін.).

У становленні вітчизняної етнопсихології як науки визначне місце належить радянському філософу і психологу Густаву Шпету (1879–1937). У своїй праці “Вступ до етнічної психології” (1927) вчений поставив під сумнів ідею В. Вундта про те, що продукти духовної культури народу є психологічними за своєю суттю. Предмет етнічної психології мислитель вбачав у ставленні до продуктів культури, до сенсу культурних явищ. Г. Шпет вважав, що мова, міфи, релігія самі по собі викликають у носіїв культури певні переживання, якийсь емоційний резонанс, і саме в їхньому ставленні до всього, що об'єктивно існує, виражається їхній “дух”, “душа” чи “характер” [161, с. 9].

Кульмінацією розвитку ідеї взаємозумовленості культури та індивідуальної психіки стала поява вітчизняної культурно-історичної школи Л.С. Виготського, провідниками та реалізаторами якої були О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєв та ін. Л.С. Виготський запропонував поставити в один ряд органічні та культурні детермінанти у розвитку психічних процесів. Згідно культурно-історичної теорії, розвиток мислення та інших психічних функцій відбувається в першу чергу за допомогою використання “психологічних знарядь”, шляхом оволодіння системою знаків-символів, таких як мова, десяткова система рахунку, письмова мова і т. д. [40]. Важливо зазначити, що дані погляди сформувалися під впливом марксистського матеріалістичного розуміння історії, і, особливо, ідей Ф. Енгельса про роль праці в процесі переходу від мавпи до людини [55].

Не можна не згадати також культурно-історичні погляди Г.І. Маркелова, який у правильному розвитку високоорганізованої людської спільноти вбачав послідовне переживання трьох “революцій”: політичної, соціальної і, нарешті, культурної. Цікавою у контексті нашого дослідження є думка мислителя про те, що “...спочатку індивідуум цілком належить громаді – роду, племені, – як особистість він не існує. ...Зникає родове начало, і індивідуум потрапляє під нове ярмо – держави Відбувається ряд нових революцій, людина стає

рівноправним громадянином на землі” [100, с. 2]. Саме це чи не найкраще пояснює той факт, що, здійснюючи поступальний рух і розвиток у своєму історико-психологічному контексті, особистість підтверджує тим самим свою культурно-історичну природу.

Узагальнюючи викладене вище, можна констатувати, що проблема вивчення психології народів та етнічної психології має багату історію, виражену в інтелектуальній спадщині мислителів, які заклали фундамент для сучасних наукових пошуків. Безсумнівні докази існування відмінностей в ментальному устрої етносів, спровокували нове поле для досліджень: проблему поділу населення землі на цивілізації за принципом культурної і психічної схожості.

Так, проблема цивілізаційної ідентичності знаходить своє відображення в різноманітних концепціях та інтерпретаціях:

1. “Концепції племенізму” К.М. Леонтьєва, що полягає в ідеї існування обмежених у часі історичних утворень – цивілізацій, кожна з яких включає в себе три основні складові: релігію, культуру та державність [61, с. 23].

2. Теорії культурно-історичних типів М.Я. Данилевського, відмінності між якими визначаються психічними і моральнісними особливостями, мовою та умовами історичного виховання народів, які їх утворюють [51].

3. Історико-культурологічній теорії (теорії культурних типів) О. Шпенглера, яка ґрунтується, головним чином, на зіставленні феноменів культури і цивілізації [160].

4. Цивілізаційній концепції культури А. Тойнбі, в якій всесвітня історія розглядається як історія різних співіснуючих цивілізацій [144].

5. Концепції зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, де головним джерелом конфлікту виступає культура, а протистояння має ідеологічний характер [155].

6. Концепції “кінця історії” Ф. Фукуями, яка описує ідеологічні протистояння у світі, кінець яких повинен ознаменуватися поширенням ліберальної демократії західного зразка, що призведе до кінцевої точки соціокультурної еволюції людства і формування остаточної форми правління [153].

Нарешті, не можна не згадати найдавніший спосіб категоризації спільнот, заснований на дихотомічному поділі: “ми – вони” (Б.Ф. Поршнев) або “свої – чужі” (У. Самнер). Дана ідея припускає, що усвідомлення своєї приналежності до групи, завжди передбачає протиставлення її будь-якій іншій групі. Або ж навпаки, відповідно до думки Б.В. Поршнева: “Тільки відчуття, що є “вони”, породжує бажання самовизначитися по відношенню до “них”, відокремитися від “них” у якості “ми” [119, с. 14; 120 с. 81].

Таким чином, індивідуальні цінності, вкорінені в структурі особистості, впродовж століть зміцнювалися в повсякденній свідомості саме як цінності загальні, властиві цивілізації в цілому, і саме це забезпечувало їхню непорушність, стійкість. Характерною особливістю нашого часу є те, що цінності й світоглядні орієнтири мають тенденцію не тільки вироблятися зсередини культурно-цивілізаційного середовища, а й впроваджуватися в нього ззовні.

Покажемо у цьому плані є добре відоме протистояння таких течій російської ліберальної думки як *“західництво”* і *“слов'янофільство”*, що сформувалися наприкінці 30-х – на початку 40-х років XIX століття і мають продовження, проте вже в якісно інших формах, і в наші дні. Представники першого напрямку відстоювали пріоритет розвитку Росії за єдиними для всього людства законами і визнавали духовну єдність Росії та Західної Європи (П.Я Чаадаєв, В.С. Печерін, Т.М. Грановський, П.М. Кудрявцев, С.М. Соловійов, К.Д. Кавелін, І.В. Вернадський, Б.М. Чичерін, П.Б. Струве та ін.).

Слов'янофіли вважали за доцільне розвиток культурної самобутності Росії, відстоювали пріоритет своєрідності перед загальними закономірностями історичного розвитку (О.С. Хом'яков, І.В. Киреевський, Ф.В. Чижов, К.С. Аксаков, І.С. Аксаков, Ю.Ф. Самарін, М.А. Бердяєв, В.В. Зіньковський, І.А. Льїн, Г.В. Фроловський та ін.).

Слід зазначити, що, розпочавшись у першій половині XIX століття, протистояння західницького й самобутньо-руського світоглядів триває і в наші дні. Однак якщо в історичному контексті західницька і слов'янофільська ідейні течії мали розбіжності переважно у поглядах щодо самодержавства, царя

Петра I, і власне шляху, яким має йти царська Росія, то сучасні умови диктують іншу розстановку акцентів і постановку завдань. Так, сучасне бачення вищезазначених світоглядних тенденцій має спрощений вигляд, і зводиться здебільшого до розстановки пріоритетів відносно вітчизняної та західної систем цінностей, зрозуміло, в тій мірі, в якій соціокультурні витоки останніх можуть бути відрефлексовані індивідом.

Ідеї західництва і слов'янофільства мають особливе значення в контексті досліджуваної проблематики, оскільки в значній мірі сприяють осмисленню центральних для даної роботи сучасних тенденцій – *універсалізації* та *індигенізації* (розділ 2), які, формально відрізняючись, у своїх сутнісних ознаках перегукуються з вихідними – західництвом і слов'янофільством відповідно.

Варто зазначити, що критика заходоцентризму розгорталася також і в роботах зарубіжних мислителів. Так, заперечення західноєвропейської культури як центру всього світового звершення можна знайти у праці О. Шпенглера “Занепад Європи”. Мислитель пропонує якісно іншу систему поглядів, “... в якій античність і Захід разом з Індією, Вавилоном, Китаєм, Єгиптом, арабською та мексиканською культурою – окремі світи становлення, мають однакове значення в загальній картині історії і часто перевершують античність грандіозністю душевної концепції, силою зльоту, – займають відповідне і аж ніяк не привілейоване становище” [160, с. 146–147].

В історії та філософії XX століття відмова від принципу універсальності історичного мислення, під яким, по суті, малося на увазі панування капіталістичного Заходу, простежується у творчій спадщині А. Тойнбі, (“Дослідження історії”) [144]. Наростаючим суперечностям між західною культурою і рештою світу в другій половині XX століття приділяв значну увагу американський соціолог і політолог С. Хантінгтон [155, с. 508–515].

Вищезазначене дає змогу глибше зрозуміти механізм виникнення і глибинну сутність протиставлення абстрактному поняттю “людство” ідеї етнокультурного поділу цивілізацій, ствердження факту існування рівних за

значимістю “локальних цивілізацій” або “локальних культур” – цілісних систем, наділених певною соціальною, політичною, культурною, релігійною та історичною самобутністю.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що в осмисленні феномену культури та її ролі в психічному розвитку індивіда наука пройшла складний шлях і, незважаючи на розрізненість підходів і масштабність міждисциплінарного охоплення проблеми, основний посыл вчених полягав: по-перше, в ідеї культурної неоднорідності населення світу, що тягне за собою часом суттєві розбіжності не тільки в традиціях і в побуті, а й у системі ціннісних орієнтацій, переконаннях, віруваннях і т. д.; по-друге, в ідеї детермінованості особливостей вищої нервової діяльності індивіда культурною системою. Зазначене зумовлює необхідність врахування культурної змінної при поясненні психологічних явищ і закономірностей.

З огляду на вищевикладене, не дивно, що існування культурного підходу в психології потягло за собою ряд змін в її прикладній галузі – психологічному консультуванні.

На необхідність врахування фактору культури в процесі надання психологічної допомоги вчені стали звертати увагу лише півстоліття тому. Оскільки психологічне консультування як окрема професія вперше була інституціалізованою в Сполучених Штатах Америки (1946 р.), саме там було поставлено питання про включення культурного компонента до практики надання психологічної допомоги [199, с. 268].

Критика традиційного універсалістського підходу була пов'язана здебільшого з труднощами його застосування в роботі з клієнтами-представниками національних меншин в США, зокрема афроамериканцями і американцями азіатського походження. Тим не менш, на думку дослідників, саме ці категорії населення в першу чергу потребують психологічної допомоги, оскільки найбільшою мірою схильні до соціально зумовлених стресових станів [282, с. 227–228].

Справа в тому, що з самого початку психологічна допомога мала вигляд універсалістського, так би мовити транскультурального проекту, де методи й підходи були б інваріантними для всіх потенційних клієнтів. Однак, згодом стало зрозуміло, що психологічна допомога була створена певними людьми для певних людей, а будь-який продукт, створений людиною, є продуктом культури [123, с. 294]. Таким чином, психологічна допомога виявляється прив'язаною до певної культурної системи координат.

Між тим, досить відомим у психологічній науці є положення, що традиційні підходи до надання психологічної допомоги ґрунтуються на уявленнях представників білої раси, переважно з так званих демократичних і економічно розвинених країн [218, с. 12; 228; 229; 245]. Відтак, існує велика імовірність того, що їхні підходи до вирішення психологічних проблем будуть неадекватними проблематиці звернень представників інших культурних груп, чий психологічний негаразд детермінований зовсім інакшими зовнішніми і внутрішніми реаліями.

Традиційна система надання психологічної допомоги у США ще в 1962 р. була названа “культурно інкапсульованою” (термін Г. Ренна), з причини етноцентричної позиції психолога-консультанта, нехтування культурним фоном клієнта та його впливом на світогляд останнього [289, с. 7]. Визначаючи власний досвід як єдино правильний, культурно інкапсульований консультант має тенденцію підмінювати ним культурний досвід клієнта, що загрожує нанесенням потенційної шкоди конкретному індивіду, враховуючи можливі культурні відмінності між дійовими особами консультативного процесу.

У зв'язку з цим, у 1978 році Президентською комісією з питань психічного здоров'я було проаналізовано ефективність традиційних підходів у психотерапії в роботі з етнічними меншинами в США. Було рекомендовано визнати неетичним ведення консультативного процесу без урахування культурних факторів.

Окрім США питання підпорядкованості психологічного консультування принципу культуродоцільності розроблялося і в інших країнах колишньої

Британської імперії, зокрема в Великобританії, Канаді та Новій Зеландії. Детальний аналіз літератури дозволяє виокремити такі підстави проблематики, що посіла одне з чільних місць у сучасних психологічних дослідженнях.

По-перше, це глобальні зміни, що мали місце у ХХ столітті, центральними з яких є змішування й проживання на одній території різних етнічних груп, а, отже, і носіїв різних менталітетів.

По-друге, це невідрефлексованість більшістю психологів власної застосовуваної методології, орієнтація на “культурно-незалежні” консультативні методи і техніки, що базуються на декларованих універсалістських цінностях і тотожності розуміння людської природи. Варто зазначити, однак, що під виглядом універсальної виступає, як правило, вестернізована консультативна модель, що містить у собі спектр методів і технік, заснованих на концепції індивідуалізму і, власне, переважно протестантській етиці. Інакше кажучи, просування культуродоцільного підходу в не-західних країнах є своєрідною захисною реакцією на культуртрегерську експансію Заходу.

Таким чином, у генезі культуродоцільного підходу у психологічному консультуванні можна виокремити як безпосередньо психологічні чинники (напр., культурна зумовленість психічного), так і соціополітичні.

В цілому ж, простежуючи еволюцію культуродоцільного підходу у практиці надання психологічної допомоги можна виокремити 4 стадії (за Л. Комас-Діаз) [123, с.294]:

1. *Реактивна*, що мала на меті підтримку і захист пригнічених популяцій (національних меншин, вихідців з колонізованих країн та ін.).
2. *Дослідницька*, що ґрунтується на клінічних і аналогових дослідженнях відносно того, яку реальну користь можуть отримувати від психологічної допомоги представники різних етнічних груп і національностей.
3. *Ревізіоністська* (сучасна), де сфера досліджень виходить за рамки вивчення питання ефективності і зосереджується на вивченні процесуальних змінних консультативного процесу (расової, етнічної, гендерної і т.д. приналежності).

4. *Інтегративна позиція*, яка має на меті всестороннє вивчення повсякденної реальності індивідів, що належать до різних етнокультурних груп. Особливий акцент робиться на багаторівневих інтеракціях між расами, етносами, представниками різних віросповідань, світоглядних систем і т.д.

У якості підтвердження правомірності даної позиції варто навести погляди американського психолога П. Педерсена, котрий стверджує визначальну роль культури, на основі і з урахуванням якої повинна будуватися система надання психологічної допомоги. На думку вченого, для більшості світових культур консультативна психологія була “імпортованою дисципліною”, результатом чого були усвідомлені і не дуже спроби вчених по всьому світу впроваджувати ідеї західної наукової психологічної думки в рамках власного культурного простору [53, с. 117; 289, с. 13]. Слід зазначити, що така практика значною мірою обмежує реальні можливості психологічної допомоги, особливо в країнах з яскраво вираженою власною філософсько-релігійною спадщиною.

Значний внесок у просування ідеї культуродоцільності психологічної допомоги зробили українські і російські вчені О.Ф. Бондаренко, М.Є. Бурно, Ф.Ю. Василюк, О.Л. Вергер, В.В. Гришин, З.Г. Кісарчук, Н.О. Кучеровська, М. Сандомирський, О.Й. Сосланд, В.В. Сидорова та ін.

Так, обґрунтовуючи доцільність урахування культурної змінної в консультативному процесі, О.Ф. Бондаренко вказує на істотне розходження в ціннісних основах провідних психотерапевтичних парадигм, переважно західного походження, та ціннісній системі жителів східного православного ареалу. Зокрема, дослідження, спрямоване на виявлення аксіологічних засад в яких відображається і втілюється принципова відмінність руської людини, показало, що споглядальність, а не практицизм, любов і обов'язок, а не індивідуальна свобода виступають основними детермінантами семантичної структури, в якій втілена ментальність руської людини [15; 19; 20]. У той же час, дослідження В.В. Сидорової та Ф.Ю. Василюка, спрямоване на вивчення специфіки формування образів у представників руської і японської культур показало, що у представників руського етносу домінує стратегія пластичного ідеювання

за якої свідомість намагається вжитися в образ у чуттєвій формі в той час, як, наприклад, у японців домінує стратегія предметного інтуювання, коли свідомість рухається ніби всередину предмету, тобто має місце таке собі медитативне осягнення його властивостей [131, с. 77].

Метод терапії творчим самовираженням М.Є. Бурно був так само розроблений виходячи з особливостей руської культури. Даний метод показаний людям з переживанням своєї неповноцінності – дефензивністю, яка, на думку вченого, виступає однією з національно-психологічних особливостей слов'ян [27; 29].

Особливості застосування сучасних методів психологічної допомоги у вітчизняних соціокультурних умовах вивчаються в роботах З.Г. Кісарчук [69; 70]. На основі дослідження, проведеного у 2012–2013 роках, дослідницею були виокремлені змістовні відмінності методу символдрами у його класичному варіанті і такого, який практикується у вітчизняному психотерапевтичному просторі. Зокрема, заслуговують бути відміченими розбіжності в позиції психолога. Так, позиція вітчизняного символдраматиста виглядає більш відкритою і транспарентною ніж, наприклад, представника німецької культури, якому притаманний так званий стиль “холодного дзеркала”. Крім того, була віднайдена культуральна специфіка звернень по психологічну допомогу і низка розбіжностей процесуального характеру [70, с. 11–14].

В цілому ж, аналізуючи критерії ефективності психотерапевтичних методів, російський психолог і психотерапевт А.І. Сосланд говорить: “...окрім “коли”, поза всяких сумнівів, дуже важливим є питання “де”. Неможливо уявити собі, що одна і та ж психотерапія буде однаково затребувана в країнах з різними культурами та історичним досвідом” [136, с. 32].

Таким чином, можна констатувати єдність поглядів дослідників щодо необхідності врахування культурної змінної в практиці надання психологічної допомоги. Дана ідея відображена в роботах вчених-психологів найрізноманітнішими способами. Так, О.Ф. Бондаренко називає такий підхід “культуродоцільним” [17], П. Педерсен – “культурно-центрованим” (culturally

centered) [289, с. 5], Д. Сінха – таким, що “вкорінений в культуру” (culturally rooted) [310, с. 11–12], А. Парандже – “соціально-релевантним” (social-relevant) [280, с. 1], П. Хейс – “культурно-сензитивним” (culturally sensitive) [225, с. 312], У. Кім, К. Янг і К. Хванг – “культурно-прийнятним” (culturally appropriate) [255, с. 467].

Не можна не помітити, що за всієї обширності й багатоаспектності означень, їхнє смислове наповнення зводиться до одного – необхідності пошуку консультативних методів, які б в максимальній мірі відповідали соціокультурним нормам і цінностям того чи іншого етносу і, отже, сутнісним потребам кожної конкретної особистості.

Отже, якщо культурно-історичний підхід і його вітчизняні й зарубіжні деривати, через призму яких проступає фундаментальна значущість соціокультурних чинників, що зумовлюють життєвий світ особистості, посідає статус методологічної аксіоми, то цілком можливим видається на наш погляд обґрунтування із вказаних позицій і способів дій щодо надання психологічної допомоги, адекватної ментальності кожної конкретної особистості.

1.2. Постановка проблеми дослідження: практичні і теоретичні аспекти

Аналіз сучасних моделей психологічного консультування крізь призму їхніх соціокультурних детермінацій відкриває імпліцитні підвалини справжніх універсальних і культурно-специфічних аспектів психологічної допомоги, а також, що важливо, дозволяє ідентифікувати ті аспекти, що помилково прийнято вважати універсальними.

Така постановка завдань була викликана, як це було показано вище, актуальним станом системи психологічного консультування, а саме низкою тенденцій у формуванні теоретико-методологічних орієнтацій сучасних психологів, наслідком чого виступає часом необґрунтоване використання інокультурних засобів консультативної роботи, що значною мірою дисонують з ментальними особливостями клієнтів представників конкретного соціуму [275, с. 110].

Аналіз наукової літератури показує, зокрема, цілком визначену ідеологічну спрямованість і тенденційність у виборі світоглядних та методологічних орієнтирів у роботі сучасних українських психологів, виражену у нижченаведених аспектах.

1. Тенденція до вибору теоретико-методологічних підходів виходячи критеріїв популярності, загальнодоступності або інноваційності без урахування їхніх ідеологічних, основ [227, с. 251; 228, с. 29; 275, с. 109–115]. У такий спосіб, орієнтири для вибору консультативного підходу поступово зміщуються з реальних потреб клієнта на уявні “всесильні” популярні методи. Наслідком недооцінки потужного впливу культурного фону клієнта на його світогляд і світосприйняття виступає нав'язування інокультурних цінностей, що, безперечно, несе у собі непоправну шкоду.

2. Тенденція останніх років до комерціалізації консультативної психології [63, с. 7; 197, с. 13], де визначальним є відомий в економіці закон попиту і пропозиції. За останні півстоліття кількість терапевтичних шкіл, підходів і методів у психологічному консультуванні і психотерапії різко зростає. Так, у 1959 році Робертом Харпером було нарахувано 36 окремих систем у психотерапії [224]. В 1976 році М. Парлофф нарахував вже 130 їхніх різновидів [123, с. 15] але лише 17 самостійних модальностей [214, с. 10]. А вже в 1980 р. Р. Херінк описав більш ніж 250 підходів у консультуванні і психотерапії [232]. У 1986 р. Б. Карозу відмітив наявність більш ніж 400 консультативних і психотерапевтичних підходів [214, с. 10; 249]. Згідно останніх даних, їхня чисельність наразі значно перевищила 400 і продовжує збільшуватися [123, с.15].

Варто зазначити, що визначення точної кількості їхніх модифікацій є проблематичним ще й тому, що на сьогоднішній день не існує чітких рамок і критеріїв щодо того, що саме ми можемо називати консультативним чи психотерапевтичним підходом [214, с. 10]. Так, згідно спостережень науковців, останніми десятиліттями список так чи інакше обґрунтованих підходів став активно поповнюватися такими, що засновані на різного роду спекулятивних гіпотезах. Серед них: псевдонаукові, що відхиляються від стандартів науки

і відрізняються тенденцією розглядати психічні явища крізь призму езотеричних чи містичних переконань; навколонукові, уособленням яких на сьогодні виступає феномен так званої поп-психології, де наукові міфи подаються в якості наукових фактів. Численні тренінги, тобто інтенсивна дресура будь-яких напрямків чи властивостей, як правило, ідеологічно заангажованих, як от тренінги особистісного зростання, лідерства і т.д., що стали частиною пересічного споживання [135; 136].

У цьому контексті слушною є думка О.І. Юр'єва, щодо вторгнення в психологію псевдопсихологів і відсутність у пострадянських психологів етичного самоконтролю: “Вітчизняна психологія, ніби не помічає того, що відбувається навколо неї, і більш того, вільна від будь-яких норм і правил, сама стала втягувати в себе абсолютно чужі їй за духом і за історією вчення і вірування” [167]. Наслідком цього, на думку автора, є те, що останніми роками класична психологія значною мірою стала програвати релігійно-містичним та псевдопсихологічним сектам, котрі наразі мають вплив не лише на рівні окремих індивідів, а й на рівні цілих суспільств і держав.

3. Відсутність балансу у взаємовпливі західної наукової думки і незахідного світу, загальні тенденції до справжньої інтернаціоналізації та універсалізації, пропаганда хибних “всезагальних”, “універсальних” цінностей. Характерно, що ідеї універсалізації як правило підносяться під гаслами глобалізації, яка, за більш детального розгляду, уособлює вестернізацію, а якщо вже більш точно – американізацію [12; 65]. Тут доречно звернутися до О.О. Зінов'єва, який розглядав терміни вестернізація, американізація і глобалізація як синоніми: “Еволюційний процес людства прийняв такий вигляд, який характеризується в цілому поняттями “вестернізація”, “американізація” і “глобалізація”. Всі ці поняття позначають один і той же процес, лише розглянутий з різних точок зору. Цей процес є в реальності підкоренням всього людства західним світом як єдиним цілим” [62, с. 507].

Останніми десятиліттями вказані тенденції значною мірою позначилися на розвитку психологічної науки загалом, і психологічного консультування,

як прикладної галузі, зокрема. Так, наразі на статус універсальної претендує саме західна (вестернізована) теорія і методологія психологічної допомоги, до того ж, значною мірою іудизована. Саме тому досліджуване явище доцільно розглядати у взаємозв'язку з діалогом культур Заходу і Сходу (З. Бжежинський, О.М. Еткінд, О.О. Зінов'єв, Ю.М. Лотман, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон). Особливості цього діалогу можна спостерігати і у сфері надання психологічної допомоги (Дж. Арнетт, Дж. Беррі, О.Ф. Бондаренко, І.В. Данилюк, Д. Мацумото, М.Є. Сандомирський).

4. Виходячи з попереднього пункту, наступним чинником виокремимо активну рецепцію підходів, методів і технік консультативної роботи з західної (універсальної, еталонної) науки в не-західні країни, що з позицій буденного сприйняття трактується як добровільне запозичення передового досвіду. Однак, згідно зауваженням С.В. Ткаченка¹, таке розуміння не відображає дійсного характеру процесу, який міститься в ідеологічному компоненті, бо в повсякденній свідомості закріпилося лише вузьке розуміння цього процесу як “модернізації”, “виходу на новий рівень” [142].

Проблема розкриття етнокультурного і ціннісно-сміслового компоненту сучасних тенденцій психологічної практики безпосередньо пов'язана з такою характерною особливістю сьогодення як тяжіння до всього інокультурного на шкоду власному, коли пріоритетними стають не власні духовно-моральні цінності, а нав'язані ззовні прагматичні орієнтації.

В основі цієї тенденції лежить описаний О.М. Еткіндом під час порівняння сучасної російської та американської культур феномен *люкрімаксу*, або тяжіння суб'єкта до чужого як справжнього і заперечення, знецінення ним власного життя і здобутків як як “несправжніх” [127]. Так, згадувана вище вестернізація психологічної допомоги стала маніфестацією своєрідного професійного люкрімаксу серед фахівців-психологів.

¹Предметом дослідження вченого є запозичення та впровадження правових цінностей іноземного походження, шляхом аналізу ідеологічного компоненту, що виражається в цілях і завданнях такого запозичення. Однак, на наш погляд, його позиція і доказова база може бути застосована і щодо методів і підходів до надання психологічної допомоги.

Впровадження інокультурних цінностей в наш час здебільшого здійснюється шляхом застосування так званої “м'якої сили”. Одним із стратегічних ресурсів і засобів впливу тут традиційно виступає культура країни, яка, безсумнівно, грає першорядну роль у формуванні ментальних структур її представників [277, с. 11]. А головними інструментами – інтелектуальні патерни, когнітивні установки, різного роду привабливі ідеї та образи. Саме тому такий вплив суб'єктивно сприймається як внутрішній вільний вибір і передбачає акт добровільного підпорядкування [126]. Дана концепція багато в чому перегукується з ідеєю “культурно-ідеологічної гегемонії” західної культури А. Грамши [47].

За словами теоретика даної ідеології Дж. Ная, в основі “м'якої сили” лежить здатність визначати і формувати уподобання інших [277, с. 5–6]. Як приклад можна навести укорінений у свідомості сучасної молоді образ західного “self-made man” (шляхом експансії західних мас-медіа), а також, абсолютизація матеріальних потреб і наділення споживацтва статусом однієї з найвищих цінностей. Характерно, що ціннісні доміанти культури-реципієнта (в даному, випадку української культури) і ті, які лежать в основі вищезазначених ідей, істотно розходяться. Так, феномен “self-made man” – це ідеал типового представника протестантського світорозуміння, а тенденція до нестримного споживання, як і індивідуалізм, меркантильність, гедонізм, і зовсім суперечать стандартам християнської етики.

5. У якості окремого фактора можна виокремити також тотальну психологізацію, яка, згідно О.Г. Асмолову, передбачає проникнення психології в різноманітні сфери науки і, що важливо, соціальної практики [3, с. 457–458] і має вигляд лавиноподібного поширення так званої “масової психологічної культури”, “поп-психології”, яка розцінюється як діяльність з наближення наукового знання до рівня споживацького ціною вульгаризації, спрощення та втрати реальної (а не декларованої) практичної ефективності цього знання. Ідеалом такої діяльності є універсальні рішення (як жити) для всіх і кожного в будь-який час і в будь-яких умовах [59]. Прикладом можуть виступати

банальні постулати “позитивного мислення”, прийоми візуалізації бажаних образів, універсальні поради, рецепти “успіху”, під якими мається на увазі в першу чергу досягнення матеріальних статків тощо.

Безумовно, психологія, як і багато інших гуманітарних дисциплін, є значною мірою відкритою наукою, що вельми сильно піддається впливам ззовні. Одним з першочергових чинників впливу, за словами О.Й. Сосланда, виступає так би мовити “дух епохи”, який бере на себе функцію “зовнішнього фактора” [134, с. 5]. Яскравим виявом зовнішнього впливу на безпосередньо психологічну науку, що ознаменував собою цілу епоху, стала ідеологія *панпсихологізації*, яка тягне за собою розмивання меж норми і патології, не розрізняє проблематики психологічної і клінічної, не визнає поняття “діагноз”. Саме тенденція панпсихологізації чітко прослідковується в екзистенційно-гуманістичній парадигмі загалом і клієнт-центрованому підході, зокрема: досить відомо, що в наш час професійні інтереси практикуючих психологів стрімко зміщуються у бік “гуманізації” психологічної допомоги, де панує віра в те, що “емпатичне слухання” часом може замінити необхідну пацієнту клінічну інтервенцію, а центр психологічної проблематики вбачається не в істинних причинах страждання, а у втраті уявної цілісності особистості чи невикористаному потенціалі до самореалізації.

Відтак, нескладно передбачити наслідки тотальної тенденції панпсихологізації в консультативній практиці, яка своїм корінням сягає антипсихіатрії – західної науково-теоретичної концепції 60-х років ХХ ст., на основі якої було створено однойменний рух (Р.Д. Лейнг, Д.Г. Купер, Ф. Базалья, Т.С. Сасс та ін.). В якості вихідної передумови антипсихіатрії в США виступило питання захисту прав психічно хворих і, відповідно, критика психіатрії як інституту влади (Т.С. Сасс); в Італії антипсихіатрія стала частиною ліворадикального визвольного руху, і, подібно до англо-саксонського варіанту, вказувала на “деструктивність” психіатричних лікарень, пропонуючи замінити їх установами громадського піклування (Ф. Базалья) [36, с. 82].

Маніфестацією антипсихіатричного руху в наші дні є феномен так званої постпсихіатрії (“психіатрії без психіатра”) – концепції яка робить акцент на соціальному й культурному контексті, ставить етику вище технологій, а особистісні цінності вище доказових фактів, прагне мінімізувати медичний контроль, особливо пов'язаний з примусовим лікуванням [109, с. 123; 201, с. 724]. Всі ці проблеми безумовно заслуговують на всебічне й глибоке вивчення, оскільки, на нашу думку, вони не є випадковими чи, як може здаватися на перший погляд, побічними продуктами розвитку науки. Навпаки, поширення відверто бездоказових, таких, що не просто захищають, а потурають ненормативним стандартам поведінки й світосприйняття, за умови урахування певної конвенційності та діапазону уявлень про норму, покликано виконувати певну соціальну місію, а саме: розмивати й проблематизувати не стільки поняття “норми”, скільки поняття істини. Адже істинне знання є безкомпромісним за своєю суттю, і саме побоюванням перед ним викликані намагання містифікувати ментальні явища.

Враховуючи зазначені загальні тенденції в сучасній консультативній практиці, розглянемо тепер специфіку організації та ведення традиційного консультативного процесу з позицій його справжньої зумовленості соціально-культурною, а, отже, аксіологічною складовою.

Аналіз літератури щодо заявленої проблематики дозволив виокремити наступні особливості.

По-перше, психологічне консультування в традиційному його розумінні виходить з уявлень про таку собі абстрактну норму, тобто нормативні очікування щодо людської поведінки визначаються без урахування можливої культурної варіативності [287, с. 4]. Трактуювання феномену особистості в контексті провідних консультативних підходів (психоаналітичного, поведінкового і екзистенційно-гуманістичного), які, справедливо буде зазначити, ґрунтуються на цілком певному аксіологічному вимірі, вважається саме собою зрозумілим і виступає в якості критерію нормативності. Але при цьому не береться до уваги той факт, що в кожній культурній системі апріорі присутні свої, властиві саме їй, погляди на

людину, своя єдино сповідувана й прийнятна норма, заснована на сукупності культурних особливостей – філософських, релігійних, світоглядних і т. д. З цього факту зі всією очевидністю випливає, що для християн нормою буде вважатися християнська мораль, для мусульман – ісламська і т. д. Однак чи видається можливим, у такому разі, перенесення консультативних методів, заснованих на одному критерії норми в суспільство, де критерій норми зовсім інший? Адже неважко довести, що навіть у атеїстичному суспільстві світські норми мають цілком прозоре походження, адже всі вони, так чи інакше, вкорінені у відповідних соціокультурних традиціях.

По-друге, в консультативному процесі набагато частіше фігурують ідеї індивідуалізму, ніж колективізму, (що по суті своїй зводиться до цінностей американського й західноєвропейського суспільства). Більш того, несамостійність або тяжіння до колективізму часто трактується як невротична реакція [251, с. 617; 264, с.153; 287, с. 4].

По-третє, у своїй професійній діяльності психолог-консультант виходить виключно з даних психологічних доктрин, ігноруючи при цьому зв'язок з такими сферами знань як антропологія, філософія, релігієзнавство та ін., здатними надавати інформацію про клієнта шляхом аналізу культурної й ціннісно-сислової своєрідності соціокультурної групи до якої він належить [255, с. 74; 287, с. 4].

По-четверте, в ході консультативного процесу етнічні корені клієнта ігноруються, а їх значення мінімізується [286; 287, с.4]. Психолог схильний позиціонувати себе як як “культурно незалежний” – такий, що не загострює увагу на культурних, релігійних і т.п. особливостях клієнта, які, тим не менш, виступають ключовим чинником у формуванні ментальних особливостей останнього, фактично поводить себе як нетактовний і зверхній невіглас, безцеремонне поводження якого, замасковане під “культурний нейтралітет”, по суті виявляється способом неповаги до конкретного соціуму та конкретної особистості. Ситуація ускладнюється і тим, що в деяких країнах Заходу, надмірний акцент на расовій / етнічній / конфесійній приналежності є соціально неприйнятним і переслідується законом.

Таким чином, ґрунтуючись на вищесказаному, можна констатувати, що традиційна практика надання психологічної допомоги схильна не надавати належного значення питанням етнокультурної обумовленості, так само як і випускає з уваги необхідність власної соціокультурної рефлексії практикуючого психолога. У якості аргументу на користь некоректності такої позиції можна навести слова Б. Шнайдермана: “Той, хто прагне стерти культурні відмінності і створити суспільство, в якому не існує чужорідності, йде до відчуження ... Моральне заперечення чужорідності – це расизм, навряд чи можна в цьому сумніватися” [102, с. 155].

Особливе науково-теоретичне значення у світлі поставленого питання має положення про детермінованість більшості існуючих консультативних підходів соціокультурною системою, у тому широкому і всеосяжну сенсі, який включає не тільки психологічну складову, а й філософську, релігійну, екологічну і т.д. [251, с. 615–616; 289, с. 6]. У зв'язку з цим виявлення культурно-релігійної підоснови класичних підходів і методів, що базуються на них, чи від них відштовхуються, є тим підґрунтям, на яке спираються всі інші аспекти нашого дослідження, зокрема, проблема культуродоцільності психологічного консультування.

Не ставлячи собі за мету детальний аналіз консультативних і психотерапевтичних підходів за всіма критеріями, який у максимально повній мірі здійснений у низці наукових робіт [25; 46; 123], зупинимось лише на тих їхніх сторонах, які мають суттєву значущість в рамках даної роботи. Аналіз основних підходів в практиці надання психологічної допомоги (психоаналітичного, когнітивно-поведінкового і екзистенційно-гуманістичного) здійснений нами виходячи з двох позицій: по-перше, з погляду соціокультурних основ їхнього виникнення; по-друге – з позиції універсальності чи соціокультурної локалізованості.

Так, у пошуку соціокультурних витоків *психоаналітичної консультативної парадигми*, ми спираємося на твердження вітчизняного психолога О.Ф. Бондаренка про те, що “... класичний психоаналіз З. Фрейда у своїх

джерелах легко асоціюється з іудео-християнською, зокрема, католицькою традицією, з якої випливає основний ряд міфологем та ідеологем цієї школи (від впливу структури Святого сімейства з умовою спадкування майна після смерті глави сімейства не його вдовою, як у православній родині, а первістком чоловічої статі, з чого, власне, і виростає Едипів комплекс, до ідеї чистилища, аналогом чого виступає власне психоаналітична процедура)” [20, с. 314]. Проблема обумовленості теорії психоаналізу традиціями іудаїзму відображена також і в роботах зарубіжних авторів, зокрема К. Брікмана, Г. Айві, Д. Бенвеніста, Д. Мацумото та ін. [101; 190; 242].

На можливість універсального застосування психоаналітичного підходу накладає істотні обмеження також той факт, що психоаналіз становить собою процедуру, що передбачає довгострокову консультативну роботу, а відтак він із самого початку орієнтований виключно на категорію освічених і заможних клієнтів. Згідно свідчень дослідників, дану привілейовану форму терапії складно втілити в практику, наприклад, у ряді країн, що розвиваються [242]. Відомо ж бо, що процедура психоаналізу передбачає тривале вивчення несвідомих процесів, захисних механізмів і т.д., тоді як здебільшого клієнти очікують від консультанта реальної допомоги в їхніх нагальних проблемах, продиктованих життєвими негараздами. У даному контексті доцільно поставити питання про те, яку реальну актуальність має цей метод для приблизно п'ятдесяти відсотків жителів, скажімо, Південної Африки, які живуть за межею бідності, і чиї психологічні труднощі впливають безпосередньо з щоденних рутинних страждань, обумовлених гранично низьким соціально-економічним статусом. Навіть, якщо не торкатися таких екзотичних і досі частин світу, а просто навести цифру, згідно з якою кількість пацієнтів, що проходять психотерапію у психоаналітичному сеттінгу становить близько 1% загальної кількості людей, що вдаються до консультативної допомоги [123, с. 54], то й так стає зрозумілим, що психоаналіз як доктрина і психоаналіз як процедура й метод лікування не співрозмірні один з одним, що, з одного боку, залишає чимало простору для симпатизантів тлумачень та інтерпретацій феноменологічної

герменевтики, а з іншого – перетворює консультативний процес в філософську метушню, залишаючи пацієнтів сам на сам зі своїми проблемами.

Когнітивно-поведінковий підхід, зосереджує свою увагу на симптоматиці, що зобов'язана своєю появою невірно сформованим навичкам, а також підкреслює вплив інтелектуальних процесів на поведінку людини.

Поведінковий напрямок в психотерапії, беручи початок від своїх засновників Дж. Уотсона, Е. Торндайка, В. М. Бехтерева і дотримуючись суворих канонів класичної науки, являв і являє собою досить яскравий зразок емпіричного пізнання, в якому основним методом є метод експерименту, а пояснювальним принципом – принцип редукції. Саме логічний позитивізм і емпіризм ставить даний підхід в рамки сучасної англосаксонської науки і філософії, які абстрагуються від кардинальних відмінностей між людиною і твариною, певною мірою анімалізуючи розуміння людини [20, с. 315].

Когнітивно-поведінковий підхід сконцентований навколо свідомих процесів і специфічної поведінки, і тим самим виключає необхідність звернення до несвідомого, оперування метафоричними образами. Все це створює передумови для можливостей його застосування в мультикультурному середовищі, зокрема коли консультативний процес проводиться мовою, яка не є рідною для клієнта чи з допомогою перекладача [225, с. 311]. Завдяки тому, що в когнітивно-поведінковій терапії акцент робиться на конкретних поведінкових проявах, переживаннях та емоціях, а в якості одиниць консультативного дискурсу виступають конкретні поняття, а не абстрактні теоретичні конструкції, мінімізується потенціал для непорозумінь в процесі консультативного діалогу, які з більшою імовірністю можуть виникнути в рамках інших підходів.

Існує ряд свідчень, які вказують на те, що цей активний, директивний, проблемно-орієнтований підхід у психологічному консультуванні був успішно застосований в роботі з групами етнічних меншин в США [313]. До того ж, психологи США мають великий досвід застосування когнітивно-поведінкового підходу в консультуванні соціальних груп, які потребують

особливої уваги, а саме: людей з обмеженими фізичними можливостями, категорії ЛГБТ (з англ. LGBT – Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender).

Популярність когнітивно-поведінкової парадигми багато в чому пояснюється орієнтацією на раціональний тип мислення, чітку наукову методологію і, здавалося б, нейтральність в ціннісному плані. Проте дослідники все-таки вбачають певну культурну зумовленість даного підходу. Зокрема вихідні установки психокорекційної і психотерапевтичної роботи з особистістю, що роблять акцент на такі якості і властивості як самовпевненість, особиста незалежність, добре розвинені вербальні здібності, орієнтація на стрімкі зміни, високо цінуються в західному суспільстві, хоча вони є далекими від універсальних пріоритетів [225, с. 311].

В цілому, існує небагато емпіричних даних, на основі яких можна робити однозначні висновки про міру крос-культурної валідності даного підходу. Однак зарубіжними психологами-практиками було зафіксовано, що для представників південноамериканських країн, ефективним виявився сеанс консультування, в ході якого їм було запропоновано реконструювати в пам'яті травмуючі події і викласти спогади в письмовому вигляді. Труднощі були зафіксовані на вибірці клієнтів з подібною проблематикою з Південно-Східної Азії, які не були в змозі ефективно працювати зі спогадами, для них кращою виявилася позиція “тут-і-тепер”, більш ефективними були заходи, спрямовані на пошук копінг-стратегій і підтримку актуального стану [313].

Узагальнення даних літературних джерел щодо *екзистенційно-гуманістичної* консультативної парадигми, дозволяє виокремити дві протилежні позиції.

Так, з одного боку, зважаючи на акцент на індивідуальному досвіді, унікальності особистості й розумінні людини в людському вимірі даний підхід можна розглядати як один з найбільш чутливих до етнокультурної специфіки клієнта. Поза сумнівом також є той факт, що роздуми про фундаментальні питання буття тісно пов'язані з філософською і, більш того, релігійною традицією того чи іншого народу що, безперечно, не може не впливати на смислову роботу з конкретною особистістю.

Однак з позиції прийняття відповідальності людиною, прагнення до максимальної самореалізації, складно не помітити компонент культурної зумовленості. Тут доречно звернутися до такого психологічного феномену як локус контролю, коли події, що відбуваються в житті людей, сприймаються ними як такі, за які вони несуть відповідальність, або як такі, що знаходяться поза їхнім контролем.

Доцільно було б припустити, що представники індивідуалістичних культур (Західний протестантський тип) мають внутрішній локус контролю, тоді як представники культур, для яких характерний колективізм і повага до влади (Східний, скажімо, мусульманський тип) – зовнішній. Таким чином, виходячи з критерію віросповідання, зазначимо, до речі, що зовнішній локус контролю переважає серед мусульман, а внутрішній більше узгоджується з переконаннями протестантів.

Узагальнюючи результати ряду крос-культурних досліджень, Дж. Беррі і співавтори зазначають, що екстернальний локус контролю афроамериканців переважає в порівнянні з інтернальним, властивим білим американцем. Пояснюється це тим, що більш низький соціально-економічний статус зазвичай супроводжується зовнішнім контролем, а високий – відповідно, внутрішнім. Це цілком зрозуміло, виходячи з одвічної проблеми нерівності економічного й соціального статусу білого і афроамериканського населення США. Високі показники по екстернальності локусу контролю демонструють і східні азіати [101, с. 493–495].

Сучасні автори вважають, що в одну з найбільш популярних в США і Великобританії парадигм консультування – екзистенційно-гуманістичну – вбудовані ідеї саме північноамериканського суспільства, що базуються на Західній патріархальній культурі, і орієнтовані на середній клас білого населення США. Дана парадигма трансліює такі культурні коди як: індивідуалізм, свобода особистості, раціональність, незалежність, самоактуалізація, самовизначення [336, с.490–492].

Як приклад з метою проілюструвати функціональну обмеженість екзистенціально-гуманістичної парадигми, можна навести наступний аргумент. Відомо, що китайське населення складає значну частку від сукупної кількості жителів США. Загальновідомо, також, що китайська й західна культури виникли на основі різних філософських, ідеологічних і соціальних традицій. Обидві культурні традиції мають суттєві розбіжності в поглядах як на саме визначення людини, людського розвитку, так і на проблеми сім'ї, людських стосунків, стратегій життя тощо. Таким чином, домінуюча в західному суспільстві ідеологія індивідуалізму жодним чином не співставляється з колективістською китайською культурною системою. А, отже, і методи психологічної допомоги, підкріплені ідеологією індивідуалізму, є непридатними для роботи з даною категорією клієнтів.

До того ж, подібно психоаналітичному, даний підхід в консультуванні часто критикується за зосередженість на категорії заможних, білих американських клієнтів та ігнорування реалістичного контексту людського буття, зокрема того, де мають місце бідність, соціальні негаразди, проблеми зі здоров'ям та ін. Як відзначають Дж. Прохазка і Дж. Норкросс, "... тільки в екзистенціалізмі і в кіно люди можуть володіти необмеженою свободою, створювати свої власні смисли і мати безмежний вибір. Залиште це для заможних!" [123, с.101].

Окремо в рамках екзистенційно-гуманістичної парадигми *розглянемо клієнт-центрований підхід* К. Роджерса. Маючи назву "недирективна терапія", даний підхід дозволяє клієнту вирішувати що говорити і коли, без спрямування, оцінки або інтерпретації з боку психолога. Відтак, при поверхневому аналізі виникає враження, що метод К. Роджерса за своєю суттю покликаний спеціалізуватися на культурних особливостях з огляду на те, що саме тут закладена ідея безумовного позитивного ставлення до людини, її вірувань, цінностей і традицій. Однак дослідження свідчать, що не у всіх культурах даний підхід є однаково ефективним. Так, наприклад, афро-американці, американські індіанці, американці азійського походження та іспаномовні

американці, як правило, віддають перевагу більш активній, директивній стратегії консультування, аніж недирективному, і орієнтованому на почуття клієнт-центрованому підході [319].

Зокрема, існують свідчення про невиправданість застосування клієнт-центрованого підходу в роботі з жителями о. Тайвань у зв'язку з тим, що для тайванців слово “консультант” (counselor), є синонімом до слова “вчитель”. Тому клієнти апіорі налаштовані на вирішення проблеми за допомогою поради, чи навіть директивної настанови, що аж ніяк не корелює з застосованою консультативною моделлю [275, с.110]. Справа в тому, що в традиційній азіатській культурі психолог-консультант розглядається як авторитетна постать, що заслуговує довіри, знаючий експерт. Одне з можливих пояснень такого стану речей можна знайти у витоках конфуціанської філософії, де фігура вчителя, як людини, яка володіє певними знаннями, наділяється особливою значущістю.

Інше потенційне обмеження, щодо універсальності застосування клієнт-центрованого підходу полягає в тому, що, як було зазначено вище, для представників колективістських культур не буде природнім сильний акцент на власній особистості, індивідуальних потребах і почуттях. До того ж, орієнтація К. Роджерса на саморозвиток, проблеми самоактуалізації може бути застосована лише в культурах із внутрішнім локусом контролю, в той час як для етнічних груп із зовнішнім локусом контролю, надмірна увага до власної персони вважається недоцільною і навіть нетактовною.

Підводячи підсумки, можна констатувати відсутність функціональної універсальності основних підходів у психологічному консультуванні, а відтак, низьку ймовірність знаходження будь-яких універсальних методів, які були б ефективними в роботі з абсолютно усіма етнокультурними групами. Звідси випливає, що, маючи під собою певний соціокультурний бекграунд, метод надання психологічної допомоги автоматично стає орієнтованим на цілком певний контингент клієнтів – представників соціокультурного ареалу, в рамках якого він виник. Іншими словами, очевидною є *культуродоцільність* кожного

з них, тобто сенситивність до культурного фону клієнта і психічних особливостей особистості ним детермінованих. Ми стверджуємо: проблема комплементарності ціннісно-сміслових детермінацій консультативних підходів та культурної своєрідності етнічних груп, представники яких виступають в ролі клієнтів, повинна вирішуватись шляхом пошуку та розробки *культуродоцільних* методів психологічної допомоги, що враховують ментально-світоглядну специфіку певного етносу та його культури.

Реалізація даного завдання передбачає наявність у психолога-консультанта такої професійної якості як *культурна компетентність*, що передбачає врахування етнічної, національної, релігійної приналежності клієнта в процесі надання психологічної допомоги і розуміння того, як вищевказані фактори здатні впливати на формування особистості, її поглядів, переконань, потреб і т.д. Це, в свою чергу, вимагає глибоких знань не тільки в сфері психологічної науки, а й в області суміжних дисциплін, таких як антропологія, культурологія, філософія, релігієзнавство, історія і т. д.

Підкреслимо основні моменти, реалізація яких сприятиме становленню психологічного консультування на шлях культуродоцільності.

По-перше, це визнання того факту, що психологічне консультування не є культурно-незалежним чи ізольованим від соціальних, політичних, історичних і т. д. реалій.

По-друге, це розкриття соціокультурного та аксіологічного підґрунтя існуючих консультативних підходів, шляхом рефлексивного аналізу та об'єктивної, неупередженої оцінки.

По-третє, це необхідність критичного аналізу можливості застосування традиційних підходів у консультуванні “в чистому вигляді” в рамках того чи іншого соціокультурного середовища.

По-четверте, це адаптація існуючих підходів психологічної допомоги до культурного контексту соціокультурної спільноти, в рамках якої вони застосовуються, або ж розробка нових методів і підходів, підпорядкованих принципу культуродоцільності.

Варто зазначити, що принцип культуродоцільності в психологічному консультуванні аж ніяк не несе в собі ідею заперечення існуючих консультативних підходів і парадигм. По суті, він спрямований на сприяння усвідомленню їхньої культурної обумовленості і, отже, критичне осмислення можливості їхнього універсального застосування. Застосування ж культуродоцільних методів консультативної роботи, буде сприяти забезпеченню максимальної її ефективності, в силу тотожності ціннісної системи клієнта і тієї, яка лежить в основі методу.

Отже належна рефлексія соціокультурних основ сучасних моделей психологічного консультування, ідентифікація істинно універсальних і культурно-специфічних аспектів психологічної допомоги є основоположним моментом в оптимізації ефективності практики надання психологічної допомоги у тому чи іншому вигляді.

Правомірність орієнтації наших пошуків підтверджується змістом деяких сучасних мета-теоретичних досліджень. Зокрема Дж. Прохазка і Дж. Норкросс, здійснивши всесторонній фундаментальний аналіз психотерапевтичних систем, окреслюють низку тенденцій, що наразі знаходяться на стадії зародження, але суттєво вплинуть на подальший розвиток психологічного консультування і психотерапії. Серед них – інкорпорація духовного і релігійного у практику надання психологічної допомоги [123, с.382].

1.3. Аналіз та обґрунтування термінів і понять

Початковим пунктом у науковій розробці поставлених вище завдань ми вбачаємо визначення основних понять та обґрунтування використовуваних в рамках даної роботи дефініцій. Проблема розкриття культурної зумовленості сучасних підходів у психологічному консультуванні, а, отже, включення культурної складової до практики надання психологічної допомоги є предметом активного обговорення в середовищі зарубіжний фахівців, в той час як у вітчизняній, зокрема в українській, консультативній практиці вона

поки ще не отримала такого широкого резонансу. Безумовно, виконання поставлених завдань передбачає використання зарубіжного дослідницького досвіду, а отже і роботу з іноземними джерелами, наслідком чого часом виступає калькування деяких термінів і понять, через відсутність їхніх прямих відповідників у вітчизняному термінологічному апараті. Таким чином, особливої уваги заслуговує розкриття їхнього змістового наповнення, аналіз різноманітних підходів до їхнього трактування, простеження взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Оскільки тематика даної роботи передбачає аналіз сучасних тенденцій у психологічному консультуванні з точки зору їхньої культуродоцільності, перш за все має сенс звернутися до поняття *культура*, з метою виокремлення тих її складових, які мають істотне значення в контексті нашого основного питання. Зважаючи на те, що феномен культури знаходиться в полі міждисциплінарного аналізу, доцільним вважаємо його розгляд з поліпозиційної точки зору, з особливим акцентом на аксіологічному компоненті.

Попри все розмаїття поглядів на проблему сутнісного визначення культури, у тому числі й суто буденних, їх можна звести до декількох основних підходів, що викладені нижче.

1. Культура, як соціальна спадщина (англ. “social heritage”) – сукупність форм поведінки, що засвоюються членами суспільства в процесі навчання. Даний підхід до розуміння культури є чи не найдавнішим. У даному випадку культура розглядається як набір вивчених поведінкових паттернів і знань, що передаються й набуваються членами певної соціокультурної групи. При цьому ще антрополог Р. Лінтон в роботі “Вивчення людини” (The Study of Man, 1936) виокремлював зовнішні (поведінкова) і приховані (цінності, емоції, установки, що лежать в основі поведінки) аспекти такого засвоєння [265, с.58]. Пізніше, Г. Тріандіс у структурі культури виокремлював об'єктивні (знаряддя праці, житло, одяг, їжа) і суб'єктивні (установки, норми і цінності) аспекти [324].

2. Культура як система соціальних обмежень – факторів, що накладають табу на певні прояви поведінкового репертуару, тим самим формуючи власний стиль поведінки соціокультурної групи. У даному випадку культура розглядається як суто зовнішній фактор що впливає на поведінку і вираження внутрішнього стану індивідів, а не в якості фактичного компонента психічного функціонування [271, с. 59].

3. Культура як відображення духовного життя суспільства. Тут заслуговує бути відзначеним неабиякий внесок вітчизняних мислителів. Так, вбачаючи істинну основу соціуму в релігії, російський філософ С.М. Булгаков писав: “Культура є засіб для духу” [24, с. XVIII]. Цей “дух” мислитель трактував виходячи з антитези теїзму і пантеїзму, де перший знаходить своє відображення в християнстві, а другий – в релігії антихристиянства. Обидві ці потенції прагнуть до опредметнення і об’єктивації в рамках того чи іншого соціуму. Таким чином, С.М. Булгаков вкладав у поняття культури особливий сенс, визначаючи ступінь “культурності” наявністю її пануючого духу або двох, що протидіють один одному.

М.О. Бердяєв вказує, що цілі суспільства реалізуються насамперед у культурі, а потім вже в політиці чи економіці, бо саме рівнем культури визначаються якісні характеристики суспільства. Мислитель протиставляє феномени культури і цивілізації, вбачаючи в них зовсім різні смисли: у той час як цивілізація становить собою мирське знаряддя земного життя, в культурі відображено життя духовне. Витоки культури, згідно з М.О. Бердяєвим, сакральні, оскільки народжена вона з культу і тісно пов’язана з релігійним життям [8, с. 269–285].

Згідно положенням філософів П.Б. Струве і С.Л. Франка, культура являє собою сукупність абсолютних цінностей, створених і створюваних людством, що складають його духовно-суспільне буття. Найважливішою умовою існування культури є свобода особистості як носія творчого потенціалу. Звідси завдання особистості – творити культуру [139, с. 138–150].

4. Уявлення про культуру на основі архетипічного протиставлення “свої – чужі”. Б.Ф. Поршнев, зокрема, вказує на те, що поняття “ми” стало універсальною психологічною формою самосвідомості будь-якої людської спільноти. Але “ми” завжди передбачає протиставлення яким-небудь чи то конкретним, чи то абстрактним “вони” [119, с. 66]. До того ж, мислитель робить висновок, що в історичному контексті категорія “ти” виступає більш первинною ніж “я”, а категорія “вони” з’явилася раніше ніж “ми” [119, с. 62–67]. Протиставлення як компонент етнічної і культурної самосвідомості мислитель виразив у наступній формулі: “...всьяке протиставлення об’єднує, всьяке об’єднання протиставляє, міра протиставлення є міра об’єднання” [119, с. 14].

Подібним чином відомий культуролог Ю.М. Лотман протиставляє єдино вірну “свою культуру” “не культурі” інших спільнот. Відтак, з точки зору тієї культури, яка приймається за норму, всі інші культурні організації сприймаються не як “інші типи організації”, а як “недо-організації” [93, с. 56].

5. Позиція фахівців з області психологічного консультування відрізняється полідетермінованим підходом до визначення феномену культури. Так, згідно П. Педерсену, культура включає в себе демографічну (вік, стать), статусну (соціальний, економічний) і етнографічну (етнічна і національна приналежність) складові [218, с. 27].

Відповідно до К. Вонтресс, культура є способом групової організації життя і включає в себе “... видиме й невидиме, когнітивне і афективне, свідоме й несвідоме” [329]. Дослідник виокремлює п’ять складових культури. По-перше – це біологічна складова, зумовлена інстинктами і потребами (напр., потреба у продовженні роду і виховання дітей, та інші потреби що продиктовані біологічними особливостями індивіда). По-друге – екологічна, що полягає у впливі місця проживання на спосіб життя суспільства (без сумніву, спосіб життя мешканців Аляски істотно відрізняється від способу життя їхніх сучасників на Півдні Америки або в Африці). По-третє – національна (культура притаманна певному етносу, який володіє такими атрибутами як мова, система переконань і цінностей, правління, одяг і т.д., що, в сукупності, значною мірою

визначають особливості поведінки етнокультурної групи). По-четверте – це регіональна варіабельність всередині однієї країни (наприклад, жителі штату Каліфорнія і штату Луїзіана, яка в минулому знаходилася під контролем Франції, де в чому відрізняються з тієї причини, що жителі останнього увібрали в себе риси французької культури в плані преференцій і звичок). І, п'яте, найбільш важливим джерелом культури, виступає расово-етнічна група, в якій людина народжується і яка служить “культурним фільтром” формуючи світоглядні орієнтири індивіда [329].

На основі значної кількості відомих в психології визначень феномена культури, американський дослідник японського походження Д. Мацумото визначає культуру як динамічну систему правил, експліцитних та імпліцитних, встановлених групами з метою забезпечення власного виживання, включаючи установки, цінності, уявлення, норми й моделі поведінки, загальні для групи, але такі, що реалізуються різними способами кожним специфічним об'єднанням усередині групи, що передаються з покоління в покоління, відносно стійкі, але здатні змінюватися у часі [101, с.38].

Звичайно, широта спектру підходів до визначення культури не обмежується наведеними вище дефініціями. Втім, в межах поставлених завдань, достатньо вищевказаних означень для того, щоб дійти висновку: підходи до визначення феномену культури об'єднані ідеєю унікальності ціннісної, поведінкової та ін. систем, які забезпечують формування індивіда з властивими його культурній традиції атрибутами.

В рамках даної роботи особливе значення має саме аксіологічний вимір культури, тобто той її аспект, який забезпечує формування ціннісних орієнтацій як ключових структурних утворень в системі особистості, а відтак і ментально-світоглядної специфіки цілого етносу. До того ж, культура розглядається нами як фактор, що зумовлює своєрідність виникнення психологічної проблематики а також підходів до надання психологічної допомоги. При цьому ми орієнтуємось на вельми точне зауваження Д. Мацумото про те, що “...Не може бути психотерапії, вільної від культурних

цінностей, оскільки будь-яка психотерапія прив'язана до певної культурної основи, а культури нерозривно пов'язані з моральними цінностями і системами” [101, с. 336]. Таким чином, в даній роботі йдеться про культуру як визначальний чинник формування ціннісно-сислової своєрідності того чи іншого етносу, що не може не впливати на особистість, яка до нього належить. Розуміння важливості соціокультурних чинників, що так чи інакше впливають на зміст і форми консультативної роботи, привело фахівців з різних країн в останню чверть XX століття і, особливо, у першу декаду XXI століття до виокремлення спеціальних галузей психології, що безпосередньо стосуються і консультативної практики.

Одним із сучасних наукових напрямів, що знаходиться на межі антропологічної, культурологічної і власне психологічної наук є культурна психологія.

Культурна психологія – галузь психологічної науки, що вивчає індивіда в його історичному і соціокультурному контексті [218, с. 28; 226].

Культурна психологія являє собою міждисциплінарну галузь знань, що об'єднує психологів, антропологів, лінгвістів, філософів і т.д., і ґрунтується на доказах відносно того, яким чином культура приналежність з усіма властивими їй атрибутами здатна впливати на психічне функціонування людини. Подібні завдання ставить перед собою ряд суміжних напрямів, таких як: культурно-історична психологія, соціокультурна психологія, етнопсихологія, дискурсивна психологія та ін.

Особливої уваги заслуговує індигенна психологія (англ. *Indigenous Psychology*), що набирає все більшої популярності в країнах Заходу.

Індигенна психологія – це система наукового психологічного знання, що виростає з власної культурної традиції, в межах певної території проживання [218, с. 28]. Індигенна психологія становить собою підхід, в якому зміст (тобто значення, смисли, цінності та переконання) і контекст (напр., соціальний, культурний, екологічний) є взаємообумовленими явищами і невід'ємними атрибутами в побудові дослідження.

Характерною рисою індигенного психологічного знання виступає його локальне походження – воно не є привнесеним або запозиченим з інших територій, а експліцитно ґрунтується на власній соціокультурній традиції, і, отже, не претендує з самого початку на універсальність, оскільки є свідомим стосовно власних витоків і, відповідно, обмежень. Іншою не менш значущою характеристикою виступає те, що продукується воно безпосередньо вченими-представниками досліджуваної культури [255, с. 5].

Індигенний підхід у психології активно розробляється вченими впродовж останніх 30 років і являє собою опозицію традиційному універсалістському підходу, заснованому на цінностях “світового прогресу”. Індигенізація психологічної науки розглядається як прагнення вчених з різних країн створювати й просувати психологічне знання, що виходить з їхньої власної релігійно-філософської традиції на противагу вестернізованому, яке має тенденцію поширюється по всьому світу з претензією на всеосяжність.

Галузь знань, що охоплює своєю увагою багато культур одночасно, і, поряд з тим, віддає належне унікальним особливостям кожної з них, має назву *мультикультурна психологія*.

Мультикультурна психологія згідно постулату Американської психологічної асоціації (American Psychological Association), має предметом вивчення вплив раси та етнічної приналежності на формування цінностей, переконань, пізнавальних здібностей і психічних процесів, а також особливостей поведінки людини [223]. В цілому, мультикультурна психологія зосереджує свою увагу на двох аспектах, перший з яких – це характеристика різноманітності поведінкових проявів, а другий – прагнення пов'язати індивідуальну поведінку з особливостями культурного оточення, в рамках якого вона виявляється.

Мультикультурна психологія являє собою сукупність різнорідних психологічних знань, які є індигенними для низки суспільств, як це показано на рис. 1.1.

$$\Psi_{\text{мульти.}} = \Psi_{\text{інд.1}} + \Psi_{\text{інд.2}} + \Psi_{\text{інд.n}} \dots$$

Рис. 1.1. Схема взаємозв'язку мультикультурної психології та індигенних підходів:

$\Psi_{\text{мульти.}}$ – область знань мультикультурної психології;

Ψ_1 – область знань індигенної психології соціокультурної групи (1);

Ψ_2 – область знань індигенної психології соціокультурної групи (2);

Ψ_n – область знань індигенної психології соціокультурної групи (n).

Як приклад можна навести Великобританію, яка, як відомо, є чи не найбільш мультикультурною країною світу. Пояснюється це посиленням припливом іммігрантів в 60-ті роки ХХ ст. з країн Британської Співдружності, зокрема Індії та Пакистану. При цьому, згідно історичних даних, Великобританія ніколи не ставила собі за мету створити єдину “британську націю” на основі всіх проживаючих на її території громадян (на відміну від США, де пануюча ідеологія “melting pot”² активно сприяє асиміляції всіх, що проживають на території країни етнічних груп в єдину американську націю). Навпаки, ідеологією Великобританії є мультикультуралізм (у 1980 – 1990-ті роки така модель мала назву “веселка”, “чудова мозаїка”, “клаптикова ковдра”), який ставить акцент на національній ідентичності. Відтак, на сьогоднішній день, дослідники схильні розглядати Великобританію як конгломерат співіснуючих і, в той же час, автономних етно-релігійних утворень. І незважаючи на те, що психологічне консультування у Великобританії має досить коротку історію, важко заперечити доречність застосування саме мультикультурного його варіанту і незначну частку ймовірності успішного застосування універсальної моделі. Мультикультурний підхід у даному випадку буде являти собою

² “Melting pot” (“плавильний котел”) – це модель етнічного розвитку, що активно пропагується в американській культурі. Домінування в американському суспільстві цієї думки тісно пов'язане уявленнями про вільне демократичне суспільство, де люди будуть жити серед расово-етнічно змішаних сусідів. (Джерело: Академик. Словари и Энциклопедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://dic.academic.ru>)

сукупність індигенних підходів, заснованих на етнокультурних особливостях кожної окремої групи етнічних меншин.

Вельми подібною за напрямками роботи і завданнями, і в той же час такою, що істотно відрізняється є *крос-культурна психологія*.

Крос-культурна психологія визначається Дж. Беррі і співавторами як “... наука про подібності і відмінності в індивідуальному психологічному функціонуванні в різних культурних та етнокультурних групах, про взаємозв’язок психологічної, соціокультурної, екологічної та біологічної змінних, а також про можливості модифікації цих змінних” [9, с. 15]. Як синонім С. Паттерсон пропонує застосовувати термін *інтеркультуральна психологія* [281].

Відмінною рисою крос-культурної психології виступає саме порівняльно-аналітичний аспект вивчення культур як основоположних чинників, що детермінують людську поведінку. Так, згідно Л. Екенсберг, “... крос-культурне дослідження в психології є точним, систематичним порівнянням психологічних змінних в різних культурних умовах, з метою визначити причини та умови різноманітності поведінкових проявів” [9, с. 13].

Варто зазначити, що проведення чіткої демаркаційної лінії між сферами завдань культурної, мультикультурної та крос-культурної психології видається завданням не з легких зважаючи на те, що думки вчених відносно взаємозв’язку вищезазначених дисциплін часом суттєво розходяться. Так, наприклад, у низці випадків культурна психологія визначається як субгалузь крос-культурної психології, яка, за допомогою порівняльних методів, забезпечує знаходження спільного і відмінного у ряді культур. В інших випадках міжкультурні дослідження позиціонуються як специфічний метод в інструментарії культурної психології [195; 221; 314].

Розглянувши теоретичні аспекти, перейдемо до висвітлення прикладних областей, що мають ключове значення в контексті нашого основного питання.

Консультативна психологія – галузь психологічного знання, що містить систематичний опис процесу надання психологічної допомоги, тобто психологічного консультування.

Відповідно до стандарту Американської психологічної асоціації (APA), консультативна психологія – це область психологічних знань, яка об'єднує теоретичні, дослідницькі та практичні напрацювання і спрямована на полегшення особистісного та міжособистісного функціонування. Особлива увага приділяється проблемі емоційного благополуччя і соціальних відносин, а також питанням професійної діяльності, освіти, здоров'я та розвитку [312].

Перш за все, слід зазначити, що в багатьох країнах світу термін “консультування” (counseling) вживається для позначення професійної діяльності не тільки психолога, але й різного роду інших фахівців, таких, як юристи, працівники сфери банківських послуг, вихователі в дитячих установах і т. д. Терміном “психолог-консультант” (Counseling Psychologist) прийнято називати фахівця, який надає послуги саме психологічного консультування.

Варто зауважити, що на сьогодні у світі фактично не існує загальноприйнятого й однозначного визначення ні для позначення психологічного консультування як наукового напрямку, ні психолога-консультанта, як окремої професії. Більш того, психологічне консультування в тому вигляді, в якому воно існує в США, не існує в багатьох інших країнах світу (напр., Франції, Аргентині, Індії, Ізраїлі, Японії, Перу, Нідерландах, Ісландії, Сальвадорі) [218, с. 25]. Або навіть якщо зазначені вище назви й зустрічаються, їхнє змістове наповнення може значною мірою варіювати.

Даний факт має особливе значення в контексті нашої роботи. Адже, аналізуючи ціннісно-сміслові детермінації консультативної практики, насамперед потрібно враховувати те, що по-перше, роль і функціональні обов'язки психолога в кожному окремо взятому суспільстві можуть значно відрізнятися, по-друге, кожне суспільство ставить свої власні цілі психологічної допомоги, так що її організація в різних країнах може мати свої особливості.

Скажімо, у Гонконгу психологічне консультування визначається як “застосування знань з області психології та психотерапевтичних умінь і навичок з метою сприяння оптимальному людському функціонуванню та покращенню якості життя”. Подібне визначення побутує в Канаді – “...підтримання нормального людського функціонування шляхом надання допомоги у вирішенні проблем, прийнятті рішень і подолання стресових ситуацій в повсякденному житті” [218, с. 25-26]. І в той же час у Китаї не існує специфічного визначення для позначення психологічного консультування. І в повсякденному, і в науковому ужитку воно визначається як “психологічна допомога” [218, с. 26].

В цілому ж, існує значна кількість визначень консультативної психології з різною мірою варіативності, залежно від країни і статусу вказаної професійної сфери в ній. У нашій роботі ми керуємося офіційним визначенням, даним Американською психологічною асоціацією (наведено вище) яке, на наш погляд, є найбільш змістовним і охоплює широкий спектр питань, що знаходяться в компетенції психолога-практика.

Розглянувши сутність психологічного консультування, як системи надання психологічної допомоги, а також культури, як основоположної детермінанти формування психіки індивіда, перейдемо до галузі знань, що знаходиться на межі цих двох понять – *мультикультурного консультування*.

З метою проникнення в сутність поняття “мультикультурне консультування” варто звернутися насамперед до феномену мультикультуралізму. Виходячи з того, що мультикультуралізм – це політика, спрямована на збереження і розвиток в окремо взятій країні і в світі в цілому культурних відмінностей, а також теорія та ідеологія, що обґрунтовує таку політику, мультикультурне консультування слід розуміти як надання психологічної допомоги з урахуванням культурного досвіду конкретного індивіда [311]. В даному випадку, особлива увага приділяється не тільки індивідуальному рівню функціонування психіки, але й обумовленості її особливостей груповою приналежністю. При цьому застосовуються як універсальні, так і культурно-специфічні методи психологічної допомоги.

Згідно іншому підходу до трактування даного явища, мультикультурне консультування являє собою консультативний процес, діючі особи якого (психолог і клієнт) мають різне культурне походження [218, с. 30].

Але з огляду на те, що в країнах Європи і в США термін “мультикультуралізм”, окрім безпосередньо етнічної приналежності, охоплює широкий спектр інших соціальних змінних, таких як стать, вік, соціальний клас, віросповідання, сексуальна орієнтація і т. д., мультикультурне консультування може не обмежуватись лише наданням психологічної допомоги представникам різних національностей. Мова йде про виокремлення будь-якого роду груп, всередині великої спільноти не тільки за вказаними критеріями, але й з урахуванням світоглядних орієнтирів, фізичних можливостей і обмежень, звичаїв і навіть забобонів [204].

У зв'язку з цим можна навести більш широке тлумачення мультикультурного консультування, яке полягає в роботі з: етнографічними змінними, такими як етнічна належність, національність, релігія і мова; демографічними змінними, такими як вік, стать і місце проживання; статусними змінними, які включають в себе соціальне та економічне становище, рівень освіченості, приналежність до формальних і неформальних інститутів.

Необхідність охоплення особливостей у такому широкому масштабі пояснюється тим, що кожна людина одночасно входить до декількох “культурних систем” і має, як правило, декілька ідентичностей або ролей, які актуалізуються залежно від ситуації, в той чи інший період її життя.

Мультикультурне консультування в країнах Заходу є похідним від всеосяжної ідеї і політики толерантності та соціальної справедливості. Так, наприклад, у США воно несе в собі ідею поширення соціальної справедливості і рівності, незалежно від расової, етнічної, гендерної приналежності, сексуальної орієнтації, віку, соціально-економічного статусу або фізичних можливостей, тощо.

Однак в рамках даного дослідження мультикультурне консультування становить для нас інтерес насамперед у плані специфіки впливу

соціокультурного компоненту на процес надання психологічної допомоги. У фокусі нашої уваги знаходиться перш за все *етнокультурна змінна*, що виступає основоположним фактором, що здатен впливати на організацію і хід консультативного процесу.

Менш популярним, але, таким, що заслуговує уваги в рамках проблематики нашого дослідження є напрямок, що має назву *крос-культурне консультування* і передбачає застосування універсальних і культурно-специфічних теорій і стратегій психологічної допомоги, заснованих на поглибленому вивченні і розумінні культурних особливостей жителів країн світу [218, с. 32].

Крос-культурне консультування розглядається як сфера прикладної психології, що займається питаннями акультурації, проблемами міжкультурної взаємодії, зіставленням індивідів-представників різних культурних груп для більш чіткого розуміння місця культурної приналежності в процесі надання психологічної допомоги [218, с. 32; 303]. Крос-культурне консультування займається також дослідженням можливості та доцільності застосування конкретних теорій і стратегій психологічної допомоги, використовуючи їх аналогічним чином у двох або більше країнах.

Як бачимо з наведених вище визначень, поняття крос-культурного і мультикультурного консультування де в чому перегукуються, відтак різниця у їхньому смисловому наповненні залишається малопомітною. Більш того, досить часто вони використовуються як такі, що взаємозаміняють одне одного.

Справа в тому, що в 70-х – початку 80-х рр. ХХ сторіччя, що ознаменували собою початок обговорення ідей урахування культурного контексту в процесі надання психологічної допомоги, в психологічній науці домінував термін “крос-культурне консультування”. А термін “мультикультурне консультування”, поступово ввійшов в ужиток лише в 90-х роках ХХ століття. І, тим не менш, згідно усталеній в наукових колах думці, незважаючи на те, що крос-культурне та мультикультурне консультування мають в деякому розумінні спільні цілі, по суті ж вони являють собою дві різні сфери прикладної психології.

Наступне поняття – *індигенне консультування і психотерапія* – передбачає форму психологічної допомоги, що виростає з певної соціокультурної традиції і зосереджується на культурних факторах її надання [218, с. 28]. При цьому виключаються запозичені ззовні (інокультурні) методи і засоби. Вихідним моментом виступає твердження, що подібно до того, як деякі культурні чинники обумовлюють проблематику звернень до психолога, культурними факторами повинен опосередковуватись так само і вибір методу вирішення цих проблем.

Вважаємо за необхідне застерегти від помилкового сприйняття індигенного психологічного консультування як звичайного народного хілерства. Справа в тому, що існує величезна кількість хілерських практик, в основу яких покладені, так би мовити, автохтонні методи допомоги. Так, наприклад, у наш час шаманізм є власною цілительською практикою у низці країн Африки (Конго, Уганда,), у деяких народів Сибіру (нанайців, бурятів, недигалів, евенків та ін.), у нечисельних народностей Південної Америки, Австралії та Нової Зеландії. Впродовж тисячоліть розвивалися і є досить поширеними у наш час автохтонні цілительські практики Індії – аюроведа, йога, тантра та ін.; Китаю – ци-гун, акупунктурний масаж та ін.

Якісно відмінною рисою вищевказаних практик та індигенного психологічного консультування є: по-перше, наукова обґрунтованість останнього, і, як наслідок, його визнання у професійних колах; по-друге, опора на фундаментальні, аксіоматичні психологічні теорії й принципи. Індигенний підхід у психологічному консультуванні передбачає саме системну побудову ефективних культуродоцільних методів консультативної роботи – таких, що максимальною мірою будуть співзвучними світоглядній системі клієнта, враховуючи загальновідомі механізми соціально-психологічного впливу.

У даному контексті легко побачити, що, наприклад, клієнт-центрований підхід є індигенним стосовно західної англо-саксонської культурної традиції і, відповідно, для США і країн Західної Європи. Психоаналітична парадигма є комплементарною для менталітету представників іудео-християнської традиції, але неприйнятною для православного ареалу чи для культури ісламу і т.д.

Таким чином, феномен індигенізації у сфері надання психологічної допомоги знаменує собою процес усвідомлення і зміцнення соціокультурними системами власної цивілізаційної ідентичності за рахунок розвитку культуродоцільних методів психологічного консультування та психотерапії.

Викладені вище положення покликані внести певну точність і однозначність, а також конкретизувати підходи до аналізу соціокультурних основ сучасних тенденцій у психологічному консультуванні. А конкретизація та виокремлення сутнісних ознак понять, що складають ядро проблематики нашого дослідження, дозволять підійти безпосередньо до вирішення поставлених в рамках даної роботи завдань.

1.4. Методологічні засади дослідження

Розробка проблеми врахування культурної змінної в практиці надання психологічної допомоги у своїх витоках спирається на питання ефективності підготовки практичних психологів, що ставало об'єктом висвітлення у працях таких вітчизняних науковців, як: О.Ф. Копйов [75], С.Д. Максименко [98, 99], Р.М. Мінігілієва [105], В.А. Семиченко [128], В.М. Цапкін [156], Н.В. Чепелева [159] та інших. Вказане питання передбачає аналіз факторів, що сприятимуть найбільш якісному засвоєнню знань і оволодіння практичними навичками, що дозволить майбутнім психологам якомога ефективніше будувати свою власну стратегію роботи у сфері надання психологічної допомоги.

Окремо можна виокремити напрацювання, присвячені проблемі підготовки психологів у рамках конкретного соціокультурного середовища. Зокрема, О.Ф. Бондаренко [14]; З.Г. Кісарчук [69]; Н.О. Кучеровська [80]; В.Є. Луньов [267]; М. Сандомирський [127]; О.Й. Сосланд [136] у своїх дослідженнях торкаються питання підготовки фахівців-психологів, орієнтованих на роботу в рамках конкретного соціокультурного середовища, зокрема в пострадянських країнах. Такий підхід передбачає оволодіння саме культуродоцільними способами професійних дій, що будуть комплементарними ментальним

особливостям тих, хто звернувся по психологічну допомогу. Такий підхід сягає своїм корінням концепції Ж. Лакана про культурно-історичну зумовленість консультативного процесу: "...Але ніхто не може втекти від своєї культурної спадщини. Деякі психологічні теорії мають тенденцію до антиісторизму і недооцінюють вплив культурної приналежності клієнта. Вони фокусуються в основному на стосунках клієнт-психолог, ігноруючи більш цікаві факти їх взаємодії" [102, с. 154].

Таким чином, в основу теоретичного дослідження соціокультурних детермінант, а отже – культуродоцільності сучасних тенденцій психологічного консультування покладено теоретичні та методологічні напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, що відображають основні вектори розвитку сучасної консультативної психології, зокрема ті, що досліджують її аксіологічну (О.Л. Венгер, Є.Л. Ніколаєв), ідеологічну зумовленість (О.О. Аліфанов, Г. Айві, Дж. Катс, Е. Сампсон) і пов'язують з соціокультурною традицією в цілому (О.Ф. Бондаренко, О.Л. Венгер, Д. Мацумото, Є.Л. Ніколаєв, Н. Пезешкеан, Дж. Прохазка, Дж. Норкросс, О.Й. Сосланд, О.В. Сухарев та ін.).

Це означає, що вчені, досліджуючи практику надання психологічної допомоги, орієнтуються на загальнонауковий принцип *детермінізму* – один з головних пояснювальних принципів наукового пізнання, що визнає необхідність вивчати певні явища у взаємозв'язку з факторами, що їх породжують.

Більш конкретно, стосовно об'єкту і предмету нашого дослідження – це принцип *культурного детермінізму* (М. Вебер, Л. Уайт, А. Кардинер, М. Мід, Х. Штейнталь, М. Лазарус, О.О. Потебня та ін.), який став результатом моментом філософських ідей про соціальну сутність людини. Згідно з ним, головною культурною детермінантою, здатною впливати на психічні і соціальні явища, виступають релігійні цінності (М. Вебер, Т. Парсонс) або звичаї та традиції (Л. Уайт, М. Мід) певного суспільства. Незважаючи на те, що термін "культурний детермінізм" має свої витoki в галузі соціології, його виокремлення як вихідного для опису відправної точки нашого дослідження є, на нашу думку, необхідним. Менш відомим, але більш уживаним в психології є аналогічне

поняття *макросоціального детермінізму* (М.Я. Басов, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьев) який, як правило, зустрічається поряд з *мікросоціальним детермінізмом* (З. Фрейд, К. Юнг, К. Левін).

Застосування принципу культурного детермінізму означає, що система надання психологічної допомоги розглядається нами не як автономне утворення, а у взаємозв'язку з низкою інших явищ об'єктивної дійсності, зокрема, з конкретними соціально-культурно-історичними обставинами. Це дозволяє здійснити аналіз становлення конкретних шкіл психологічного консультування в контексті культури і часу їхнього виникнення. Так, наприклад, важко заперечити визначальність впливу ідейного руху “New Age”, як, власне, і загальний соціально-історичний фон життя в штаті Каліфорнія (США) в 1960–1970-ті роки (відхід від християнства і звернення до неоязичництва, легалізованість деяких наркотичних речовин т.д.) на становлення і розвиток трансперсонального підходу у психології і психотерапії.

З вищевикладеного випливає ще один важливий для даної роботи принцип – *принцип культуродоцільності*. Подібно тому, як у педагогічних науках сутність даного принципу полягає у врахуванні умов, у яких знаходиться людина, а також культури певного суспільства в процесі виховання і навчання, ми стверджуємо доцільність включення культурного компоненту в практику надання психологічної допомоги. Практичний бік поставленого питання полягає у застосуванні консультативних методів, соціокультурний базис яких знаходиться у відповідності з соціокультурним середовищем та ментальністю клієнта. Останнє визначає й диктує логіку пошуку і розробки культурно-релевантних методів надання психологічної допомоги.

Таким чином, йдеться вже про етнокультурні, ментальні особливості надання психологічної допомоги, що передбачає аналіз співвідношення загального і універсального в практиці надання психологічної допомоги, а також всіх тих чинників, що в кожній окремій культурі можуть мати власну змістовну специфіку.

У вивченні питання співвідношення універсального і культуродоцільного (культурно зумовленого) в сучасних тенденціях надання психологічної допомоги

ми спираємося на концепцію загальнокультурного і культуроспецифічного, висхідного до популярної в країнах західного світу теорії існування панкультурних (“etic”) і культуроспецифічних (“emic”) рис (К. Пайк, Дж. Беррі).

Дані терміни були запропоновані американським антропологом і лінгвістом К. Пайком, і утворені від аналогічних закінчень слів фонетика (-етик) і фонеміка (-емік), перша з яких вивчає звуки, наявні у всіх мовах, а друга – лише ті, що існують тільки в певних мовах (-емік). Залучення даних лінгвістичних термінів до психологічної науки, зокрема, до сфери крос-культурної психології, є заслугою Дж. Беррі – канадського фахівця в галузі крос-культурної психології. Згідно Дж. Беррі, те загальне, що характерно для менталітету представників різних етнічних груп можна вважати етик-категоріями, а те, що уособлює відмінності – стосується емік-категорій [194; 291].

Для більш чіткого розуміння, наведемо прості приклади. Універсальними, тобто етик-категоріями, по праву можна вважати такі загальнолюдські цінності, як життя, добро, краса, істина, щастя – фундаментальні моральні першооснови, що є абсолютним стандартом для людей всіх культур і епох. Емік-категорії визначаються етнокультурними й соціальними рамками певної соціокультурної спільності і не поширюються на інші народи. Такими, наприклад, виступають покірність у мусульман, віра у боговибраність заможних у протестантів і т. д.

Етик- і емік- підходи, як правило, виступають опорою в крос-культурних дослідженнях. Стосовно психологічного консультування вони передбачають дослідження універсальних і культуродоцільних елементів у практиці надання психологічної допомоги. Очевидно що пошук універсальних категорій виходить з етик-орієнтації, в той час як культуродоцільні аспекти спираються на емік-підхід. Окрім аналізу методів психологічного консультування, з позицій етик- і емік- підходів можуть бути проаналізовані також і особливості проблематики звернень по психологічну допомогу в рамках різних етнокультурних просторів.

Таким чином, слідуючи ідеї імплементації культуродоцільного підходу у психологічному консультуванні, не можна заперечувати існування тих його принципів, які ніколи не втратять актуальності з огляду на універсальність.

Так, загальнометодологічними й загальнозначущими по праву можуть вважатися принципи гуманістичної психології, сформульовані Дж. Бьюдженталем ще в 1963 р. [30; 168, с. 24], а стосовно психологічного консультування – принципи гуманістичної етики К. Роджерса (відомі як “тріада Роджерса”); захисні механізми, відкриті З. Фрейдом, соціально-психологічні механізми навіювання, контамінації, імітації тощо.

Самостійне значення для нашого дослідження має феномен так званого псевдо-етик підходу (*imposed etic*), який, полягає у підміні істинно-універсального псевдоуніверсальним [193]. Наприклад, пропаговані принципи демократії, безмежної свободи, що випливають з індивідуалістичної ідентичності, насправді є відображенням не універсальності буття, а цілком конкретного і абсолютно унікального національного духу, або й політики. Іншими словами, цінності які підносяться під виглядом загальнолюдських, насправді часто є проекцією цілком конкретної світоглядної системи, в даному випадку – європейсько-американської з її явними та прихованими смислами, у тому числі й маніпулятивними.

Конкретно стосовно психологічного консультування, феномен “псевдо-етик” можна спостерігати в сучасних уявленнях психологів про універсальність ряду методів консультативної роботи, які, розглядаючись безвідносно до соціокультурних витоків їхнього виникнення, помилково наділяються статусом універсальних.

Формуванню нашої дослідницької позиції значною мірою сприяло положення М.Н. Епштейна про так званий критичний універсалізм, що полягає у звільненні від старого “догматичного зразка” поглядів на універсалізм і вироблення критеріїв істинної універсальності. Критична універсальність не має заздалегідь встановленої системи цінностей, скоріше, вона утворюється тією критичною дистанцією, яку ми займаємо стосовно всіх існуючих культур, включаючи свою власну. Але при цьому вона володіє і своїм власним творчим потенціалом, переступаючи межі культур і створюючи тим самим нові, транскультуральні цінності [164, с. 635–651].

Таким чином, виокремлення проблеми культуродоцільності в практиці надання психологічної допомоги як об'єкту нашого дослідження ґрунтується, перш за все, на попередньому всебічному аналізі сучасного стану системи психологічного консультування, її взаємоз'язку з іншими областями, що прямо чи опосередковано можуть чинити вплив чи вносити певні корективи в процес психологічної практики. Дане дослідження з самого початку зорієнтоване на підтвердження припущення про доцільність включення соціокультурного компоненту в практику надання психологічної допомоги. А вихідна дослідницька позиція ґрунтується на ідеї з'ясування міри раціональності тенденцій універсалізації та індигенізації в питанні забезпечення адекватного і ефективного консультативного процесу.

В основу даного дослідження покладені теоретичні положення, що, на нашу думку, сприяють об'єктивному висвітленню проблеми соціокультурних засад сучасних моделей психологічного консультування.

По-перше, ідея про детермінованість особливостей вищої психічної діяльності індивіда культурною системою. Ця ідея сходить до витоків культурної антропології (М.Я. Данилевський, К.Д. Кавелін, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін.) і знаходить своє продовження в роботах представників безпосередньо психологічної думки (Дж. Беррі, Р. Брісліна, Дж. Брунера, В. Вундта, В. Лунера, Д. Мацумото, К. Паттерсона, Дж. Понтеротто, А. Пуртінґи, М. Сігалла, Д. Сью, Г. Тріандіса, Г. Хофстеде, Г. Шпета, К. Юнга та ін.).

Окрему цінність для нас становлять положення, репрезентовані в рамках вітчизняної культурно-історичної школи Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, О.Р. Лурії, зокрема розуміння вищої психічної діяльності індивіда як похідної від соціального життя і соціального наочіння; обґрунтування відносин у системі “суб'єкт – середовище” через категорію соціально-культурного контексту, а саме пояснення особливостей формування психологічних новоутворень дитини через засвоєння нею культурно-історичного досвіду.

По-друге, це положення про соціокультурну детермінованість найбільш популярних консультативних підходів, а саме зумовленість їхнього ідейного змісту

цінностями, традиціями, релігійною і філософською спадщиною того суспільства, в рамках якого вони виникли. (О.Ф. Бондаренко, Дж. Катс, П. Педерсен, Е. Сампсон).

Логічним результатом взаємопов'язаного аналізу попередніх двох пунктів є положення про те, що, виходячи з цілком певного соціокультурного контексту, метод надання психологічної допомоги автоматично стає орієнтованим на цілком певний контингент клієнтів – представників відповідної етнічної групи. Таким чином, забезпечується культурна конгруентність методу, що передбачає суворе врахування психологічних змінних, що лежать в основі тієї чи іншої ментальності і, відповідно, збіг ціннісних основ застосовуваного методу і ціннісно-смыслових детермінант свідомості клієнта. Такий підхід у психологічному консультуванні трактується нами як *культуродоцільний*.

Вивчення репрезентації феномену культуродоцільності в професійній свідомості сучасних психологів-практиків реалізується шляхом дослідження їхньої соціокультурної компетентності, яка, у свою чергу, базується на належному рівні соціокультурної рефлексії. Експериментальне дослідження особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів представлено в третьому розділі даної роботи.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи викладене у першому розділі, можна зробити такі висновки.

1. Аналіз сучасного стану, проблем та векторів розвитку системи надання психологічної допомоги показав, що дана сфера перебуває під інтенсивним впливом низки обставин, зумовлених культурними, політичними, демографічними, ідеологічними та ін. чинниками.

2. На сучасному етапі розвитку психологічної науки можна спостерігати кардинальні зміни, що знаходять вираження у наступних аспектах її функціонування: поширення і ріст популярності психології як науки і психолога як професії чи роду занять, і в той же час відхід від класичних канонів класичної науки,

орієнтація на інноваційність; заідеологізованість сучасного психологічного знання як у широких масах, так і в середовищі психологів-професіоналів; активна рецепція підходів, методів і технік консультативної роботи з західної науки в країни не-західного світу, що з позицій буденного сприйняття трактується як добровільне запозичення передового досвіду, хоча часто виявляється нічим іншим, як невідрефлексованим епігонством.

3. Культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні полягає у врахуванні сукупності соціокультурних чинників, що можуть чинити вплив на процес надання психологічної допомоги.

4. Проблема імплементації культуродоцільного підходу в практику надання психологічної допомоги ґрунтується на теорії обумовленості особливостей вищого психічного функціонування людини соціокультурними факторами – філософськими, релігійними, політичними, економічними, правовими, що є системотворчими одиницями в ареалі існування індивіда. Оскільки культурний підхід у психології наразі має статус загальнопсихологічної теорії, то з його позицій можливим є пояснення різного роду психологічних практик.

5. Можна констатувати обмеженість існуючих підходів до надання психологічної допомоги тим культурним контекстом в рамках якого вони виникли, іншими словами – системою цінностей, вірувань, філософськими і релігійними традиціями, притаманними певній культурі. А маючи у своїй основі певний соціокультурний контекст, підхід у наданні психологічної допомоги автоматично стає орієнтованим на цілком певний контингент клієнтів – представників відповідної етнічної групи. Таким чином забезпечується культурна конгруентність консультативного процесу.

6. Застосування методів, заснованих на певній культурній традиції, може стати проблематичним, якщо цінності культури-реципієнта істотно відрізняються. Однією з важливих методологічних задач, на сьогоднішній день, є пошук концептуальної основи для забезпечення культурно-конгруентної психологічної допомоги або ж адаптація існуючих підходів у консультуванні, відповідно до конкретного культурного контексту.

7. Вирішення проблеми культуродоцільності психологічного консультування відбувається через специфічну компетентнісну властивість практикуючого-психолога – соціокультурну рефлексію. Власне цим і пояснюється наш задум щодо емпіричного дослідження обраної проблематики.

Основний зміст першого розділу викладено в таких наукових публікаціях:

1. Федько С. Л. Психологическое консультирование в условиях мультикультурного общества (на примере США и Великобритании) / С.Л. Федько // Журнал практикующего психолога. – 2013. – №20. – С. 140–158.

2. Федько С. Л. Проблема реализации принципа культуросообразности в современной практике оказания психологической помощи / С.Л. Федько // Актуальные вопросы психологии: Материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. (22 апреля 2014 г., г. Краснодар : [сб. науч. тр.]. – Краснодар, 2014. – С. 23–29.

РОЗДІЛ 2

ІНДИГЕНІЗАЦІЯ І УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ЯК ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

У розділі подано аналіз місця і ролі психологічного консультування на сучасному етапі розвитку психологічної науки, де особливо значущими виступають тенденції універсалізації та індигенізації, що наділяють практику надання психологічної допомоги певними світоглядними, а часто й ідеологічними підставами.

Розділ містить висвітлення процесу індигенізації практики надання психологічної допомоги, як повернення до ціннісних основ національних культур, на протигагу універсалізації, сутнісною основою якої, на сьогоднішній день, виступає вестернізація. Виходячи з положення про неможливість існування універсальних консультативних підходів, незважаючи на інваріантність соціально-психологічних механізмів впливу, обґрунтовано доцільність звернення психологічного консультування в мультикультурну перспективу, а також намічені основні напрямки пошуків культуродоцільних моделей психологічної допомоги.

2.1. Соціокультурні витоки сучасної консультативної практики і процеси її експансії в країни незахідного світу

Виявлення специфічних особливостей традиційної психологічної практики є тим підґрунтям, на якому вибудовуються всі інші аспекти нашого дослідження. У контексті поставленого питання важливим видається вивчення проблеми з двох позицій: по-перше – з точки зору соціокультурних витоків традиційної практики надання психологічної допомоги і специфіки її організації всередині країн західного світу, зокрема США; по-друге – можливості впровадження вестернізованої моделі психологічного консультування поза США та країн Заходу, виходячи з аналізу її ціннісного, ідеологічного та політичного підґрунтя.

Зважаючи на історичні факти і соціальні причини, США є країною, жителі якої складають найбільшу кількість національностей, етнічних груп, а також всі існуючі раси. Сучасна американська нація – це, насамперед, результат етнічного змішання населення з різних частин світу, і, особливо, з Європи і Африки. Протягом століть в США приїздили іммігранти з Англії, Іспанії, Німеччини, Італії, Ірландії, Швеції, Росії, Китаю та багатьох інших країн.

Так, згідно офіційним даним, поданим Бюро перепису населення США (United States Census Bureau), яке є центральним статистичним органом держави, станом на 2010 р. національні меншини склали 36,6% від загальної кількості населення США [327]. Серед них 52 млн. вихідців з Латинської Америки, – саме вони являють собою найчисленнішу етнічну меншину. Кількість представників азіатського ареалу становить 18,2 мільйона. Існує також низка штатів, в яких сукупна кількість осіб – представників національних меншин – складає більше половини кількості всього населення. Серед них штат Вашингтон, Каліфорнія, Нью-Мексико, Техас і округ Колумбія. А Гаваї, Канада і Мексика безсумнівно тримають першість за рівнем неоднорідності етнічного складу з-поміж сусідніх держав.

В цілому ж, виходячи з доступних нам описів етнічного складу США і узагальнюючи все його різноманіття, можна виокремити п'ять расових³ груп, які проживають на території країни: Азіатсько-Тихоокеанську (Asian / Island Pacific), куди входять китайці, корейці, в'єтнамці; Негроїдну (Black) – жителі Танзанії о. Гаїті та взагалі африканського континенту; Латиноамериканську (Hispanic) – кубинці, мексиканці, пуерторіканці; Індіанську (Native American⁴) – племена кіова, хопі, зуні та ін.; і Білу (Whites) – британці, голландці, німці та ін. [251, с. 616].

³ В англійській мові значення слова “раса” в деякому розумінні відрізняється від загальноприйнятого. Так, Оксфордський тлумачний словник, в якості одного із значень пропонує таке: “a group of people sharing the same culture, history, language, etc.; an ethnic group” (група людей, які поділяють одні й ті ж культурні та історичні традиції, мову і т.п.). В якості синоніма пропонується поняття “етнічна група”. Джерело: Оксфордський словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/race--2>

⁴ Native Americans – самоназва північноамериканських індіанців.

Відтак, очевидно, що в умовах культурної неоднорідності психологу доводиться працювати не лише з “корінним” американцем, а й афроамериканцем, латиноамериканцем, американцем азіатського походження та ін.

Виходячи з тези, що в будь-якому психотерапевтичному методі вже закладена певна філософсько-методологічна традиція, система соціально-культурних норм і цінностей суспільства, в якому вона виникла, ми звертаємося до питання культурної обмеженості традиційної американської консультативної практики, яке неодноразово ставало предметом обговорення вітчизняних та зарубіжних вчених [181, с. 909; 182, с. 602–603; 184, с. 90; 275, с. 105–109;].

Систематичне спеціальне вивчення даної проблеми було розпочато ще на зорі становлення психологічного консультування як окремого професійного напрямку та інституції. Вже згадуване явище культурної інкапсуляції в психологічному консультуванні неодноразово ставало на заваді успішному наданню психологічної допомоги клієнтам, що є носіями відмінних від західної культур. Але, як зазначають сучасні автори, в наш час американські фахівці зі сфери послуг надання психологічної допомоги, є ще більш культурно інкапсульованими, ніж шістдесят років тому [289, с. 7].

У даному контексті привертає увагу судження Дж. Катс щодо зумовленості практики психологічного консультування у США “культурною традицією білих” (“White culture”) яка, в свою чергу, становить собою синтез ідей, цінностей і вірувань, властивих нащадкам білих європейських іммігрантів в США [251, с. 617]. І хоча США прийняли велику кількість іммігрантів з безлічі країн світу, з кінця XVIII століття їхнє ядро утворював контингент білих англо-саксонських протестантів з Англії, Шотландії та Ірландії. Для їхнього позначення в англійському середовищі прийнято використовувати акронім WASP (англ. White Anglo-Saxon Protestants – білі англо-саксонські протестанти), що імпліцитно означає привілейоване походження і вживається по стосовно так званих “корінних американців”. Існує думка, що саме вони, займаючи панівне становище в суспільстві, з початку існування нової країни задавали тон у формуванні культури, традицій і життєвого укладу. Таким чином, “культура білих” стала домінуючою культурною нормою в США [251, с. 616].

Окрім усього іншого, значний вплив культурної спадщини WASP спостерігається і в галузі надання послуг психологічної допомоги. Детальний аналіз і узагальнення наукових відомостей щодо заявленої проблематики дозволили виокремити основні ціннісні компоненти англо-саксонської протестантської культури (WASP) з акцентом на їхньому вияві в американській консультативній практиці. Узагальнені дані представлені на рис. 2.1.

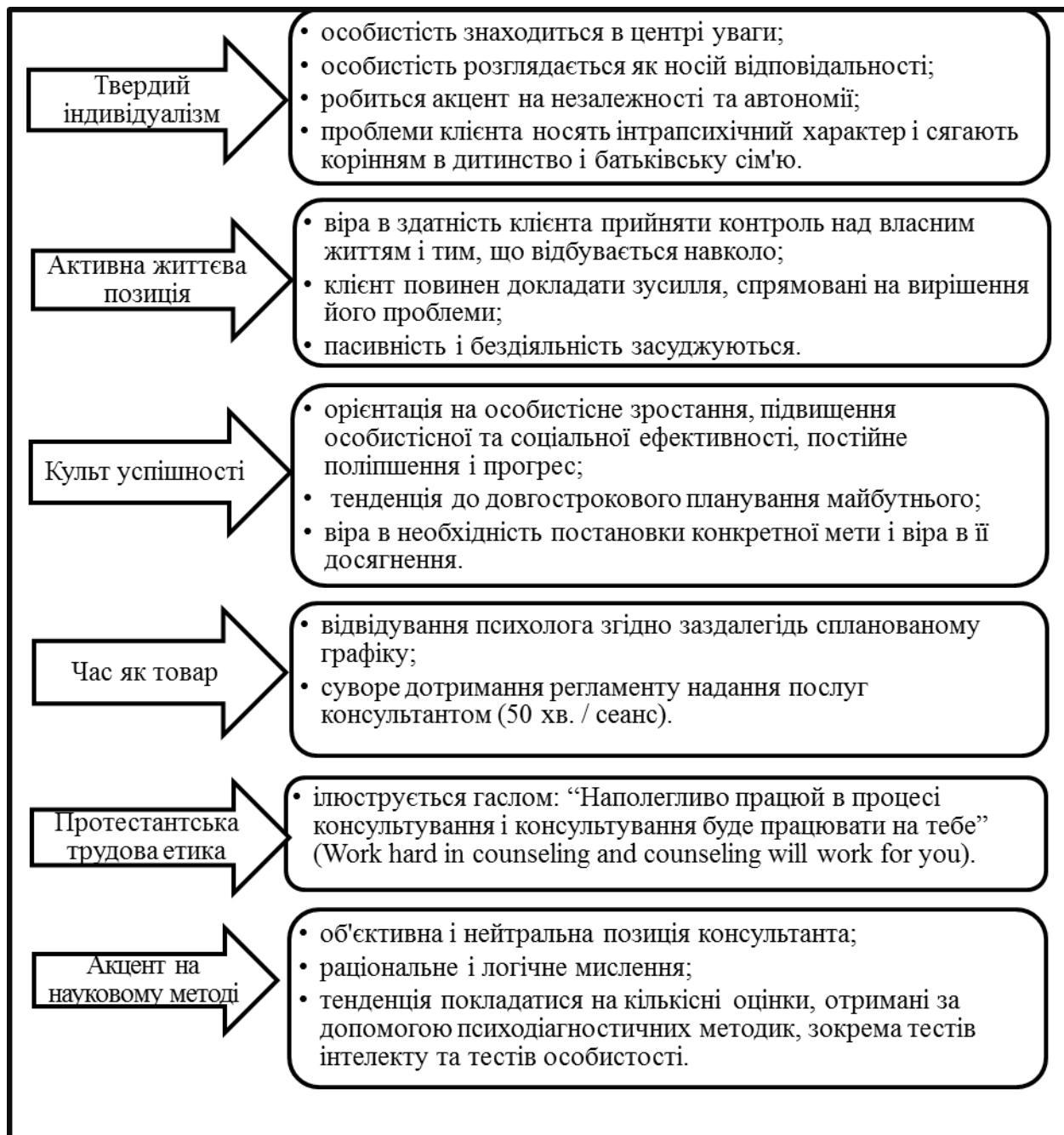

Рис. 2.1 Взаємозв'язок ціннісних домінант англо-саксонської культури і вестернізованої традиції психологічного консультування

Як можна побачити з рис. 2.1, описаний вище підхід, що претендує на універсальне охоплення, орієнтований головним чином на індивідуалістичні суспільства з протестантською трудовою етикою. Це може стати джерелом значних труднощів при роботі з представниками, наприклад, азіатського ареалу – колективістів за своєю природою, чи представниками будь-яких інших світоглядних систем, чії ментальні установки не узгоджуються з наведеними нижче.

Ідея соціокультурної детермінованості системи надання психологічної допомоги в США знаходить своє вираження в результатах наукових пошуків низки зарубіжних дослідників. Так, з причини тотальної прихильності до західної концепції індивідуалізму американська психологія була охарактеризована Е. Сампсоном як “дитя її культури” [306]. Поясненням цьому є те, що сфера американської психології, включаючи консультування, залишається орієнтованою на середній клас білошкірих жителів США і націлена на вирішення світоглядних питань, породжених особливостями менталітету представників англо-саксонської культурної традиції.

А між тим, як вже було зазначено в попередньому розділі, саме американська консультативна практика на сьогоднішній день вважається еталонною, і стрімкі інтеграційні і глобалізаційні процеси всіляко сприяють її розповсюдженню, запозиченню, часто без належного осмислення.

Річ у тім, що в період тотальної глобалізації все більшого значення набуває міжнародне партнерство та співробітництво. Психологічна наука загалом, і консультування, зокрема, також залучені в цей процес, завдяки можливості безперешкодного обміну досвідом між фахівцями, незалежно від їхнього географічного місця знаходження. Безумовно, дане явище має позитивні сторони, але, поряд з тим, варто звернути увагу й на низку специфічних рис такого обміну.

Скажімо, добре відомо, що західні і, передусім, американські зразки наукової думки активно і некритично впроваджуються в своїй роботі фахівцями зі всього світу у якості ультрасучасних. У середовищі сучасних фахівців (і не тільки психологів) володіння зарубіжними методами роботи (як варіант – використання імпортованих матеріалів) оцінюється куди більш

високо і вважається більш престижним, цінним, ніж власні засоби діяльності, а такого роду фахівці вважаються набагато кваліфікованішими за своїх колег.

Особливо негативні наслідки даного явища спостерігаються у тих сферах, безпосереднім об'єктом роботи яких є людина. Зокрема, стосовно психологічної науки, ігнорування власного в угоду іншокультурному, встає на шляху до розвитку не запозиченого ззовні психологічного знання, заснованого на соціокультурному базисі локальної групи людей, а такого, що виходить з власних потреб.

На факт професійної експансії західної наукової психологічної думки вказує значна кількість вчених, як вітчизняних – О.Ф. Бондаренко, М. Сандомирський, так і зарубіжних: Дж. Беррі – у Канаді [196]; Д. Сінха – в Індії [310]; А. Леунг – у Китаї [262]; Р. Арділа – у Колумбії [181]; У. Кім – у Кореї [255]; Р. Діаз-Гуереро і Р. Діаз-Лавінг – в Мексиці [212; 213]; К.-К. Хван (К.-К. Hwang) – на о. Тайвань [241] та ін.

Дана галузь досліджень представлена також у роботах безпосередньо американських психологів: К.Л. Норсворсі, П. Хеппнера і співавт. які сходяться на думці, що “... американська модель консультування, як і теоретичні міркування, чинять не найкращий вплив на практику психологічного консультування за межами Сполучених Штатів Америки. Справа в тому, що професіонали по всьому світу, не критично переймають досвід своїх західних колег, їхні теорії, методи і стратегії роботи. Таке запозичення не завжди є доцільним, оскільки використання консультативних моделей, заснованих на американському культурному контексті, може стати проблематичним, коли цінності культури-реципієнта істотно відрізняються від таких у США” [275, с. 110].

Наведена цитата з роботи колективу зарубіжних авторів емко описує масштаб “американізації” консультативної практики по всьому світу, а також вказує на проблематичність застосування вестернізованих консультативних схем в рамках інших культурних просторів.

На сьогодні, психологічне знання, засноване на культурній традиції Заходу, у науковій психологічній літературі навіть прийнято позначати аббревіатурою WASP [176, с. 665; 196, с. 391], яка визначається як Western Academic Scientific

Psychology (з англ. Західна академічна наукова психологія), з метою вказати на її обумовленість західною культурною традицією або підкреслити етноцентричну зорієнтованість. Таким чином, в рамках поставлених завдань, звернемося до дослідження актуального місця і ролі WASP в системі світової психологічної науки, міри її впливу на психологічне знання в інших країнах, так само як і доцільність її запозичення.

Принагідно зазначимо, що в осмисленні місця і ролі американської консультативної практики в світовій системі надання психологічної допомоги, особливе місце займає також концепт WEIRD. Широко вживаний в середовищі західних дослідників англomовний акронім WEIRD означає Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic, що в перекладі має значення: Західний, Освічений, Промислово розвинений, Заможний, Демократичний. Термін WEIRD вживається світовим науковим співтовариством для позначення категорії людей, які є цільовою групою для психологічної науки і психологічного консультування, заснованих на західній соціокультурній традиції (WASP) [228, с. 29; 229, с. 61–62; 245].

Однак те, на чому вибудовується західна психологія, часто є абсолютно непридатним для більшості світу, оскільки навіть на теренах колишньої Британської імперії, до якої належало більше 50-ти країн світу, англійська мова своїм розповсюдженням не перекриває і не відмінює специфічних етнічних а, відтак, ментальних особливостей народів і людей, що до них належать. Орієнтуючись виключно на категорію WEIRD, дослідники не враховують факт існування безлічі інших груп – таких, що абсолютно не співпадають в плані культурних характеристик з WEIRD. Важливо зазначити, що категорія WEIRD становить лише 5% населення світу. Отже, будучи зорієнтованими лише на 5%, психологи не беруть до уваги решту 95% [182].

В цілому ж, у спробах визначити причини стрімкої експансії американської консультативної практики за межі західного світу, можна виокремити декілька ключових факторів.

Поза всяким сумнівом, в усі часи існували провідні виробники не тільки матеріальних благ, а й інтелектуальної продукції. Активне міжнародне співробітництво США з іншими країнами з метою привнесення передового досвіду туди, де психологічне консультування, як самостійна галузь прикладної психології, знаходилося на стадії раннього розвитку, значною мірою вплинуло на якість світового психологічного знання.

Так, наприклад, одним з найбільш ранніх епізодів міжнаціонального співробітництва у сфері консультативної психології, можна вважати проведення в 1950-х – 1960-х роках американськими психологами інструктажу для своїх зарубіжних колег з метою допомоги в розробці систем психологічного консультування аналогічних до тієї, що була в США. Зокрема, після Другої світової війни, провідні психологи США (В. Ллойд, Е. Вільямсон, Д. Сапер, Л. Брамер та ін.) виступили як консультанти для уряду Японії, з метою створення системи надання психологічної допомоги, за прикладом США. Так само, в 1960-х роках, американські психологи Г. Ренн і Ф. Робінсон співпрацювали з англійськими колегами, з метою просування професії психолога-консультанта у Великобританії. Нарешті, 1980-ті роки ознаменувалися цілою хвилею західних фахівців, що виїздили за кордон з метою обміну досвідом, а частіше, привнесення свого передового досвіду [275, с. 109–110]. Основною метою даних заходів була популяризація системи надання психологічної допомоги, яка на теренах США дійсно мала успіх. В результаті, дана практика не тільки сприяла перейманню передового досвіду, але й поширенню культивованих в США культурних норм, цінностей і світоглядних стандартів.

Характерно, що цей процес запозичення продовжується і в наші дні. Однією з причин виступає те, що психологи з усього світу мають практично необмежений доступ до наукових публікацій своїх закордонних (зокрема, американських) колег, і лише незначна частина з них має можливість публікуватися у виданнях, що випускаються в США. В даний час, спеціалізовані фахові видання, надруковані в США, позиціонуються як такі, що читаються в усьому світі

і вважаються більш ніж авторитетними. У той же час, психологи в США рідко звертаються до публікацій своїх колег поза американського континенту, особливо якщо вони надруковані не англійською мовою [218, с.12].

Одна з причин цього факту вбачається у тому, що англійська мова є міжнародною мовою науки, і англомовним вченим немає необхідності освоювати дві і більше мов для розширення своєї професійної компетентності. У той же час, вчені зі всього світу, окрім своєї рідної, володіють як мінімум однією-двома іноземними мовами (серед яких обов'язково англійська) [218, с. 12; 262, с. 417; 263 с. 149–150]. Сказане змушує вважати, що останні, будучи мультилінгвами, мають набагато більше можливостей для розширення свого професійного кругозору, а, отже, попередження етноцентризму у своїй роботі.

Вельми цінним для нашого наукового пошуку є дослідження, проведене Дж. Арнеттом у 2008 році, метою якого було вивчення міри міжнародної участі у провідних журналах, що випускаються Американською психологічною асоціацією [182]. Вихідною позицією дослідника було те, що американська психологічна наука не бере до уваги можливість міжнародного співробітництва та мало зацікавлена в іноземних інтелектуальних внесках, залишаючись при цьому подібною замкнутій системі, що не найкращим чином впливає на якість психологічного знання в США.

Дослідником було проаналізовано 6 фахових видань, що видаються під редакцією Американської психологічної асоціації (АПА) (2003 – 2007 рр.), які справедливо вважаються флагманами у своєму напрямку не тільки в США, але й далеко за межами: “Developmental Psychology” (“Психологія розвитку”), “Journal of Personality and Social Psychology” (“Психологія особистості та соціальна психологія”), “Journal of Abnormal Psychology” (“Психопатологія”), “Journal of Family Psychology” (“Психологія сім'ї”), “Health Psychology” (“Психологія здоров'я”), “Journal of Educational Psychology” (“Психологія освіти”). Основним предметом аналізу була національна належність авторів, а також виборок досліджуваних.

Результати дослідження показали, що в числі перших авторів, праці яких були опубліковані у вищезазначених виданнях, значиться 73% вчених, що представляють університети США. Ще 14% перших авторів були представниками чотирьох англомовних країн (Канади, Великобританії, Австралії та Нової Зеландії), тобто також провідних країн колишньої Британської імперії. 11% представляли низку країн Західної Європи. А ось країни неангломовного світу були представлені лише 2% перших авторів, з яких: 1% – країни Азії та 1% – Ізраїль. Характерно, що Латинська Америка, Африка та Близький Схід взагалі не були зазначені в результатах дослідження [182, с. 604].

Аналіз етнічної належності виборок досліджуваних так само показав цілком визначену тенденційність. Так, 68% вибірок були зі США; 14% – з чотирьох зазначених вище англомовних країн; 13% – з країн Західної Європи; 3% – з країн Азії; 1% – з Латинської Америки; менше 1% були представлені країнами Африки та Близького Сходу; 1% – Ізраїлем [182, с. 604].

Отже, виходячи з наведених даних, можна констатувати факт обмеженості і вузькості змісту журналів АПА. А оскільки населення США є мультикультурним за рахунок іммігрантів з усього світу, в наявності факт нехтування значною кількістю етнокультурних груп, які, тим не менш, потребують якісних послуг з надання психологічної допомоги.

Наведені вище факти можна узагальнити у вигляді таких висновків: по-перше, результати психологічних досліджень і експериментів проведених на вибірках населення США, не можуть бути узагальненими до рівня універсальних та застосовних до решти країн світу; по-друге, дослідження базових психічних явищ має проводитися з урахуванням культурного контексту.

Ще однією причиною панівного статусу західного психологічного знання виступає те, що США вже кілька десятків років виступає приймаючою стороною для великої кількості іноземних студентів, які, по закінченні терміну навчання, повертаються в свої рідні країни [275, с. 110]. Варто зазначити, що для деяких з них малоуспішне застосування так званого передового західного досвіду в незахідних культурах згодом стало поштовхом до боротьби

за розвиток культуровідповідного психологічного знання (напр. А. Леунг – в Китаї, В. Енрікес – на Філіппінах). Але цілком очевидним є факт, що процес міжнародного наукового обміну в даний час носить однобічний і упереджений характер. Інакше кажучи, США позиціонують себе як “виробник” наукового знання, а решта світу часто задовольняється лише роллю “споживача”. Проте все частіше дослідники, підкреслюючи важливість культуродоцільного підходу в консультиванні, обрушують шквал критики в бік традиційної західно-орієнтованої консультивної моделі, яка, на їхню думку, не в змозі бути ефективною в умовах мультикультурного суспільства. Факт недооцінки потужного впливу культурного фону клієнта на його світогляд і світосприйняття загрожує наслідками, які полягатимуть в неможливості зрозуміти ключові механізми формування актуального стану клієнта, а відтак зводить нанівець весь процес психологічної допомоги.

Таким чином, віддаючи належне фундаментальним напрацюванням західної наукової думки, ми, тим не менше, вважаємо за необхідне звернути увагу на проблему її культуродоцільності, в рамках якої найбільш важливими для нас видаються два взаємопов’язаних аспекти, перший з яких полягає у комплементарності традиційної консультивної моделі контингенту клієнтів – представників категорії WEIRD, а другий – у необхідності критичного ставлення до можливості її універсального застосування як моделі культурно-незалежної.

2.2. Аналіз мультикультуралізму як “четвертої сили” в сучасній консультивній психології

Необхідність розвитку психологічного консультивання за вектором культуродоцільності багато в чому зумовлена очевидністю того, що характерною рисою сучасного глобалізованого світу є практично повна відсутність монокультурних суспільств. Специфічними рисами нинішніх суспільств є культурна контрастність і національна різноманітність. Поліетнічна природа

сучасних держав виявляється як у зовнішніх атрибутах, основними з яких є зовнішність (колір шкіри і волосся, манера одягатися та ін.), так і внутрішніх – нормах, цінностях і переконаннях, що, як правило, впливають, з культурної та релігійної традиції народу. Якщо перший аспект не є проблематичним в епоху толерантності, то другий може викликати складності з причини відданості кожної етнічної групи певному способу суджень, вірувань, наявності непохитної моралі.

Така ситуація ставить перед фахівцями нові практичні завдання, що несуть в собі посилення відповідальності у зв'язку з необхідністю врахування культурної змінної в процесі надання психологічної допомоги. Однак простого врахування різноманітного складу потенційних клієнтів, а також ментальних особливостей, зумовлених цією приналежністю, недостатньо. Не менш важливим завданням виступає необхідність визначення, якими саме засобами доцільніше надавати консультативну допомогу, з метою забезпечення її ефективності. Зростає необхідність пошуку реальних культуровідповідних методів консультування, які були б в змозі враховувати не тільки актуальний стан клієнта, а й бачити причини, явні і приховані, які відіграли ключову роль у формуванні такого стану.

У зв'язку з цим, в наш час, на зміну традиційній універсальній моделі консультування приходять так звана *мультикультурна модель*, яка являє собою практику психологічної допомоги, що ґрунтується на методах і стратегіях, виходячи з унікального культурного контексту локальних груп людей, зі своїми єдино вірними цінностями, переконаннями і віруваннями, які є похідними від притаманної даній групі релігійної та філософської традиції. Мультикультурне консультування являє собою плюралістичний підхід на протизвагу етноцентричному, культурно-інкапсульованому.

З метою підкреслити безсилля традиційної практики надання психологічної допомоги в нових умовах, ще в 1990-х рр. мультикультурний підхід був названий “четвертою силою” в консультуванні [243; 285], поряд із трьома традиційними – психоаналізом, біхевіоризмом і екзистенційно-гуманістичним підходами.

Найважливішою особливістю “четвертої сили” виступає те, що в той час як біхевіоризм і гуманізм повністю заперечували ідеї своїх попередників, мультикультурний підхід не ставить собі такої мети. Замість цього, головним його завданням є надання традиційним методам чутливості до культурного контексту, а також критичності в оцінці своїх можливостей при роботі в етнічно неоднорідному суспільстві, що вимагає найвищого рівня професійної компетентності.

Варто при цьому зазначити, що мультикультурний підхід у психологічному консультуванні виступає продуктом не лише стрімких демографічних процесів, а й загальновідомої концепції та політики толерантності, що несе в собі ідею соціальної справедливості і терпимості. У сучасному світі феномен толерантності виражається в таких аспектах: інтелектуальний (декларує ідею поваги до чужих поглядів), моральний (відноситься до елементарних моральних норм, які виявляються в різних стилях життя, звичках і т.д.), релігійний (припускає право приймати або не приймати віру і обряди певних релігій), світоглядний (дає право дотримуватися певних переконань), соціальний (виходить із загальнолюдських цінностей і охоплює всі попередні аспекти, плюс громадський, господарський і політичний), репресивний (полягає у здатності прийняти вороже або навіть таке, що може нашкодити; в США це призвело до виникнення так званої “політичної коректності”), етнічний (має увазі право на збереження етнічних особливостей, і забороняє будь-якій культурі звеличувати себе над іншими) [118, с. 29].

Таким чином, можна побачити, що широта охоплення уявлень про толерантність в даний час зачіпає не тільки етнічну складову, але й ряд інших сторін, часто розмиваючи тим самим межі стандарту і норми, поширюючи при цьому ідею поваги не тільки до особливостей, а й різного роду девіацій. Підтвердження такої позиції ми знаходимо в змісті принципу толерантності в США, який пропагує рівність і повагу не тільки до расових, етнічних, гендерних особливостей, віку, фізичних можливостей, але й зводить до рангу норми нетрадиційну сексуальну орієнтацію і деякі психічні розлади.

У зв'язку з вищесказаним можна констатувати: сучасні західні дослідники мультикультурного підходу у консультуванні пропонують розширити саме поняття “культура”, яке, згідно їхнім ідеалам, має охоплювати також вік, сексуальну орієнтацію, зовнішність та інші параметри особистого і соціального життя індивіда [123, с. 317]. Результуючим моментом систематизації численних факторів, які мають бути враховані при побудові мультикультурної моделі психологічного консультування стала зображена на рис. 2.2 консультативна модель, виражена англomовним акронімом ADDRESSING.

Компонент моделі ADDRESSING	Інформація про клієнта
Вік і вплив старших поколінь A ge and generational influences	_____
Вроджена інвалідність, недієздатність D isability status (developmental disability)	_____
Набута інвалідність, недієздатність D isability status (acquired disability)	_____
Релігія і віросповідання R eligion and spiritual orientation	_____
Етнічна приналежність E thnicity	_____
Соціально-економічний статус S ocioeconomic status	_____
Сексуальна орієнтація S exual orientation	_____
Етнічна спадщина I ndigenous heritage	_____
Національність N ational origin	_____
Стать G ender	_____

Рис. 2.2 Мультикультурна консультативна модель ADDRESSING

Модель ADDRESSING утворюється з початкових літер основних її складових і символічно перекладається як “звернення або прояв уваги до когось”. Дану схему її розробник, П. Хейс, пропонує як інструмент для детального знайомства з клієнтом, визначення його належності до певних груп та культурних утворень [268, с. 39]. Аналіз такої інформації стане відправною точкою для подальшої продуктивної співпраці психолога і клієнта, процесі культурно-сензитивного консультування.

Повертаючись до нашого основного питання, відзначимо, що крім ідеї толерантності, аналіз соціоісторичного контексту дозволяє виокремити ще два чинники, які змусили теоретиків психологічного консультування розвернутися в бік мультикультурної перспективи.

Перший з них – це соціально-політичні заворушення в США, що ознаменували собою період з 1960 по 1980 рр. (як приклади, автори наводять антивоєнний рух під час війни у В'єтнамі; рух за громадянські права; рух за права сексуальних меншин, фермерів і т. д.). Вищевказані акції послужили поштовхом до обізнаності населення про можливість відстоювати свої права і припинення спроб дискримінації на ґрунті будь-яких забобонів чи традицій. Недивним і логічним було виникнення руху за права етнічних і, особливо, расових меншин.

Другий – це величезне збільшення кількості представників негроїдної раси в США, внаслідок високої народжуваності дітей в такого роду сім'ях або ж припливу чорношкірих іммігрантів, які не мали рівних можливостей у доступі до якісного медичного обслуговування, так само як і отримання послуг в інших сферах. Фахівці з області крос-культурного консультування вказують на ряд причин, з огляду на які расові меншини не могли отримувати психологічну допомогу нарівні з корінними жителями США. Серед них: 1) мала кількість консультантів-білінгвів; 2) поширеність стереотипів, щодо представників расових меншин і, як наслідок, їх дискримінація; 3) відсутність фундаментальних знань про культурні відмінності; 4) підготовка психологів-консультантів, орієнтована, головним чином, на контингент білого населення території США і, відповідно,

відсутність професійної підготовки, спрямованої на роботу з представниками латиноамериканського, і тим більше, чорношкірого населення країни [204].

З метою врегулювання вищезазначених проблем було організовано низку підрозділів Американської психологічної асоціації (American Psychological Association (APA)), зокрема, підрозділ 45 (Society for the Psychological Study of Ethnic Minority Issues). З цією ж метою в 1963 році був створений Спеціальний комітет з питань рівності можливостей в психології (Ad Hoc Committee on Equality of Opportunity in Psychology).

Етичний стандарт Американської психологічної асоціації (APA Ethics Code), підкреслюючи важливість урахування етнічної належності клієнта в консультативному процесі, виокремлює особливу якість психолога-консультанта – культурну компетентність (cultural competence). Культурна компетентність передбачає врахування етнічної, національної, релігійної належності в процесі надання психологічної допомоги, наявність специфічної професійної сензитивності до культурного контексту і розуміння того, як етнічна ідентифікація, географічний і соціальний ареал здатні формувати особистість, її погляди, переконання, потреби. А це, в свою чергу, вимагає глибоких знань не тільки в сфері психологічної науки, а й у суміжних дисциплінах, таких як антропологія, культурологія, історія і т.д. Обов'язковим для культурно-компетентного психолога є так само розвинутість критичного наукового мислення, що перешкоджає висуненню помилкових припущень гіпотез щодо універсальності етнокультурних характеристик.

Культурна компетентність, згідно етичному стандарту АПА включає в себе 4 складові: культурну сензитивність (cultural sensitivity), культурну обізнаність (cultural knowledge), культурну емпатійність (cultural empathy), культурну підтримку (cultural guidance) [223].

До того ж, згідно Д. Сью, П. Арредондо і Р. Мак-Девісу першим кроком до культурної компетентності є усвідомлення психологом власної культурної ідентичності і всіх особливостей, що впливають з відповідної культурної спадщини [316].

У зв'язку з цим слід зазначити, що з науковим обґрунтуванням необхідності звернення психологічного консультування в США до мультикультурного контексту виступали також і вчені-представники етнічних меншин, значна частина яких належала до негроїдної або монголоїдної раси (У. Кім, Д. Мацумото, Д.В. Сью та ін.). Більш того, висновки до яких приходять дослідники в оглядах літератури з питання впливу культурних чинників на перебіг і ефективність консультативного процесу, вочевидь відображають расову належність оглядача. Так, білі оглядачі, як правило, мінімізують вплив фактору етнічних відмінностей, тоді як оглядачі з етнічних меншин зазвичай підкреслюють дані, що вказують на подібні відмінності [123, с. 313].

Варто також звернути увагу на досвід США у підготовці майбутніх культурно-компетентних психологів і психотерапевтів. Виходячи з того, що в умовах мультикультуралізму перед психологами-консультантами поставлено завдання працювати з представниками найрізноманітніших етнічних і культурних груп, в програму підготовки майбутніх фахівців вводяться обов'язкові предмети, спрямовані на поглиблення обізнаності студентів про культурну зумовленість процесу надання психологічної допомоги (Колумбійський університет, Університет Північної Арізони, Аппалачський університет штату Північна Кароліна, університет штату Північна Флорида, Вебстерський університет та ін).

Окрім того, в США можна зустріти безліч підручників, що розкривають етнокультурні аспекти не тільки індивідуальних і групових психологічних феноменів, але й підходів до вирішення психологічних проблем (психологічного консультування).

На користь актуальності і перспективності мультикультурного підходу у психологічному консультуванні свідчать дані унікального експерименту здійсненого Дж. Прохазкою і Дж. Норкроссом ще в 2001 році, названого Дельфійським [123, с. 374–376]. Результатом експерименту став високоточний прогноз стосовно того, якою мірою різноманітні психотехнічні орієнтації будуть застосовуватися у наступному десятилітті (до 2011 року).

Таблиця 2.1

Комплексний прогноз щодо майбутнього теоретичних орієнтацій в психологічному консультуванні і психотерапії (Дельфійський експеримент)

Орієнтація	Медіана	Стандартне відхилення	Рейтингове місце
Когнітивно-поведінкова терапія	5,67	0,99	1
Культурно сензитивна / мультикультурна терапія	5,40	0,98	2
Когнітивна терапія Бека	5,07	1,18	3
Інтерперсональна терапія	5,05	1,11	4
Технічний еkleктизм	5,05	1,20	5
Теоретична інтеграція	4,89	1,07	6
Поведінкова терапія	4,89	1,09	7
Системна терапія	4,81	0,96	8
Експозиційна терапія	4,80	1,34	9
Рішення-фокусована терапія	4,70	0,99	10
Мотиваційне інтерв'ювання	4,70	1,35	11
Феміністська терапія	4,47	1,27	12
Раціонально-емотивна поведінкова терапія	3,92	1,24	13
Нарративна терапія	3,83	1,15	14
Психодинамічна терапія	3,80	1,19	15
Терапія, сенситивна до чоловічої категорії клієнтів	3,58	1,36	16
Експериментальна терапія	3,58	1,12	17
Транстеоретична терапія	3,56	1,46	18
Клієнт-центрована терапія	3,20	1,24	19
Десенсибілізація і опрацювання рухами очей	3,18	1,43	20
Гуманістична психотерапія	3,03	1,03	21
Терапія реальністю	2,95	1,06	22
Екзистенціальна терапія	2,85	1,09	23
Гештальт терапія	2,78	0,88	24
Юнгіанська терапія	2,33	0,95	25
Адлеріанська терапія	2,25	0,89	26
Транзактний аналіз	2,13	0,77	27
Імплозивна терапія	1,91	0,94	28
Психоаналіз (класичний)	1,16	1,07	29

Примітка. Прогноз зроблено з 7-ми бальною шкалою, де: 1 – найбільший занепад; 4 – збереження рівня; 7 – найбільший ріст.

У таблиці 2.1 наведено узагальнені результати експерименту, де 29 орієнтацій подано у ранжованому порядку (1 місце означає найбільший розвиток і поширення, а 29 – найменшу популярність і занепад). В контексті нашої роботи істотне значення мають лише ті орієнтації, які, згідно результатів експерименту посіли найвищі та найнижчі рейтингові місця (виділені в таблиці окремим кольором).

Отже, як можна побачити з таблиці 2.1, очікувалось, що на лідерських позиціях будуть: когнітивно-поведінкова, культурно-сензитивна, когнітивна терапія А. Бека, інтерперсональна терапія та технічний еkleктизм (1–5 рейтингові місця). Всі вони досягли середнього рейтингу, що дорівнює 5,05 і вище (з 7-ми можливих балів). А от класичний психоаналіз, імплзивна терапія, транзактний аналіз, адлеріанська терапія, юнгіанська терапія, згідно до прогнозів експертів, відійдуть на задній план (29 – 25 рейтингові місця). Те ж саме стосується й різного роду гуманістичних теорій (гештальт, екзистенційна, особистісно-орієнтована) – 24, 23 і 19 рейтингові місця, відповідно.

Як бачимо, домінуючими виявилися теоретичні орієнтації, які мають не виражене соціокультурне підґрунтя, тобто з великою долею ймовірності можуть бути успішно застосованими в консультативній і терапевтичній роботі з представниками різноманітних етнічних груп. І навпаки, теоретичні підходи, соціокультурна зумовленість яких виражена експліцитно, вже втрачають свою актуальність зважаючи на обмежені можливості для застосування, оскільки їхня культурна доцільність обмежена лише певною соціокультурною групою.

Якщо розглядати зазначені групи методів з точки зору опозиції науковість / заідеологізованість, то очевидною є орієнтація на науковий метод, про це свідчать напрямки, що зайняли чільні місця у рейтингу. Аналіз результатів дослідження з позицій довгостроковості / короткостроковості терапії показує, що чільні місця посіли консультативні підходи, що мають короткостроковий характер (до 20 зустрічей). Довгострокові методи, як видно з таблиці, згрупувались у кінці рейтингу.

Цінність результатів Дельфійського експерименту для нашого дослідження виражається в тому, що серед його задач не було дослідження перспектив конкретно культурно-орієнтованих підходів. Натомість, основною задачею була ідентифікація загальних тенденцій, що оформлять систему надання психологічної допомоги в недалекому майбутньому. Іншими словами, тих напрямків, що будуть стрімко розвиватися в психологічному консультуванні і психотерапії ХХІ століття, в той час як їхні попередники

відійдуть на задній план. Нам імпонує неупередженість і об'єктивність даного експерименту, а також те, що його результати збігаються з нашими науковими устремліннями й позиціями.

Все вищезазначене переконливо доводить, що мультикультурний підхід у психологічному консультуванні є перспективним напрямком, який виник у другій половині XX століття як реакція на соціальну ситуацію і усвідомлення психологами-практиками факту, що консультування не можна зводити до універсалістських приписів та ідентичних стратегій, що можуть бути застосованими до клієнтів усіх без винятку етнічних груп. У зв'язку з цим, для досягнення більшої культурної релевантності класичні парадигми психологічної допомоги повинні пройти через низку якісних змін, з метою зменшення їхньої етноцентричності і, відповідно, збільшення масштабів охоплення категорій клієнтів.

Таким чином, мультикультурний підхід, на противагу універсалістському, передбачає використання різнорідних методів надання психологічної допомоги, що є індігенними для ряду локальних груп, тим самим дотримуючись принципу культуродоцільності.

2.3. Індігенізація як сучасна тенденція в світовій практиці надання психологічної допомоги

Мультикультурний підхід у психологічному консультуванні знаходить своє продовження в концепції *індігенізації*, що, в широкому сенсі, являється результатом росту культурної самосвідомості, а відтак передбачає відстоювання етнокультурними групами власної ідентичності.

З самого початку індігенізація передбачала прагнення не-західних країн до зміцнення цивілізаційної незалежності від Заходу. Згідно теоретику даної концепції С. Хантінгтона, індігенізація стояла на порядку денному у всьому незахідному світі в 80-ті – 90-ті роки XX століття, проте найбільш примітно проявилася в культурному ствердженні Азії та ісламу – у широкомасштабному

культурному, соціальному та політичному відродженні мусульманського світу і відмові від прийняття західних цінностей і світоглядних орієнтирів [155, с. 150]. Підкреслюючи прагнення не-західних країн до захисту власної культурної ідентичності, С.Хантінгтон називає це явище “антизахідним націоналізмом” [155, с. 182].

Прикметник “індигенний” (indigenous) походить від латинського сполучення “in + de + gena” (в межах + з + відбуватися (народжуватися)) і означає “вироблятися або виростати в рамках певного середовища”. Вживається стосовно явищ, оригінальних або характерних для певної території, на відміну від чужорідних. Синоніми – “рідний”, “корінний”, “вроджений”, “природний”.

В рамках нашого дослідження поняття “індигенний” буде використовуватись на противагу поняттям “інокультурний”, “привнесений”.

Оскільки мультикультурний напрямок в консультативній психології є сукупністю індигенних методів консультативної роботи, доцільно проаналізувати основні ідеї, на яких ґрунтується рух індигенізації в психології та психологічному консультуванні, а також його соціально-історичний фон.

У психологічній науці і безпосередньо психологічному консультуванні індигенізація виступила як форма спротиву пануванню західних теорій. А якщо точніше – результатом методологічної рефлексії практикуючих психологів, спрямованої на аналіз ефективності застосовуваних підходів шляхом розкриття їхньої соціокультурної зумовленості й орієнтації.

Результатом такої рефлексії було створення якісно нового підходу в консультуванні – *індигенного*, який ґрунтується на корінних психологічних теоріях, концепціях і методах, які, в свою чергу, є похідними від соціокультурного контексту локальної спільноти людей, а не нав'язаної ззовні ідеології.

Таким чином, процеси індигенізації, що знаменують собою спробу переходу від “глобального” (вестернізованого) підходу до культуродоцільного, виступають в рамках більш загальної тенденції *девестернізації*, яка передбачає прагнення не-західних цивілізацій до виходу з-під впливу Заходу і зміцнення власної культурної незалежності.

Виходячи з зазначеного вище, цілком зрозуміло, що рухи по створенню індигенних психологій виникали переважно в незахідних країнах і виступали в як реакція на традиційне євроамериканське домінування, найбільш істотним недоліком якого було нехтування культурною варіативністю, в той час як саме культурна належність виступає рушійною силою у формуванні світогляду, цінностей, переконань і, зрештою, поведінки людини. Адже кожна культурна популяція вимагає розвитку своєї власної психології (звідси випливає доцільність вживання категорії множинності – індигенні психології).

Вище вже зазначалося, що рух індигенізації психології має досить коротку історію. Саме кінець 1970-х років ознаменувався прагненням низки дослідників-психологів до побудови системи наукового психологічного знання і системи надання психологічної допомоги, виходячи з індигенних реалій – цінностей, вірувань і світоглядних орієнтирів, які, в свою чергу, спираються на філософську та релігійну традицію певного етносу [178, с. 3; 278, с. 98–101; 308, с. 3]. Характерно, що ідея індигенізації психологічної науки знайшла своє вираження в наукових розвідках вчених по всьому світу. Так, В. Енрікес [290] був лідером руху індигенізації на Філіппінах, Д. Сінха [274] виступав з критикою вестернізованого варіанту психологічної науки і був активними прихильником індигенної психології в Індії, Й. Касима [250] – в Австралії; Дж. Адер [172] – у Канаді; Р. Арділа [181] – у Колумбії; Дж. Георгас [217] – в Греції; М. Бонд [198], Д. Хо [235], Г. Као [248] і К. Леунг [262] – у Китаї; Х. Азума [187], І.С. Ямагучі [335] – в Японії; С-Ч. Чо [208], У. Кім і Ян-Шин Пак [255] – у Кореї; Р. Діаз-Гуереро [212] і Р. Діас-Лавінг [213] – в Мексиці, П. Боски [200] – у Польщі; К.М. Олвуд [177] – в Швеції; Кван-Куо Хван [239] – на о. Тайвань та ін.

Щодо відчизняної психологічної практики, на сьогодні питання індигенізації є маловідомим серед українських психологів і розробляється дуже вузьким колом вчених (О.Ф. Бондаренко, І.В. Данилюк). Основним поштовхом до звернення вітчизняної психології в індигенну перспективу було знаходження невідповідностей у поясненні різних психологічних феноменів в різних культурах.

Так, І.В. Данилюк вказує на наявність численних невідповідностей в науковій літературі, зокрема: "...спроб зрозуміти феномен особистого досягнення в японській або індійській культурі, послуговуючись американською теорією мотивації досягнень. В історичному плані подібною невідповідністю було використання теорії Фрейда для розуміння конфлікту батьків і дітей в Меланезії або тестів розумового розвитку для оцінки когнітивних здібностей у незахідних культурах" [53, с. 120].

Подібним чином О.Ф. Бондаренко аналізуючи специфіку процесу надання психологічної допомоги нашим співвітчизникам, зазначає, що: "...акцент в лікуванні стосунків, від яких страждає людина, що прийшла на прийом, робиться на наріжних імпульсах православної культури: відмови від жертвопринесення, потреби в благословенні, відсутності кастраційного комплексу, едипового комплексу та ін." [19]. Очевидно, що вказане не співпадає ні за змістом ні за формою з загальноприйнятими і все ще популярними серед наших психологів підходами до надання психологічної допомоги.

Таким чином, критичне осмислення сутнісних ознак провідних консультативних і психотерапевтичних методів і, як наслідок, усвідомлення неможливості їх універсального застосування змусили вітчизняну психологію в цілому і психологічне консультування зокрема звернутися до індигенної перспективи.

В цілому ж рух індигенізації психологічної науки є досить могутньою тенденцією і має на меті: по-перше, зміцнення власної національної ідентичності країнами не-західного світу; по-друге, протистояння колонізації світового наукового знання; по-третє, все ґрунтовнішим розумінням того факту, що іудео-християнська традиція, уособлена в напрацюваннях засновника класичного психоаналізу, а також в роботах його послідовників, є лише певним соціокультурним феноменом, а не універсальною панацеєю для людства.

Саме тому теоретик індигенного підходу на Філіппінах В. Енрікес, визначив дві його форми: індигенізація ззовні (*indigenization from without*); індигенізація зсередини (*indigenization from within*) [255, с. 10].

Перша передбачає прийняття вже існуючих психологічних теорій, концепцій і методів та їхню модифікацію у відповідності з місцевими культурним контекстом. Даний підхід допускає існування культурних універсалій і ґрунтується на етик-підході в крос-культурній психології.

Друга форма – індиґенізація зсередини, приймає тільки концепції і методи, розроблені всередині певної культури, а “індиґенна інформація” вважається первинним джерелом знань. Наприклад, вченими вихідцями з країн Східної Азії неодноразово піддавалися критиці цінності індивідуалізму, які жодним чином не можуть бути привнесені на Схід, оскільки в Східній Азії саме співвіднесеність людини з іншою опосередковує її людську сутність. Як вказує У. Кім і співавтори, у Східній Азії, ієроґліф, що означає анґлійське “human being” (укр., людина, людська істота), дослівно перекладається як “human between” (“людина між”) [255, с. 10–11].

Звернемося тепер до особливостей реалізації даного підходу безпосередньо в сфері психологічного консультаування. Аналіз наукової інформації, щодо заявленої проблематики, дозволив виокремити низку характеристик індиґенного консультаування, які в узагальненому вигляді наведені нижче.

Так, індиґенне психологічне консультаування здійснюється виходячи з певного контексту: соціального, політичного, філософського, історичного, реліґійного та ін. [255, с. 6]. У зв'язку з цим, організація консультаування процесу передбачає наявність інтегрованих професійних знань, не лише зі сфери психології і психотерапії, а й антропології, історії, філософії, реліґієзнавства, літератури та інших областей, які, прямо або опосередковано, можуть вказувати на самотність культури.

Далі, індиґенізація передбачає, що реальний предмет психології, а відповідно і консультаування роботи, скоріше знаходиться у повсякденній, земній діяльності людей, ніж у експериментально викликаній поведінці, чи штучних, нав'язаних ззовні смислах [195, с. 205]. Це твердження переґукується з судженнями В. Вундта про обмеженість природничо-наукового підходу та експериментального методу в психології, які були викладені у його відомій праці “Психолоґія народів” [37].

Крім цього, всупереч поширеній думці, індигенна інформація не є знанням, заснованим на дослідженнях народів країн третього світу. Справа в тому, що індигенні дослідження часто ототожнюють лише з антропологічними дослідженнями в екзотичних країнах [255, с. 6]. Насправді ж, існування індигенного психологічного знання має місце скрізь, де присутній факт культурної самобутності.

І, зрештою, індигенізація продукує проблемне поле, щодо можливості породжувати індигенне психологічне знання, не будучи представником досліджуваної культури. Так, існує думка, що “бачення культури зсередини” видається обмеженим для її представників. Бо те, що для корінних жителів вважається само собою зрозумілим, для зовнішнього спостерігача є предметом детального аналізу, отже, останній може дати набагато більш об'єктивну оцінку тому, що відбувається [255, с. 7].

Натомість у літературі підкреслюється, що індигенне психологічне знання є інтелектуальним продуктом, що відверто, експліцитно заявляє про свої культурні межі [218, с. 5]. І справа навіть не в тому, що переважна більшість теоретиків індигенних підходів є представниками досліджуваних ними культур, справа саме в іншому рівні самої культури мислення, в іншому рівні професійної рефлексії, згідно якої недоречно виводити проблеми батьківсько-дитячих стосунків, скажімо, громадян Полінезії чи Китаю, з міфології античної Еллади. До того ж, часто індигенне психологічне знання з'являється в результаті використання місцевої мови як інструменту не тільки для ідентифікації локальних понять, але й посередника у вивченні психології народу. Як бачимо, в даному випадку, представники досліджуваної культури перебувають у більш сприятливому становищі, оскільки мова їм доступна не тільки як засіб комунікації, передачі та вираження думки, але і як форма суспільної свідомості. Загалом же дослідники вказують, що як внутрішні, так і зовнішні точки зору необхідні в забезпеченні всебічного та комплексного розуміння психологічних явищ [218, с.7].

У даному контексті доречно буде звернутися до одного з найбільш відомих у психології дослідників культур сучасності Д. Мацумото, який стверджує, що саме культура впливає на структуру та функціональне використання мови, а сам мову можна вважати проявом культури. Саме за допомогою використання мови підкріплюються культурні цінності і погляди на світ. Бо, як зазначає вчений, "... культура – це груповий спосіб структурування світу для того, щоб уникнути хаосу і забезпечити виживання групи, а мова – це система символів, яка забезпечує це структурування" [101, с. 407]. Таким чином, можна з упевненістю сказати, що мовні відмінності являють собою не просто умовну класифікацію, але і по праву відображають справжні відмінності в поглядах, які, в контексті нашого основного питання, можуть істотно впливати на хід консультативного процесу. Отже, ще однією відмінною рисою індигенної психології є те, що вона оперує концептами власної культури. З цього випливає, що в роботах, виконаних на мові досліджуваної культури, можуть бути присутніми слова, які не мають аналога в інших мовах.

Візьмемо, наприклад, слова для позначення емоцій і станів ними індукованих. Як вказує польський лінгвіст, фахівець з міжмовної взаємодії А. Вержбицька, проблема дослідження людських емоцій ускладнюється через відсутність культурно-незалежної семантичної метамови для їх опису [333].

Справедливість цього положення доведена Дж. Расселом, який показав, що не всі культури мають у своїй мові термін, що відповідає англійському слову "emotions". Наприклад, у жителів о. Самоа немає слова, для вираження поняття "емоції", зате широко використовується слово "lagona", яким позначаються як почуття, так і відчуття [305, с. 429]. Як вказує Д. Мацумото, це дуже важливий момент, оскільки для деяких культур, концепт емоцій не має настільки важливого значення [101]. Це може призвести до підміни понять, оскільки те, що ми знаємо як емоцію, в іншій країні може трактуватися по-іншому і стосуватися не тільки суб'єктивних почуттів.

Величезний інтерес становлять індигенні особливості категоризації та позначення емоцій і емоційних станів. Зокрема, Дж. Расселл, вказує,

що не всі англійські слова, що позначають певні емоції та почуття, мають еквівалент в інших мовах. І навпаки, вчений зазначає, що в певних культурах існують емоції, для позначення яких немає відповідного слова в англійській. Для наочного пояснення наведемо ряд прикладів.

Так, англійські слова “shame” (сором) і “fear” (страх) не можуть бути прямо перекладені на мову племені австралійських аборигенів. Більш того, в їхній мові існує одне слово, для позначення цих двох (таких різних за змістом) понять (“gurakadj”) [101, с. 389; 305, с. 430].

Англійські поняття “shame” (сором) і “embarrassment” (замішання, сум’яття, збентеження) є лексично уніфікованими в японській, індонезійській мовах, а також мовах жителів Непалу і о. Таїті. А японці вживають одне слово – “isin”, щоб охопити цілий ряд понять: “shame” (сором), “guilt” (вина), “shyness” (сором’язливість) і “embarrassment” (замішання, сум’яття, збентеження) [305, с. 430]. В арабській мові відсутній аналог англійського слова “frustration”, а в польській – “disgust” [101, с. 389; 333, с.584].

І навпаки, деякі мови мають слова без еквівалента в англійській. Наприклад: німецьке слово “schadenfreude”, що позначає задоволення, пережите від чийхось невдач; японське “itoshii” – глибока туга за відсутнім коханим, “ijirashii” – стан захоплення людиною, яка спритно долає перешкоди; бенгальське “obhiman” – стан скорботи, викликаной нерозділеним коханням та ін. [101, с. 389; 305, с. 426].

Існує безліч людських емоцій, які можуть переживатися з більшою або меншою силою. Очевидно, що всі вони по-різному включені в категоріальний апарат тієї чи іншої мови. Як можемо побачити з вищевикладеного, кожна мова має свій власний набір готових слів, що позначають ті емоції, які члени даної культури вважають особливо важливими. І в той же час, вони можуть мати обмежену комунікативну цінність для представників інших культур (навіть якщо ті розуміють мову).

Крім існування в деяких мовах слів, що не мають аналогів в інших мовах, істотну проблему для консультативного діалогу можуть створювати слова

з удаваними аналогами. Йдеться про можливість різного смислового наповнення на перший погляд схожих понять у різних культурах. Дане питання широко розробляється в області лівгокультурології і становить неабиякий інтерес для психологічної науки.

Таку невідповідність А. де Лазарі ілюструє на прикладі російського слова “судьба” (доля) та англійського “fate”. Справа в тому, що дані одиниці дискурсу на перший погляд є подібними за змістом, але, при детальному розгляді, стають очевидними кілька нюансів, що не дозволяють судити настільки однозначно, а, навпаки, переконують нас у тому, що це два принципово різних поняття [210].

Так, англійське “fate” несе в собі ознаки випадковості, збігу, ризику, але завжди залишає суб'єкту право вибору, “вільної волі” (авт.), людина може кинути виклик і протистояти долі-“fate”. У той час як російський концепт “судьба” постає як наперед заданий шлях життя і не дає людині права на вибір. Таке ставлення до долі веде до виправдання і прийняття будь-яких нещасть в смиренні. У цьому сенсі дослідник каже, що саме вільна воля і право вибору визначає різницю між православ'ям і католицизмом, між російським і західним ставленням до життя [210].

Таким чином, етнокультурна специфіка концептуалізації понять, якими оперують дійові особи консультативного процесу – ще один важливий аспект, який повинен бути врахований в процесі надання психологічної допомоги представникам різних етнічних груп.

Використання індигенних концептів у побудові консультативних підходів можна проілюструвати на прикладі одного з індигенних напрямів у психології та психотерапії – *Sikolohiyang Pilipino*, що виник у другій половині ХХ століття на Філіппінах за ініціативою В.Г. Енрікеса.

Серцевиною даного підходу виступає концепція “*kapwa*”, що в перекладі означає “єднання” і є центральною ланкою в ланцюжку цінностей філіппінців. Більшість жителів Філіппін сповідують католицизм, що неабияк виділяє їх на тлі інших країн Південно-Східної Азії. Однак приналежність до даного регіону стала визначальним чинником у формуванні їхньої колективістської спрямованості.

В основу Sikolohiyang Pilipino ліг також такий індигенний концепт, як “bahalana”, який не має дослівного аналога, наприклад, в англійській мові, але в смисловому плані виступає чимось схожим на фаталізм. Цінністю “utang na loob” ілюструється дуже красивий елемент філіппінських міжособистісних відносин, який виражається у взаємній вдячності за зроблене добро. Але ця подяка виступає не в якості боргу, а, в контексті філіппінської культури, – це щире бажання відплатити добром. Дана традиція найсильнішим чином пов'язує людину з її ріднею або суспільством в цілому і виражається в популярній філіппінській приказці: “Ang hindi lumingon sa pinanggalingan ay hindi makakarating sa paroroonan” [290, с. 56]. Що дослівно означає: “Той, хто не озирається туди, звідки він прийшов, ніколи не дістанеться до місця свого призначення”, а у вільному перекладі може бути сформульовано таким чином: саме прихильність до свого коріння дає нам сили для реалізації своїх устремлінь і опредметнення задумів.

Як бачимо, географічна приналежність до Південно-Східної Азії і європейське віросповідання привели до того, що народ Філіппін являє собою суміш Сходу і Заходу. Західний вплив можна спостерігати більше у зовнішніх проявах (напр. одяг, музика і т.д.), тим не менш, внутрішній світ – суто азійський, що ще раз доводить положення про те, що кордони між цивілізаціями проходять не за географічним, а за культурним принципом.

Таким чином, видається незаперечним факт неприпустимості спрощеного, схематичного ставлення до практики консультативного дискурсу, бо незнання індигенних особливостей категоризації та концептуалізації несе в собі реальну загрозу підміни одних понять іншими, що здатне звести нанівець весь процес психологічної допомоги. Цей момент є особливо важливим, оскільки, в даному випадку, психологу недостатньо володіти певною мовою, для успішного консультування її носія. Необхідним є повне занурення в досліджувану культуру із засвоєнням її менталітету, оволодінням мовою і, отже, придбанням специфічного способу мислення, який передбачає ця мова. У даному контексті дозволимо собі ще раз нагадати про те, що індигенне психологічне знання виступає інтелектуальним продуктом представника досліджуваної культури.

Наступною особливістю, індигенного психологічного знання є те, що його найпотужнішим джерелом виступають філософські та релігійні тексти, що, як правило, належать до культурної спадщини певного етносу [255].

Філософські трактати і релігійні тексти неодноразово використовувалися вченими з метою пояснення індигенних психологічних явищ. Адже відомо, що, будучи написані кілька століть тому, вони містять в собі основні релігійно-етичні положення, що слугують джерелом прийнятих в даному суспільстві норм поведінки та системи моральних цінностей які, в свою чергу, роблять неабиякий внесок у психічне функціонування людини.

Таким чином, для збагачення психологічної науки знаннями про психологічні особливості локальних груп людей, теоретики індигенних підходів у психології займаються вивченням і трактуванням філософсько-релігійних текстів, представляючи їхні ідеї у вигляді психологічних концепцій – емпірично перевірених та обґрунтованих.

Зокрема, звернемось до роботи, здійсненої вітчизняним психологом О.Ф. Бондаренком, з метою з'ясування основних понять, “... в яких виражається і втілюється принципова відмінність людини у відповідності з духом руського її розуміння” [15, с. 39–48], і розробки вітчизняної парадигми психологічної допомоги, висхідної до вітчизняної філософської традиції, принципів і норм руської⁵ ментальності. Автором було здійснено масштабне психосемантичне дослідження обширного масиву текстів, що відображають православну богословську традицію – 5-томник творів святих отців, відомий під назвою “Добротолюбіє”, а також праці видатних представників руської класичної філософії: Г.С. Сковороди, П. Юркевича, К.М. Леонтьєва, П.А. Кропоткіна, М.Я. Данилевського, П.О. Флоренського та інших, із загальним обсягом вибірки близько мільйона слів [15].

⁵ “... не российская, а именно русская, синтезировавшая и интегрировавшая в себе весь ареал восточнославянской византийской социокультурной матрицы общественного сознания” [20, с. 334].

Виокремлення базових категорій, що визначили аксіологічний зміст руської ментальності в даних текстах, дозволило автору відкрити нові перспективи для вітчизняної психотерапії шляхом розробки психотерапевтичного підходу, зверненого до ментальності східнослов'янської соціокультурної традиції – “Етичного персоналізму” [15; 19; 20].

Ще одним прикладом може слугувати дослідницька робота виконана А. Парандже з використанням заснованих на індійській культурній традиції понять. Автор звертає увагу, що індигенні психологічні поняття, теорії та методи були невід'ємною частиною тривалих і багатих інтелектуальних і культурних традицій Індії. На основі аналізу стародавніх індійських священних писань, досліднику вдалося виокремити основні особливості менталітету народів Індії [101, с. 57].

Отже, можна констатувати факт, що ідея розвитку індигенних психологій отримала широку популярність і визнання по всьому світу, зважаючи на прагнення уникнути неправомірного нав'язування інокультурних паттернів мислення, норм і цінностей. Найголовнішим фактором, який опосередковує вибір консультативного методу, повинно бути не що інше, як культурна та ментальна належність клієнта – саме ця ідея є центральною у русі індигенізації психології в цілому, і системи надання психологічної допомоги, зокрема. Надзвичайно важливим при цьому виступає визнання так званого універсалістського підходу, як індигенного за своєю суттю, попри те, що його індигенність є глибоко імпліцитною, про що свідчить традиційне невідрефлексоване уявлення спеціалістів про його універсальну природу.

З метою протиставити індигенний підхід у психологічному консультуванні традиційному вестернізованому, а також окреслити їхні головні методологічні основи, у таблиці 2.2 наводиться порівняльна характеристика їхніх основоположних аспектів. Виходячи з узагальнення наявних наукових матеріалів, які містять свідчення щодо універсалізації / індигенізації, нами були виокремлені сутнісні характеристики вищевказаних тенденцій, які згодом були покладені в основу критеріїв для їхнього зіставлення.

Таблиця 2.2

**Порівняльний аналіз універсалістського та індигенного
підходів у психологічному консультуванні**

№	Критерії для зіставлення	Культурно-імпліцитний підхід (вестернізований підхід)	Культурно-експліцитний підхід (індигенний підхід)
1	Міра поширеності	Іудео-християнський ареал	Візантійсько-християнський ареал та культурні ареали інших сітових і етнічних релігій.
2.	Загальні світоглядні та ідеологічні підстави	Універсалізм, абсолютизм	Релятивізм
		Глобалізація, вестернізація, культурна асиміляція, прозелітизм.	Індигенізація, тенденції до культурного відособлення, тенденція девестернізації
3.	Наукові школи і течії	Концепція універсальності структури мислення К. Леві-Стросса; теоретичні напрацювання П. Сорокіна, А. Кребера, Т. Парсонса та н.	Культурно-історична школа Л.С. Виготського, О.М. Леонтєва, О.Р. Лурії; соціокультурний підхід Дж. Верча; концепція етосу культури Р. Бенедикт; теорія лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа; культурна психологія Дж. Брунера, М. Коула, Р. Шведера, С. Скрібнера та ін.
4.	Особливості організації консультативної бесіди	Низькоконтекстна	Обумовлені конкретною культурою (може бути як висококонтекстним, так и низькоконтекстним, метафоричним; прямим чи непрямим, з різною часткою невербальних знаків).
		Пряма, конкретна	
5.	Специфіка проблематики звернень	Редукціоністська	Може бути зумовлена багатьма факторами
		Індивідуально обумовлена	
		Зумовлена відсутністю контролю	
6.	Дійові особи консультативного процесу	Клініцист, терапевт, експерт, пацієнт	Клініцист, психотерапевт, наставник, учитель та ін. (зумовлені конкретним культурним контекстом)
		Пацієнт, клієнт, замовник	Пацієнт, страждений та ін. (зумовлені конкретним культурним контекстом)
7.	Мета консультативного процесу	Вирішення проблеми	Те саме
		Контроль над проблемою	
		Терапевтичні / екзистенційні	
8.	Приверненість до традицій антипсихіатрії / панпсихологізації	Підтримується і культивується в рамках консультативних підходів і шкіл	Прихильність до традицій клінічної психології, психіатрії, з урахуванням культури доцільних методів

9.	Роль культурного фактора	Неспецифічна	Специфічна
		Монокультурний	Плюралістичний
		Етноцентричний за змістом	Контекстуальний, етноцентричний за змістом і формою

Отже, у якості сутнісних ознак для зіставного аналізу тенденцій універсалізації (вестернізації) та індигенізації нами були виокремлені:

- 1) міра поширеності;
- 2) загальні світоглядні та ідеологічні підстави;
- 3) орієнтація на наукові школи та течії;
- 4) особливості організації консультативної бесіди;
- 5) специфіка проблематики звернень за психологічною допомогою;
- 6) дійові особи консультативного процесу;
- 7) мета консультативного процесу;
- 8) приверненість до традицій антипсихіатрії / панпсихологізації;
- 9) роль культурного фактора.

Звісно, наведені критерії не вичерпують усіх аспектів вищезазначених феноменів, проте, на нашу думку, їхня кількість є достатньою для аналізу загальних ознак і розуміння сутнісних характеристик вказаних тенденцій.

Наведена зіставна характеристика двох тенденцій носить досить поверхневий характер і торкається лише загальних підстав. Однак більш детальне зіставлення видається недоцільним з тієї причини, що необхідною умовою індигенності є її прив'язка до певної культурної традиції. Таким чином, зважаючи на різноманіття культур, а отже і систем індигенних психологічних знань на них заснованих, було б доречніше характеризувати кожна з них окремо відповідно до властивого їй унікального набору атрибутів у вигляді цінностей, переконань і вірувань, а також філософсько-релігійної спадщини.

Аналіз досліджень щодо заявленої проблематики, показує, що проблема подальших перспектив розвитку психологічного консультування в руслі вестернізації / індигенізації розглядається досить широко. В той же час, ціла низка конкретних питань пов'язаних з сутнісними особливостями даних

тенденцій залишається відкритою. До таких питань можна, насамперед, віднести проблему співвідношення вестернізації та індигенізації і підміну понять, засновану саме на неправильному розумінні такого співвідношення.

Справа в тому, що вестернізоване психологічне знання за своєю природою якраз і є насправді одним із індигенних, оскільки ґрунтується на цілком конкретній культурній традиції, а саме, як вже зазначалося вище, на культурі білих англо-саксонських протестантів (WASP). Саме в силу цієї зумовленості традиційне психологічне знання є індигенним для США та деяких країн Європи. Інша справа, що у зв'язку зі стрімкою його експансією за межі власних національних кордонів, в науковій літературі можна зустрітися з фактами викривленого його розуміння. Для більш повної характеристики індигенного підходу в психології і психологічному консультуванні, варто звернути увагу на критичні зауваження, стосовно його сутності і доцільності впровадження. Зокрема, західно-орієнтовані психологи-традиціоналісти стверджують, що індигенний підхід являє собою не більш ніж методологію, використовувану антропологами, а просте накопичення антропологічних даних не може мати великого значення з позиції внеску в розвиток наукової психології. Окрім того, наслідком стрімких індигенізаційних процесів психологічній науці, які супроводжуються розвитком локальних психологій, а відтак надмірним акцентом на характері і ступені культурних відмінностей психологічного функціонування, може бути науковий етноцентризм у новому вигляді [240, с. 80; 308, с. 3–4].

Слід звернути увагу також на те, що крім власне наукової підоснови, рух індигенізації має ще й виражену політичну, що полягає в історичному впливі колоніалізму і одвічному дуалізмі Захід – Схід. Тож не дивно, що найбільшу тенденцію виступати проти наукової гегемонії Заходу і індигенізувати свою психологію демонструють країни з колоніальним минулим (Корея, Японія, Китай, Філіппіни, Індія, Тайвань) [278, с. 96–101]. Таким чином, в країнах, територія яких у минулому була колонізована, рух індигенізації виявляється особливо гостро і є спробою збереження самобутності і перешкодою до залежності.

Отже, теоретичний аналіз літератури показує, що проблема індигенізації психологічного знання в цілому і психологічного консультування зокрема розглядається дослідниками досить широко. В рамках даної роботи необхідність індигенного підходу в консультуванні позиціонується у якості прямого шляху до реалізації принципу культуродоцільності у системі надання психологічної допомоги.

З теоретичної точки зору, застосування індигенних підходів до трактування людини і людського призначення у світі цінне, зважаючи на можливість на його основі передбачити, з яких приводів частіше звертаються представники певного етносу до психолога, які специфічні риси ментальності проявляються в процесі консультування. При цьому ми стверджуємо, що насправді коректним є не формальне протиставлення індигенної тенденції універсалістським, а не приховувати витонченої можливості розуміння того, що йдеться про експліцитно та імпліцитно індигенні позиції, погляди й системи консультування й психотерапії. Так що чесна й кваліфікована позиція психолога-консультанта полягає в тому, щоб враховувати вказану можливість і не приховувати справжній потенціал того чи іншого консультативного методу.

Практичний бік питання полягає у забезпеченні вибору засобів консультативної роботи, адекватних тій чи іншій соціокультурній ситуації.

Правомірність орієнтації нашого дослідження підтверджується посиленням уваги вчених у бік перспективності даного питання. Існує припущення, що близький той час, коли ми не будемо говорити про крос-культурну психологію як таку. З огляду на те, що ідея врахування культурного контексту в психологічній практиці стає все більш визнаною, цілком імовірно, що настане час, коли вся психологія буде за своєю суттю культурною [307, с. 352].

2.4. Основоположні принципи побудови культуродоцільних моделей консультативної роботи

Аналіз проблеми побудови культуродоцільних моделей консультативної роботи передбачає, насамперед, звернення до центральних підстав такої побудови. В даному параграфі наведений аналіз базових аспектів, що сприяють просуванню ідеї культуровідповідності психологічної допомоги та розвитку її за вектором культуродоцільності.

2.4.1. Релігійні та філософські підстави індигенізації

У роботах з історії психологічного консультування і психотерапії зазначається, що їхнє виникнення у 1950-х роках ХХ століття в США пов'язане з руйнуванням традиційних християнських і навіть реформаторських цінностей і поширенням нових – далеких від релігії [71, с. 218]. Тогочасна західна ідеологія підкріплювала такого роду трансформації, особливо – зрушення від цінності спасіння до цінності самореалізації, від особистої моральної відповідальності до цінності свободи й індивідуалізму. Виникнення так званої “психотерапевтичної культури” було пов'язане з нівелюванням абсолютних цінностей, популяризацією гедоністичного ставлення до життя й фокусуванні на власному “Я”. Звідси – проголошення прагнення до самореалізації, індивідуальної свободи й різного роду нарцисичних устремлінь.

Деякі дослідники, як, скажімо, Ф. Ріфф відстоюють тезу про те, що західне християнство більше не слугує основою для згуртування суспільства, його замінив фрейдівський психоаналіз, з його індивідуалістичними поглядами. На думку вченого, центральною фігурою нашої епохи є “людина психологічна”, у якої відсутнє почуття обов'язку, а натомість присутня гіпертрофована жага до задоволення [304].

Питання врахування культурного бекграунду клієнта в процесі консультативної роботи неодноразово підіймалося вченими і, на сьогодні, вже стосується розряду аксіом. З огляду на це, доречніше було б поставити питання

інакше: яким чином мають бути враховані культурні особливості клієнта в консультативному процесі, без применшення значущості психотехнічної частини консультативного процесу і, поряд з цим, віддаючи належне значущості культурним особливостям клієнта, але без гіпертрофії останніх? Як психологу використовувати свій професійний інструментарій таким чином, щоб це не дисонувало зі світоглядною картиною клієнта (як, наприклад, у випадку, коли конфуціанського віросповідання китайцю нав'язують цінність особистісної автономії, що є однією з центральних в клієнт-центрованому підході або ж відоме гештальтистське “Я живу в цьому світі не для того, щоб відповідати твоїм очікуванням”)?

Не викликає сумніву той факт, що функціонування людини в суспільстві так чи інакше тісно пов'язане з системою її духовних і екзистенціальних цінностей, етнокультурний зміст яких, як правило, різномірний. Ось чому співвідношення психологічної допомоги та релігії посідає істотне місце в системі саме наукового психологічного знання зважаючи на декілька причин. Справа в тому, що ціннісно-сміслова система індивіда значною мірою зумовлена філософсько-релігійною традицією певної соціокультурної спільноти, і містить у собі набір унікальних морально-світоглядних орієнтирів, що витікають з релігійних і філософських вчень [191, с. 398–399]. Крім того, кожен з існуючих підходів до надання психологічної допомоги є імпліцитним транслятором певного віровчення, маючи в основі своїх методів ті чи інші релігійно-філософські положення і цінності що на них ґрунтуються [20, с. 313–319].

Небезпідставним є також припущення про те, що кожна релігійна система диктує свою проблематику звернень до психолога, яка витікає з моральних норм і цінностей, прийнятих в рамках певного соціокультурного простору, а, отже, містить власний ресурс для зцілення. Оскільки тенденція індигенізації, в широкому сенсі, передбачає відкрите врахування ціннісних основ національних культур, які значною мірою визначаються релігійно-філософською спадщиною, видається за доцільне розгляд її генези, виходячи з релігійних і філософських підстав.

Запропонована ідея ґрунтується на уявленні С. Хантінгтона про релігійну зумовленість процесу індиґенізації в глобальному масштабі, який виступає наслідком відродження релігії в багатьох частинах земної кулі і найбільш помітно виражається в культурному відродженні азіатських та ісламських держав [155, с.138].

Американський психолог і філософ У. Джеймс у своїй книзі “Різноманіття релігійного досвіду” розмежовує релігію інституційну та індивідуальну (релігію і релігійність). У той час як перша носить чисто обрядовий характер, друга передбачає певний спосіб ставлення людини до світу і переконаність в існуванні вищих сил. Ця переконаність виявляється у формі почуттів і емоційних переживань, одержуваних шляхом переживання містичного досвіду, найбільш яскравими прикладами якого є молитви і сповіді. Даний досвід можливий завдяки існуванню, крім інтелектуальної, іншої форми освоєння світу, що виходить за межі раціонального і пов'язана з елементами підсвідомості [244].

Стосовно нашого основного питання, позиція У. Джеймса цінна переконанням про недостатність об'єктивного методу в аналізі людських переживань і важливість врахування їхнього етичного та морального змісту, який часом є невидимим. Підтвердженням правомірності орієнтації наших пошуків є судження Х. Пезешкіана, про те, що націленість психотерапії виключно на матеріалістично-біологічні аспекти не може задовольнити всі потреби людини [116]. На необхідність інтеграції релігійних та етнокультурних компонентів в єдину систему, що істотно допомагає людям, у житті яких духовні фактори відіграють важливу роль, вказує також Є.Л. Ніколаєв [111, с. 96].

Віддаючи належне філософсько-релігійним аспектам консультативної роботи, дослідники відзначають, що останні значною мірою сприяють осмисленню та оцінці пережитого, а також надають істотну допомогу в питаннях пов'язаних з пошуком сенсу [191; 206; 211; 273; 292]. Існують також свідчення того, що релігійно-духовні аспекти займають центральне місце в роботі з депресією і посттравматичним стресовим розладом [238]. Окрім того, віруючі більш схильні до швидких евристичних суджень, ніж до формального процесу збору інформації [111].

Можна припустити, що кожна релігійна система містить власний потенціал для вирішення психологічних проблем. На користь останнього положення свідчать ідеї К.Г. Юнга, в яких релігія була охарактеризована як первинна форма психотерапії. Більш того, позиція К.Г. Юнга щодо значущості релігійної потреби для людини багато в чому визначила подальші шляхи розвитку релігійно-орієнтованого психологічного консультування.

Як можна бачити, значущий ресурс для вирішення психологічних проблем міститься в релігійній етиці, яка являє собою комплекс моральних уявлень про поведінку людини і зміст свідомості, що впливають, як правило, зі священних текстів світових релігій. Недотримання моральних приписів або відхід від них може викликати у людини певний душевний дискомфорт (докори сумління, почуття провини і т.д.).

Релігійні та філософські приписи, які виступають моральними орієнтирами, а відтак і ресурсами для зцілення в процесі психологічного консультування та психотерапії містяться, головним чином, у священних текстах: Танах (Старий Завіт) і Талмуд – в іудаїзмі, Біблія – у християнстві, Коран – в ісламі, Веди – в індуїзмі, Трипітака – в буддизмі, Лунь Юй і І-Цзин – в конфуціанстві і т.д. Слід зазначити, що, незважаючи на претензію на абсолютну істинність, їхній зміст часом суттєво розходиться.

Наукова література з зазначеного питання пропонує нам чіткі ілюстрації використання релігійних переконань у якості копінг-ресурсів. Зокрема, О.В. Сухарев зазначає, що такий поширений стан як “генералізація почуття безнадійності” має різний зміст для протестанта-американця, шрі-ланкійської буддиста і православної людини. Так, для американця це почуття є прикрою перешкодою в роботі, перепоною на шляху до досягнення успіху в житті, що, за словами дослідника, виступає доброчинністю в системі протестантських цінностей. Очевидно, що американець звернеться до фахівця для усунення даного стану. Православна людина, хоч і може звернутися з цією проблемою до психолога, проте частку відповідальності за своє почуття, так чи інакше, буде нести в собі. Справа в тому, що зневіра в православ'ї вважається однією

з гріховних пристрастей і трактується як малодушність. Буддист же, відчувши цей стан, знайде в ньому вихідну точку для “прозріння” (наприклад: “Весь світ – страждання” і т. д.) і ніколи не звернеться з цього приводу до фахівця. Навпаки, осмислить даний стан у позитивному для себе ключі, як крок до нірвани [140, с. 210].

З вищевикладеного випливає, що релігія виступає однією з найважливіших обставин, що сприяють просуванню ідеї культуродоцільності психологічної допомоги та її розвитку за вектором індигенізації. Тому видається доцільним розглянути особливості морально-етичних поглядів головних релігійних систем, а також окремих течій у їх рамках, з акцентом на предметі психологічної проблематики, що диктується самою релігійною системою і копінг-потенціалу, що в ній же і міститься.

Так, центральними ідеями християнства виступають ідея гріховності людини – з одного боку, і віра в Божественну благодать – таємничу силу, що посилається Богом для звільнення людини від гріха – з іншого. Людина являє собою абсолютну цінність, будучи безсмертною духовною істотою, створеною “за образом і подобою Божою”. З цього випливає ідея рівності в християнстві. І в той же час конфуціанський “Лунь Юй” говорить: “Нехай батько буде батьком, син – сином, государ – государем, підданий – підданим” (Янь Юань XII, 11). Таким чином, в конфуціанстві проголошується ідея ієрархічності, підкреслюються права та обов'язки кожного.

Не менш важливим положенням християнської моралі, в плані психотерапевтичного впливу, виступає заповідь непротивлення і ненасильства, сформульована у Нагірній проповіді: “І коли вдарить тебе в праву щоку твою, – підстав йому й другу” (Мф. 5:39). Іудейські ж приписи, викладені в Талмуді, навпаки, наказують чинити опір злим людям: “Якщо хто прийшов убити тебе, встань і убий його першим” (Брахот, 58а). У конфуціанстві ж існує правило: “Платіть добром за добро, а за образу воздавайте по справедливості” (Лунь Юй).

Слід зауважити, що ідея прощення як специфічного морального явища, що міститься в християнському віровченні, може бути дуже корисною у вирішенні конфліктів [111, с. 98; 205, с. 989].

Відмінною рисою християнства виступає також співчуття [48, с. 278]. Стосовно православної культури елемент співчуття знаходить вираження не тільки в таких формах його вияву як релігія чи філософія, а й на рівні життєвої свідомості. Отже, православна людина звертається до психолога не за співчуттям або співпереживанням (як, можемо припустити, це роблять представники інших культур), а за реальною допомогою в позбавленні від страждання. Поясненням цьому є те, що представник культури, в рамках якої співчуття є невід'ємним елементом духовного життя, може задовольнити цю потребу і в повсякденному спілкуванні [18].

Ще одним моментом, який багато в чому пояснює особливості надання психологічної допомоги представникам християнського віросповідання є ставлення до страждання. Справа в тому, що феномен страждання в християнстві має бінарну природу. З одного боку, воно виступає формою покарання за гріхи, і тоді ставлення до страждання негативне, а з іншого – страждання веде до морального очищення, що є запорукою майбутнього блаженства. Тим самим у християнстві проповідується користь страждання: хто більше страждає, той отримає велику нагороду, в іншому світі [48, с. 282].

Привертає увагу в контексті нашого дослідження ставлення до вибору і свободи волі в християнстві та інших релігіях. Справа в тому, що в християнстві свобода волі – це індивідуальна внутрішня духовна відповідальність і фундаментальна умова моральності, що припускає можливість чинити чи не чинити зло. Таке розуміння свободи, на думку Р.М. Грановської веде до зміцнення совісті як механізму внутрішнього контролю та внутрішнього регламентації поведінки [48, с. 265]. В іудаїзмі ж головними детермінантами виступають – ритуали і статут, тобто чітко нормована ззовні поведінка.

Слідування уявленням про внутрішній обов'язок і совість, а не зовнішнім законам, робить людину відповідальною за себе, з одного боку, і більш вільною – з іншого. Скажімо, в той час як іудейський закон забороняє вбивство як дію, християнство закликає виганяти з серця його першопричину – ненависть.

Звідси випливає, що християни більш свідомі в силу того, що зло у них полягає не в протизаконній поведінці, а в недобрих помислах і намірах [48, с. 285].

З метою протиставити принципову відмінність змісту консультативної роботи з представниками руської православної культури і західної протестантської, О.Ф. Бондаренко наголошує, що в Руському світі благодать з часів Київського митрополита Іларіона (1051) трактується вище закону. Отже, не раціонально-розумовий, а етичний компонент лежить в основі руської культури та ментальності [22].

Звернімося тепер до основних положень релігійного вчення ісламу, заснованого, на трьох головних ідеях: вірі в єдиного бога і його посланця; вірі у визначеність долі; вірі в існування загробного світу й судного дня.

Саме переконаність у наперед відомій детермінованості життя, що визначена Аллахом, становить особливий інтерес для нашої роботи. Можна припустити, що віра в божественне призначення або приречення долі чинить істотний вплив на хід переживання різних життєвих обставин і служить потужним копінг-ресурсом, що допомагає самотійно впоратися з важкими життєвими ситуаціями. На продовження цієї думки зазначимо, що саме релігійна складова багато в чому визначає властивість особистості сприймати події, що відбуваються в її житті як такі, за які вона несе відповідальність, або як такі, що знаходяться поза її контролем. Доцільно припустити, що зовнішній локус контролю виправданий з позицій мусульманської віри, а внутрішній – узгоджується з переконаннями протестантів. Підтвердження сказаному ми знаходимо в ідеях М. Вебера, а саме, в обґрунтуванні значення протестантської етики в становленні капіталізму [31]. Справа в тому, що в протестантизмі, як ніде більше, особливе значення приділяється саме інтернальному баченню того відбувається. Це, в свою чергу, забезпечує продуктивність в роботі, прагнення до успіху і досягнення цілей, що в контексті етики протестантизму є основою людського призначення.

Навпаки, мусульманська основа віри – “кадар” (наперед визначений перебіг життя) – передбачає, що все відбувається з волі Аллаха, повністю виключаючи при цьому можливість приписування контролю собі, тим самим

диктуючи його екстернальність. Звідси випливає, що психологічне консультування і психотерапія самі по собі не є дієвим засобом душевного зцілення в середовищі мусульман – більшість з них схильні шукати джерело соціальної підтримки в релігійній вірі і у власній родині. І лише в тих нечисленних випадках, коли мусульманин не отримує необхідної допомоги з боку духовних наставників, сім'ї і близьких, він звернеться за допомогою до кваліфікованого фахівця [173, с. 470].

Далі, звернемося до буддизму – найдавнішої з трьох світових релігій, в якій органічно переплітаються не тільки власне релігійні, а й філософські та світоглядні положення.

Перше, що суттєво відрізняє буддизм від інших релігій – це так званий “принцип серединності” згідно якому, дихотомія добра і зла, любові і ненависті, благородства і підлості і т.д. втрачає свою однозначність і стає відносною. Тоді як у всіх релігійних напрямках і школах існують певні непохитні істини у вигляді моральних абсолютів, у буддизмі віровченні немає жодного явища, яке було б постійним. Відтак, ідея мінливості, плінності, минулості буття займає центральне місце в буддизмі. З цього випливає наступна особливість буддизму – світорозуміння. Справа в тому, що найважливішою відмінною рисою буддизму є заперечення існування особистості [48, с. 130; 107, с. 72–73]. Отже, в буддизмі відсутня проблема неповторності і унікальності людини в силу того, що людське буття характеризується як коротка мить де все хитке і невловиме [48, с. 137].

Особливий інтерес в рамках нашого дослідження являє ставлення до страждання як наслідку жаги буття. Страждання в буддизмі – це не просто психологічне поняття, що означає негативний емоційний стан, викликаний сукупністю обтяжливих або болісних відчуттів людини, за якого вона відчуває фізичний і емоційний дискомфорт, а фундаментальна характеристика існування як такого. Ця буддизмська ідея добре виражається словами релігійного і політичного філософа Н.А. Бердяєва “... Я страждаю, значить, я існую. Це вірніше і глибше декартівського cogito” [7, с. 289].

Найважливішим елементом життєвого шляху буддиста є співчуття. Однак, як вказує Р. М. Грановська, стосовно саме індуїстів співчуття має чисто розумовий характер [48, с. 49] Разом з тим, як уже згадувалося вище, співчуття у християн тісно переплітається зі співпереживанням.

Не маючи на меті детальне вивчення морально-етичних положень кожної з релігій, ми зазначили лише деякі їхні сторони, що мають, на наш погляд, істотне значення в рамках поставлених завдань. Наведені дані аж ніяк не вичерпують всіх аспектів, що стосуються ціннісно-сміслових і світоглядних характеристик релігійних систем, як і не охоплюють всього різноманіття релігійних напрямків і течій. Однак, наведених прикладів, вважаємо, цілком досить для того, щоб дійти висновку: *філософсько-релігійна традиція визначає не тільки світоглядні принципи, а й поширюється на сферу психологічну*. Таким чином, не викликає сумніву факт існування культурної відносності сенсу не тільки психічних явищ, а й методів роботи з ними.

Далі, в рамках дослідження соціокультурного контексту психологічної допомоги, нам видається за доцільне висвітлити основні підходи до її надання з позицій релігійної обумовленості.

Звертаючись до аналізу філософсько-релігійних витоків психоаналітичного підходу, заснованого З. Фрейдом, дозволимо собі ще раз зробити акцент на його детермінованості, насамперед, іудео-християнською, зокрема, католицькою традицією, на що вказує низка сучасних авторів [20; 202; 242]. Саме звідси, на думку О.Ф. Бондаренка, впливає таке ключове поняття психоаналізу як Едипів комплекс, що трактується як один з ключових чинників у виникненні невротичних розладів. Особливості структури католицького Святого сімейства, а також умова успадкування майна після смерті глави сімейства не його вдовою, як у православній родині, а первістком чоловічої статі (з чого з'являється непомірно велика увага матері до первістка), і пояснюють механізм, що формує потяг до матері. Однак, як зазначає дослідник, феномен Едипового комплексу зовсім далекий, наприклад, для православних християн з огляду на те, що християнство має інші, ніж в католицтві, погляди на предмет дитячо-батьківських стосунків [20, с. 314].

З католицьким таїнством сповіді асоціюється і сама процедура психотерапії в руслі психоаналізу, коли клієнт лежить на кушетці і не бачить психотерапевта. А стрижневе положення психоаналізу про інстинкт продовження роду, так само як і ідея про природну бісексуальність людини сходять до принципів каббали, де статеві стосунки оголошені найпотужнішою рушійною силою і головним джерелом насолоди [2].

Незважаючи на те, що психоаналітична теорія має історичну цінність як видатна спроба всебічного аналізу неусвідомлюваних чинників і причин людського буття, її універсальна ефективність неодноразово ставилася під сумнів сучасними вченими. Наглядною ілюстрацією виступає і випадок знаменитого пацієнта З. Фрейда – “людини-вовка”, викладений у книзі З. Фрейда “З історії одного дитячого неврозу (Випадок Людини-Вовка)” [157, с. 263–370]. Пацієнт (руський поміщик родом з Одеси С.К. Панкєєв) проходив тривалий курс психоаналітичного лікування у зв'язку з постійно повторюваними сновидіннями про вовків. Психоаналітична інтерпретація цих сновидінь відкрила шлях до розуміння дитячого неврозу. Однак, пройшовши тривалий курс психотерапії, чоловік до кінця життя так і знайшов душевний спокій, що чітко видно, якщо звернутися до його листів, написаним в кінці життя. О.О. Аліфанов якнайкраще описує його стан: “... добре видна порожнеча життя, сірість буднів, безвихідь російської людини, поміняла православну традицію спасіння душі на новий “метод” розчленування душі (психоаналіз)” [2].

Потенційні обмеження універсального використання методу психоаналізу, що виходять з його філософсько-релігійної зумовленості, можна узагальнити у такий спосіб.

По-перше, в психоаналізі саме тілесні пристрасті ставляться на чільне місце. У той час як, наприклад, у християнстві, на перший план виходить духовне життя, хоча й тілесним потребам відводиться важлива роль, оскільки їх задоволення необхідно для забезпечення виживання, продовження роду.

До речі, бісексуальність, що трактується як норма в рамках психоаналізу, суворо заборонено багатьма релігіями (християнством, ісламом та ін.).

По-друге, обмеженість застосування таких ключових понять в психоаналізі як Едипів комплекс чи кастраційний комплекс для інтерпретації виникнення невротичних розладів. Вони не мають ніякого смислу для культур, де існують відмінні від іудейських сімейно-майнові традиції і відсутній обряд обрізання.

По-третє, шляхом проведення психоаналітичної процедури робиться спроба зняття почуття провини, що в християнському розумінні передбачає придушення голосу совісті, який вказує що добре, а що погано. Психоаналітик нав'язує пацієнтові іншу картину світу, протилежну християнській. Незгода клієнта розглядається як опір до зцілення і мета психотерапії, в даному випадку, – його усунути [2]. Отже, психоаналіз – це, насамперед доктрина, що вимагає від пацієнта прийняття певних недоведених та довільних постулатів на віру, а вже потім – метод, обмеження якого є цілком зрозумілими.

Релігійні витоки досить чітко простежуються і в аналітичній психології К.Г. Юнга. Відступивши від католицьких релігійних поглядів в їх традиційній формі, вчений звернувся до старих язичницьких вірувань буддизму (про його прихильність до даних віровчень можна судити з “Тібетської книги мертвих”). Доказ подібності теорії Юнга і буддійських концепцій ми знаходимо, перш за все, в розумінні кінцевих життєвих цілей. Так, життєва мета згідно К. Юнгу – це досягнення самості, що передбачає психічну цілісність, яка складається зі свідомих і несвідомих змістів [166]. Сенсом існування буддистів є досягнення просвітлення (нірвани), знову ж таки шляхом інтеграції свідомості. Далі, ідея Юнга про те, що в кожній людині закладений лише прообраз особистості, до якого потрібно прагнути. Подібно в буддизмі: життя – шлях. І тут ми свідомо не згадуємо вже про даосизм, де “Дао” є основне випробування і шлях людини.

На додаток, можна відзначити наявність великої кількості посилань і проведених паралелей з буддійським віровченням при викладі своєї теорії

самим К.Г. Юнгом, в чому можна переконатися, звернувшись безпосередньо до текстів вченого. Зокрема, детальне пояснення того, як аналітична психологія співвідноситься з психологічним досвідом, укладеними в релігії і філософії Сходу міститься в його відомій праці “Про психологію східних релігій і філософій” [166].

Наслідування принципів дзен-буддизму чітко простежується і в гештальт-терапії Ф. Перлза, з його ідеями розширення свідомості, відомими принципом “тут і зараз” і принципом холізму.

Повернення до стародавніх шаманських екстатичних практик з елементами буддизму і окультизму уособлює в собі так званий трансперсональний підхід. Зокрема, якщо звернутися до холотропної терапії С. Гроффа і ребефингу Л. Орра, перша замінила собою вживання ЛСД (після того, як він був заборонений в 1967 р в США) й передбачає занурення в стан глибокого трансу без допомоги психоделічних речовин; друга має на увазі “перепроживання” народження з метою звільнення від родової травми, і гармонізації внутрішнього стану. Технічний бік обох методів передбачає виконання спеціальних дихальних вправ паралельно з м'язовим розслабленням під спеціальну ритмічну музику. Нескладно помітити, що специфічні техніки дихання і розслаблення широко практикуються в йозі, а трансова музика і групове виконання є невід'ємною частиною шаманізму. Слід зазначити, що дані методи не вітаються серед представників християнського віросповідання.

Зважаючи на існування в наш час значної кількості психотерапевтичних підходів і методів що на них базуються, спробуємо дати узагальнену характеристику релігійно-філософським підставам найбільш відомих з них (табл. 2.3). Одразу слід зазначити, що ми концентруємо увагу на тих методах і підходах, що найбільш виражено демонструють власні релігійні витоки. Звичайно, це не заперечує можливість існування й низки інших, таких, що експліцитно чи імпліцитно мають у своїй основі певне віровчення, яке заклало базис для наукового їх обґрунтування.

Таблиця 2.3

**Релігійно-філософські
засади підходів до надання психологічної допомоги**

Методи і техніки	Релігійно-філософські засади	Джерело
<i>Психоаналіз З. Фрейда</i>	Іудео-християнство (католицизм, каббала)	[2; 10; 15; 190; 242]
<i>Аналітична психологія К. Г. Юнга</i>	Протестантизм, буддизм	[2]
<i>Психосинтез А. Ассаджолі</i>	Суфізм, буддизм	[114; 140]
<i>Особистісно-орієнтована психотерапія К. Роджерса</i>	Протестантизм, буддизм, суфізм	[15; 114]
<i>Трансперсональний підхід (холотропна терапія С. Гроффа, Ребефінг Л. Орра)</i>	Буддизм, шаманізм, оккультизм	[2]
<i>Аутогенне тренування, медитативні техніки</i>	Буддизм	[140]
<i>Трансові техніки</i>	Язичницькі релігійні обряди, оккультизм, асиро-вавілонський екзорцизм, іудейський містицизм, візантійський католицизм, даосизм, суфізм, індуїзм, синтоїзм, йога, тибетський буддизм і дзен-буддизм.	[257]
<i>Гештальт-терапія Ф. Перлза</i>	Дзен-буддизм	[2; 140]
<i>Позитивна психотерапія Н. Пезешкеана</i>	Бахаїзм, суфізм	[114; 140]
<i>Онтопсихологія А. Менегетті</i>	Суфізм, містичні вчення	[140]
<i>Арттерапія⁶ (медитативне малювання, мандала-терапія, пісочна терапія, танцювальна терапія и т.д.)</i>	Буддизм, індуїзм, шаманізм	[74; 147]

Керуючись даними про морально-етичні установки, що диктуються найбільш відомими релігійними системами, а також фактом релігійно-філософської детермінованості консультативних методів, можна зробити висновок, що, маючи у своїй основі певний соціокультурний контекст, метод надання психологічної допомоги автоматично стає орієнтованим на цілком певний контингент клієнтів – представників християнського (тієї чи іншої його гілки), ісламського, буддійського або ж іудейського світорозуміння.

⁶ У тому розумінні, яке передбачає розкриття несвідомого з опорою на символічну мову творчості.

Ґрунтуючись на викладеному вище, логічно зробити висновок про те, що однією з основоположних детермінант, які забезпечують формування ціннісно-смыслового поля тієї чи іншої соціокультурної спільності, є саме релігія. Явно чи не явно, релігійні переконання служать потужним копінг-ресурсом, який може служити опорою в процесі надання психологічної допомоги. Саме вони допомагають впоратися з важкими життєвими ситуаціями, знаходити сенс в ситуаціях, які складно аналізувати з позицій раціоналізму, приймати на себе відповідальність, або ж навпаки, атрибутувати її вищим силам, служити захисним механізмом від депресивних почуттів, відчаю тощо.

Кожна релігійна система має власні особливості впливу на психічний стан індивіда. Більше того, зважаючи на різницю морально-етичних норм, що диктуються тією чи іншою релігійною системою, психологічна проблематика буддизму, індуїзму, християнства і напрямів, що містяться в їх рамках, може істотно відрізнятись.

Очевидно тому, що підходи до розуміння і трактування психологічних станів а, отже, і методи психологічної допомоги в рамках різних релігійних культур повинні істотно відрізнятись. Це ще раз підтверджує правомірність реалізації принципу культуродоільності в психологічному консультуванні, який передбачає завдання пошуку культуро-конгруентних методів консультативної роботи, ментальна основа яких в максимальною мірою узгоджувалася б із соціокультурними нормами і цінностями спільноти, в рамках якої вони застосовуються.

2.4.2. Клінічні підстави індиґенізації

Одним із ключових аспектів у вивченні питання культуродоільності підходів у психологічному консультуванні виступає співвіднесеність етнокультурних факторів і уявлень про психічне здоров'я, яке власне і є відправною точкою в справі з надання психологічної допомоги індивіду. Культурний релятивізм в оцінці психологічної норми і патології виступає однією з підстав,

що підтверджують правомірність тенденції індигенізації системи психологічного консультування. У найзагальнішому сенсі аналіз клінічних підстав індигенізації психологічної допомоги ґрунтується на припущенні, що психопатологію доцільно розглядати з двох ракурсів: як науковий клінічний напрямок, і як культурний проект [76, с.17]. Більш того, відомо, що ця галузь знань є досить вразливою мішенню для впливу різного роду пануючих ідеологій часто під виглядом, так би мовити, “соціального замовлення” – суспільної потреби, актуальної в певний час для певного суспільства.

Як зазначають історики психіатрії, ще з самого початку її становлення в аналізі клініко-психологічних явищ прийнято було виокремлювати дві традиції – природничо-наукову і гуманітарну. Перша розглядає психічне відхилення як фізіологічний процес, пов’язаний, наприклад, з патологією біохімічних процесів у головному мозку (напр., шизофренія). В даному випадку підходи до лікування чи підтримувальної терапії, відповідно, такі, що спрямовані на покращення або підтримку актуального стану – фармакотерапевтичні. Друга точка зору пов’язує патологічний психічний стан з психологічними явищами і остаточно позиціонує такий стан як *реакцію*. Причина захворювання вбачається, як правило, у взаємодії індивіда з соціумом. Відтак, способи лікування пропонуються вербально-сміслові [76, с.21].

Альтернатива природничо-наукове / гуманітарне має чисто соціокультурний характер і відображає ставлення певного суспільства до науки та ідеології. Перша точка зору – суто наукова – мала фундаментальне наукове підґрунтя, окреслене фігурами Е. Крепеліна, Ж.-М. Шарко, О. Блейлера та ін. Друга є похідною від соціальної ситуації у 60-ті роки які, як вже зазначалося вище, ознаменувалися низкою масових протестних акцій в США. Наряду з такими насущними для американського суспільства проблемами як расова нерівність, відстоювання громадянських прав і гідності різного роду меншин, під приціл таких протестів попала і психіатрія.

У зв’язку з виникненням суспільства масового споживання поняття “покупець” було замінено поняттям “споживач”, а термін “пацієнт” терміном

“клієнт”. В США, які виявилися бенефіціаром двох світових війн, першорядні позиції в економіці країни посів фінансовий, а точніше, лихварський капітал. Масове індустріальне виробництво почало скорочуватися і взагалі переміщатися у країни так званого “третього світу”. У зв’язку з цим, а також з процесами автоматизації і роботизації виробництва, інтерес до адекватної робочої сили впав, і ні держава, ні страхові компанії не виявляли більше ніякої зацікавленості у підтриманні психічного здоров’я широких мас населення, дотримуючись мальтузіанської доктрини “золотого мільярда” і віддаючи справу відновлення психічного здоров’я в приватні руки психологів, тощо [16, с. 279 – 280].

Звідси витікають і особливості уявлень про психічну норму того часу. Наприклад, Г. Бейтсон і Т. Сас сформулювати положення про те, що шизофренія є процесом не ендогенним і не біохімічним, як прийнято вважати у сучасній науці, а психологічною реакцією індивіда на соціально-несприятливі умови (наприклад, надто складні вимоги, що висуваються суспільством, дефекти виховання і т.д.) [76, с.58–59]. Зокрема, у руслі теорії Г. Бейтсона, шизофренія має тенденцію розвиватися у дитини у відповідь на парадоксальні і такі, що не узгоджуються між собою вимоги матері. Дане припущення було узагальнене в “теорії подвійного послання” (Double Bind Theory) [188], що використовувалося у поясненні генези шизофренії і є висхідною у своїй логіці до теорії логічних типів Б. Рассела.

Як видно з вищевикладеного, переважаючими стали антипсихіатричні погляди, генезис яких пояснюється фактично соціальним замовленням. Отже, є всі підстави стверджувати, що панпсихологізація і похідне від неї явище – антипсихіатрія – є специфічним явищем західної психотерапії і взагалі – культурною течією другої половини ХХ століття.

Повертаючись безпосередньо до розгляду питання клінічних підстав індигенізації підходів до надання психологічної допомоги, зазначимо, що окреслені вище тенденції дають можливість істотніше і більш всесторонньо зрозуміти глибину культурного й ідеологічного підґрунтя у вивченні поставлених питань, а відтак сприяти просуванню ідеї культуровідповідності у психологічному консультуванні.

Взагалі дослідження психічних розладів у їхньому зв'язку з культурним контекстом було здійснене німецьким психіатром Е. Крепеліним і полягало у вивченні психічних хвороб у аборигенів о. Ява, результати якого були викладені у праці “Психіатрія Яви” (нім. “Psychiatrisches aus Java”, 1904 р.) [299, с. 432]. Сферу своїх наукових пошуків вчений визначив як “порівняльна психіатрія”. Пізніше (1950р.) Дж. Девере ввів поняття “етнопсихіатрія”, виклавши свої погляди в роботі “Етнопсихоаналіз” (1972 р.). У 1955 р. Е. Вітквером був запропонований термін “транскультурна психіатрія” [124, с. 598; 299, с. 432].

На думку В.Д. Менделевича, основним питанням етнокультуральних досліджень в психіатрії є те, “...який вплив можуть чинити етнічні, національні, культуральні особливості людини на етіологію, патогенез, клінічні вияви і закономірності протікання психопатологічних феноменів, а також на формування результату психічних захворювань, їх терапію і профілактику” [102, с. 395].

У цілому ж, сферою дослідження даного напрямку виступає вивчення подібностей і відмінностей в прояві психічних захворювань в рамках різних культур; виявлення та оцінка культурних чинників, які виступають детермінантами психічних розладів і психічного здоров'я; вивчення форм лікувального втручання, які практикуються в рамках різних культур; порівняння особливості ставлення до психічно хворих у різних культурах [299, с. 432].

Таким чином, в рамках нашого основного питання, доцільно розглянути клінічні підстави індигенізації психологічної допомоги з трьох позицій, а саме:

- з точки зору особливостей протікання відомих психічних розладів в умовах різного культурного фону, що передбачає варіювання симптоматики одного і того ж розладу або хвороби в залежності від соціокультурної ситуації в сукупності з усіма властивими їй атрибутами.

- виходячи з факту існування культурно-зумовлених психічних розладів, тобто таких, що розповсюджуються на представників лише окремих етнокультурних груп чи культурних традицій.

- *враховуючи ставлення до певного типу девіантної поведінки в рамках тієї чи іншої культурної спільноти.* Дане питання імпліцитно передбачає визначення меж норми і патології в умовах різного культурного контексту.

Розглянемо їх у зазначеному порядку.

Існує чимало даних щодо питання варіабельності вияву симптомів одних і тих же психічних розладів в різних культурах [101, с. 322]. Дослідники виокремлюють три культурних чинники, які суттєво впливають на формування симптоматики психічних розладів, зокрема, депресії. Серед них: особливості культурної репрезентації себе; співвідношення тілесного й духовного; культурні особливості вираження емоцій [325].

Наприклад, існують відомості, що такий психічний розлад як шизофренія має більш сприятливий перебіг у пацієнтів з менш розвинених в економічному плані країн (Колумбія, Індія і Нігерія), ніж у тих, хто проживає у більш цивілізованих країнах [101, с. 322]. Реактивні психози частіше зустрічаються в Африці, ніж у Європі [102, с. 399]. Існує також значний обсяг напрацювань учених щодо проблеми етнокультурних відмінностей у переживанні депресії та оцінки депресивних симптомів [83; 238; 247; 256; 270; 325]. Так, згідно А. Марселла, такі супутні симптоми як почуття провини, тенденція до самозневаги, суїцидальні думки і екзистенційні роздуми проявляються значно рідше і з меншою мірою інтенсивності серед клієнтів – представників незахідних культур [270, с. 8]. Можна припустити, що депресивні стани будуть переживатися глибше представниками індивідуалістичних культур, які звикли у всьому покладатися на себе і повністю приймають відповідальність за події виходячи з ідеї повної автономії й самодостатності. У той час як представники колективістських культур, де оточення являє собою один з найважливіших елементів нормального людського існування, схильні поділяти переживання з близькими, тим самим частково полегшуючи свої страждання.

Істотну роль в переживанні депресії також відіграє фактор релігійності. Релігія, як згадувалося вище, вже сама по собі володіє значним

психотерапевтичним потенціалом. Отже, у віруючих набагато рідше виникають думки про відсутність сенсу існування, відчуття власної безпорадності й нікчемності, суїцидальні наміри. Справа в тому, що на всі зазначені елементи депресивних переживань в релігійних вченнях є свої власні пояснення.

Цікаво, що для пацієнтів китайського походження депресія виступає більше фізичним, а не психологічним розладом. Більшість китайців у своїх скаргах роблять акцент саме на соматичному аспекті – відчуттях болю, фізичного дискомфорту, запамороченні, втомі і т. д. [256, с. 951]. Однак якщо шизофренія, депресія та ряд інших розладів мають хай не ідентичні, але багато в чому схожі і впізнавані симптоми по всьому світу, не можна стверджувати теж саме стосовно специфічних культурно-зумовлених психічних синдромів.

Культурно-зумовлені (культурно-обмежені) синдроми являють собою форму патологічної поведінки, яка спостерігається тільки в рамках певного соціокультурного середовища [101, с. 327; 279, с. 139–140; 326, с. 554]. Значний обсяг наукових доказів існування психічних розладів, властивих окремим культурам, ще раз підтверджує значущість ролі культури у формуванні особливостей психічних властивостей і станів в цілому і патологічної поведінки зокрема. Так, Дж. Деверо виокремлює 4 типи етнопсихіатричних розладів: перша група включає в себе розлади, пов'язані з соціальною структурою спільноти; друга – етнічні патології, зумовлені етнокультурними стереотипами; третя – “святі” хвороби шаманістського типу; четверта – ідеосинкратичні розлади [6, с. 13].

На основі аналізу наукових даних, ми узагальнили найбільш відомі культурно-обумовлені психічні розлади, з урахуванням їхнього зв'язку з ареалом поширення і специфічними симптомами, результат чого наводиться у табл. 2.4.

Зрозуміло, що проблематика культурно-зумовлених розладів не вичерпується наведеними вище прикладами, проте вищевикладене є достатньою умовою для того, щоб зробити висновок: психічні розлади виступають продуктом складної взаємодії біологічних, психологічних і культурних чинників.

Таблиця 2.4

Культурно-обумовлені синдроми

Культурно-зумовлений синдром	Ареал поширення	Ознаки і симптоми	Джерело
Амок	Малайзія, Лаос, Філіппіни, Пуерто-Рико, Папуа Гвінея, Тайланд	Агресивна, насильницька поведінка, яка може призвести до вбивства. Супроводжується амнезією і нервовим виснаженням. Частіше зустрічається у чоловіків.	[101, с. 327; 102, с. 398; 233]
Віндіго (windigo)	Канадські індіанці	Форма психозу, що супроводжується огидою до звичайної їжі, почуттям депресії і тривоги, і трактується як одержимість духом віндіго (гігантським-людоджером монстром). Частим наслідком виступає вбивство і канібалізм. Спроби суїциду як з метою уникнути канібалістських спонукань. Пояснюється як крайня форма харчової тривоги.	[101, с. 327–328; 326, с. 567–568]
Атак де нервіос (ataquedenervios) “Пуерториканський синдром”	Латинська Америка	Неконтрольовані крики, плач, тремтіння, що супроводжується випадками і непритомністю.	[253]
Коро (Koro)	Південно-Східна Азія (Китай, Індонезія, В'єтнам і т. д.)	Високої інтенсивності страх перед зникненням статевих органів (їх втягуванням) і можливістю настання смерті внаслідок цього.	[101, с.328; 102, с. 398]
Лата (latah)	Малайзія	Наслідки несподіваного переляку, які полягають в ехोलалії, ехопраксії і автоматичній слухняності. Людина втрачає контроль над своєю поведінкою, при тому що вона залишається усвідомленою.	[101, с. 328; 189; 222, с.1323]
Сусто (susto)	Центральна і Південна Америка (стосується іспаномовного населення)	Включає в себе безсоння, апатію, депресію і тривогу, як правило, викликані переляком. Вважається результатом контакту з надприродними силами. Людина вірить, що її душа залишила тіло. Людина іноді вмирає, однак фізичні ознаки захворювань або пошкоджень відсутні.	[101, с. 328–329]
Таїїн кіофушо (taijin kyofusho)	Японія	Вид соціальної фобії. Сильний страх людини, що її тіло, окремі його частини або функції бентежать або ображають оточуючих. Як наслідок,	[321]

		людина відчуває сильний емоційний стрес через сором та тривогу, в процесі спілкування з іншими людьми.	
Нервова анорексія (Anorexia nervosa)	Європа, Північна Америка, інші урбанізовані частини світу.	Одна з форм добровільного голодування, що супроводжує страхом ожиріння. Характерно спотворене уявлення про своє тіло і значна втрата у вазі.	[101, с. 328; 225; 252]
Синдром мозкового виснаження (Brainfag syndrome)	Північно-африканські країни	Біль, печіння, відчуття повзання в голові, які виникають в процесі академічного навчання. Як наслідок – головний біль, втома очей і нездатність зосередитися.	[298]
Хікікоморі (Hikikomori)	Японія	Поведінкова тенденція до соціальної ізоляції серед молоді. Передумовою такого стану, як правило, виступає травмуючий соціальний досвід або неуспішність.	[216; 320]

В класифікації психічних і поведінкових розладів (10 редакції) вказується, що культурно-специфічні розлади, такі, наприклад, як коро, амок, лата, на сучасному етапі не можуть розглядатися як самостійні. Робиться припущення, що вони виступають у якості культурально-специфічних варіантів вже відомих синдромів тривоги, депресії, соматоформних розладів чи порушення адаптації [102, с. 395–396].

Таким чином стає очевидним, що культура значною мірою детермінує як особливості симптоматики універсальних психічним розладів, так і вияв культурно-обмежених, які зустрічаються виключно в певних етнічних і культурних групах, проте за своєю сутністю, є специфічною маніфестацією вже відомих синдромів.

Вивчення етнічно-зумовлених психічних розладів значною мірою ускладнюється з огляду на ту обставину, що в деяких культурах такі специфічні прояви як одержимість, транс, екстатичні стани (наприклад, при синдромі “сусто”) є інституалізованими в різних ритуалах і виявляються цілком прийнятною частиною поведінкового репертуару (наприклад, у деяких народів Африки). При цьому патологічний вияв часом важко відрізнити від традиційних навмисне викликаних ритуальних станів [85, с. 523–546].

До того ж, як відомо, поняття психічної норми має досить розмиті рамки, і на те існує ряд об'єктивних причин. Дане поняття на сьогоднішній день часто густо проблематизується і, відкрито кажучи, саме о собі складає окрему наукову проблему на відміну, скажімо, від нормативних показників соматичного здоров'я. Стосовно розуміння норми психічного здоров'я можна спостерігати досить широке розмаїття поглядів і думок: від ригористичних до таких же релятивістських, тобто не менш ригористичних, аж з протилежним знаком, прикладом чого може слугувати висловлювання Д.Г. Трунова: "...норма – це не природна, а штучна характеристика, не реальна, а конвенціональна, ... у психічної норми немає природних критеріїв, а лише соціокультурні. Існує щось на кшталт "колективного договору про психічну норму", який стверджує психічну норму в якості "реальності"" [145, с. 4].

Насправді це, безумовно, не так, але дійсно у кожній культурі та суспільстві поняття психологічної норми має свій зміст, що є результатом усталених уявлень про особистість, процесах її формування, особливостей історичної епохи і соціальних умов. На те, що патологічну поведінку прийнято розглядати з позицій культурного релятивізму вказує і Д. Мацумото [101, с. 320].

Ставлення до певного типу девіантної поведінки в рамках тієї чи іншої соціокультурної спільноти також виступає важливим аспектом в рамках даного дослідження. У зв'язку з цим, сучасні автори вказують на проблему валідності класифікації патологічної поведінки в різних культурах, відзначаючи при цьому, що остання може бути ідентифікована лише в контексті конкретного соціокультурного середовища [101, с. 333; 175, с. 137–138]. На нашу думку, сутність проблеми розмивається, оскільки автори свідомо чи не усвідомлюючи плутають норми соціальні, психологічні, культурні і психіатричні, які, безумовно, переплітаються одна з одною і впливають одна на одну, але зовсім не є тотожними. Скажімо, не кожен злочинець є психопатом або шизофреніком. І не кожен хворий на епілепсію демонструє девіантну поведінку.

Аналіз наукових даних свідчить, що підходи до опису і класифікації психічних розладів були розроблені в Європі та Північній Америці, на основі

експериментальних досліджень, проведених на вибірках своїх пацієнтів. Як вже неодноразово підкреслювалося, будь-які клінічні картини, які мали місце за межами західної цивілізації, класифікувалися як нетипові, оскільки не узгоджувалися з західною системою класифікації [326, с. 556]. Це ще раз свідчить про факт етноцентризму в поясненні поведінкових розладів.

Цим вкотре підтверджується правомірність ідеї індигенізації психологічної допомоги. На сьогодні в Керівництві з діагностики і статистики психічних розладів, прийнятому в США – DSM-V (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) окремо підкреслюється важливість врахування культурних відмінностей при постановці діагнозу і приводиться досить обширний перелік культурно-обумовлених розладів, а також розладів, пов'язаних з релігійно-духовною сферою [322]. Таким чином, можна зробити висновок, що феномен культури чинить істотний вплив на проблему оцінки психічних відхилень, який полягає в доданні своєрідного “культурного забарвлення” загальнотиповим психічним розладам.

З'ясувавши сутність клінічних підстав індигенізації психологічної допомоги, слід також звернути увагу на існування інших не менш важливих факторів, серед яких соціальний, що включають в себе статус, рівень добробуту, особливості суспільного укладу та інші умови, які забезпечують існування і розвиток індивіда.

Підводячи підсумок вищесказаному і виходячи з того, що саме культура визначає не тільки світогляд, а ментальність взагалі з усіма її особливостями, ми акцентуємо увагу на доцільності застосування саме культуродоцільних моделей психологічного консультування.

Розробка методів психологічної допомоги, які є індигенними для тієї чи іншої соціокультурної спільноти, базується на врахуванні основоположних підстав, головними серед яких виступають: релігійно-філософська традиція, ментальні стереотипи, алгоритми соціальної поведінки, етнокультурні особливості демаркації психічної норми і патології та низка інших соціально зумовлених факторів.

2.5. Напрями та результати пошуків культуродоцільних методів консультативної роботи

Окрім соціальних, етичних та інших труднощів реалізації культуродоцільного підходу у психологічному консультуванні, існує проблема суто технічної орієнтації, а саме: якими ж конкретно засобами доцільно надавати психологічну допомогу, дотримуючись принципу культуродоцільності.

Грунтуючись на матеріалі попередніх параграфів, бачимо, що реалізація мультикультурного, і далі – індигенного підходу в психологічному консультуванні передбачає пошук і застосування культуровідповідних консультативних методів і технік, комплементарних ментальним особливостям певної соціокультурної спільноти. Але, в той же час, зовсім мало відомо про існування окремих підходів і парадигм, які були б ефективними у роботі з представниками конкретної етнічної групи.

Проблема полягає в тому, що поінформованість і обізнаність психолога-консультанта щодо питань культурних особливостей клієнта сама по собі не здатна забезпечити ефективність консультативного процесу. Аналіз літератури з проблеми показує, що в наш час існує велика кількість посібників і практичних рекомендацій, щодо необхідності врахування культурних особливостей клієнта, проте навіть глибокі знання цих особливостей не завжди здатні принести практичну користь. Як доказ правомірності даного твердження виступає позиція С. Сью і Н. Зейн: "...Основна проблема з підходами, що підкреслюють важливість етнокультурних знань або культурно-специфічних методів полягає в тому, що жоден з них не призводить до ефективного психотерапевтичного процесу. Рекомендації щодо знань культурних особливостей є необхідними, але не достатніми для ефективної роботи. ...Ці знання повинні бути перетворені в конкретні операції та консультативні стратегії" [318, с. 39].

Таким чином, в рамках завдання впровадження культуродоцільного підходу у психологічне консультування, пізнання етнокультурних особливостей групи, представники якої безпосередньо є клієнтами психолога,

є необхідною, але не єдиною умовою. Необхідність володіння глибокими знаннями про ментальні особливості клієнтів визначається в першу чергу тим, що багато в чому дозволяє виокремити етнокультурну специфіку звернень до психолога, що, в свою чергу допомагає визначити *актуальні для кожної культури мішені психологічного впливу* і окреслити *шляхи роботи з ними*.

Не ставлячи за мету дослідження етнокультурної специфіки звернень по психологічну допомогу, зазначимо однак, що згідно даним Американської психологічної асоціації, предметом роботи психолога в США є досить широке коло проблем, серед яких: підвищення особистісної ефективності шляхом набуття здібностей справлятися з життєвими труднощами (адаптивних копінг-стратегій); підтримка при хронічних захворюваннях, які заважають повноцінній життєвої активності; допомога в стресових ситуаціях, в подоланні тривог або депресивних станів, при різного роду залежностях; сприяння в досягненні цілей [171]. Дана проблематика органічно вписується в рамки консультативних парадигм, ціннісної підґрунтям яких є індивідуалізм і раціональність що продиктовані протестантською світоглядною системою. В якості цілей психологічного консультування і психотерапії в країнах західного світу на перше місце ставиться самореалізація, функціональна автономія і творча самостійність пацієнта-індивідуума [112, с. 62].

Відмінною особливістю психологічної проблематики східно-тихоокеанського контингенту клієнтів виступає те, що у жителів азіатських країн психічне здоров'я тісно пов'язане зі здоров'ям фізичним. Існує переконання, що якщо людина фізично здорова, то, найімовірніше, вона буде здоровою і емоційно. Цінність міжособистісних стосунків у азіатів має наслідком те, що переживання будь-якої психологічної проблеми даною категорією клієнтів супроводжується почуттям сорому, збентеження, “втрати обличчя”. Таким чином, в ситуаціях звернення до психолога, схильні до соматизації азіати фокусують увагу більше на фізичних симптомах, ніж на емоційних переживаннях [300, с. 8–9]. Крім того, одним з найбільш поширених запитів при зверненні жителів Сходу до психолога виступає пошук допомоги в подоланні соціальної ізоляції [129].

Спроба визначення предмета роботи вітчизняного психолога-практика розпочата в роботах проф. О.Ф. Бондаренка. Тут як центральний предмет роботи психолога постулюється *етична* проблематика (на противагу раціонально-розумовій західній), А “... у змісті скарг пацієнтів переважає спектр психологічних переживань, викликаних травмою міжособистісних стосунків (образа, приниження, безпорадність, відчуття безвиході, душевний біль)” [21, с. 369]. Підкреслюючи непридатність інокультурних психотехнік в роботі з переживаннями руського пацієнта, автор пропонує систему психотерапевтичних практик, розроблену на ґрунті аксіологічного змісту руської культури – етичний персоналізм.

Як вже згадувалося, М. Є. Бурно вказує, що споконвічно слов'янською рисою, яка змушує людину зазнавати душевного дискомфорту, а, отже, звертатися по психологічну допомогу виступає дефензивність, що тягне за собою такі риси як сором'язливість, невпевненість у собі, почуття провини і т.д. [26; 28].

Останніми роками з'явилася низка цікавих і корисних досліджень ментальності українського етносу, що відкриває широкі перспективи українським психологам [23; 49; 60; 77; 86; 87; 88; 89; 90; 96; 154; 158; 169]. Зокрема, О.М. Лозова у своїх дослідженнях звертається до психосемантичної структури колективної свідомості українців і, в якості узагальнення, доводить, з одного боку, наявність низки понять-універсалій, які кваліфікуються як етнічні константи, а з іншого – втрату або трансформацію в етногенезі окремих універсалій. Наприклад, семантика категорії життя у давнину трактується східними слов'янами через категорію безсмертя. У той час як сучасні погляди тлумачать його в гедоністичному ключі [88, с. 355].

Системний виклад етнопсихологічних особливостей українців – від епохи Трипілля і до сьогодення – здійснено в працях О.Т. Губка [49]. Опис специфічних рис українського менталітету простежується в роботах А.В. Фурмана, В. Яніва [154; 169]. Принципи історико-психологічної реконструкції етнопсихогенези українського народу розглядає М.-Л.А. Чепа [158]. Реконструкція психологічної структури національного характеру українців

за творами художньої літератури була здійснена у працях І.В. Кривонос [77]. Особливості ментальності українців на сучасному етапі вивчають Н.А. Маєвська, В.Б. Євтух [96; 60]. Вивчення національної свідомості (яка, на думку дослідника, є однією з центральних світоглядних орієнтацій особистості) українців, представлене у роботах М.Й. Боришевського [23].

Необхідність знань про ментальні особливості того чи іншого етносу визначається можливістю передбачити етнокультурну детермінованість виникнення психологічних проблем, які згодом стають безпосереднім предметом роботи психолога.

У зв'язку з цим, звернімо увагу на специфічні методи, за допомогою яких надається психологічна допомога. Тут заслуговує бути відзначеною, очевидна перевага культуровідповідних консультативних підходів, яка полягає в ймовірності розумної відповідності між психологічними феноменами, зумовленими культурною приналежністю і підходами до їхнього розуміння і опису.

Результати наших теоретичних пошуків засвідчили, що, незважаючи на існування значного обсягу матеріалів, присвячених етнокультурним особливостям психологічного консультування, лише незначна їх частина містить опис безпосередньо психотехнічного аспекту – конкретних методів і підходів, спрямованих на вирішення практичних завдань, пов'язаних з культурно-обумовленою проблематикою звернень.

Натомість, акцент з методів все частіше зміщується в бік характеристики особливостей взаємодії консультанта і клієнта, які є представниками різних культурних систем (наприклад, у ситуації, коли представник категорії WEIRD виступає в ролі психолога, а афроамериканець або латиноамериканець – в ролі клієнта) [192; 203; 207; 215; 236; 254; 259; 269; 272; 294; 301; 317; 331]. На другому місці – опис особистісних рис та професійних вимог до фігури психолога-консультанта, що працює в етнічно неоднорідному середовищі [174; 183; 185; 186; 209; 260; 261; 315; 332].

Повертаючись безпосередньо до нашого основного питання – напрямків та результатів пошуку культуровідповідних методів психологічного

консультування, – зазначимо: поліаспектний аналіз наукових даних дозволив виокремити такі їх групи, виходячи з критерію їхнього походження:

- 1) методи, засновані на народних традиціях, звичаях або ритуалах;
- 2) методи, що ґрунтуються на використанні творчих ресурсів особистості;
- 3) методи, що виходять з аксіологічних засад певного соціокультурного середовища.

Перша група об'єднує в собі консультативні методи і техніки, підґрунтям яких виступають етнокультурні традиції та звичаї, а часто навіть більше – обряди і ритуали. Серед них популярна в індуїзмі йога-терапія; заснована на положеннях дзен-буддизму моріта-терапія; різного роду медитативні і трансівні практики; етнотерапія М. Гауснера і З. Кочової та ін.

Ще одним напрямком пошуку культуровідповідних методів психологічної допомоги виступає *апеляція до творчих ресурсів особистості*, реалізація яких в кожній культурі має свої особливості. Так, дослідники вказують, що при музикотерапії больового синдрому соматичні хворі європейського походження частіше вибирають оркестрові твори, афроамериканці – джаз, вихідці з Китаю – музичні твори для арфи [108; 220].

Звернення до духовно-творчих здобутків культури виразно спостерігається у східних психотерапевтичних практиках, де цілющим джерелом виступають притчі, оповіді або сказання. Зокрема, як вже зазначалося, використання притч і метафор є інструментом в рамках методу Позитивної психотерапії Н. Пезешкеана [115]. Окремо, в рамках даного питання, варто звернутися до арт-терапії, як до способу творчого самовираження з метою досягнення терапевтичного ефекту. Арт-терапію також можна трактувати як культурний феномен [141]. Справа в тому, що даний метод передбачає створення або відтворення культурологічного матеріалу, характерного для тієї чи іншої етнічної групи. Наприклад, виготовлення обрядових ляльок (у слов'ян), які, за словами фахівців цього напрямку мають подвійний терапевтичний ефект – під час створення і під

час використання (напр. в якості оберегу), являє собою один з найбільш архаїчних методів вирішення психологічних проблем [137].

Подібним чином, метод мандала-терапії, має своїм соціокультурним підґрунтям древні буддійські та індуїстські практики. Феномен мандали є поширеним в духовних практиках Сходу та індіців Північної Америки як інструмент медитації та духовного розвитку. У психологію і психотерапію поняття мандала було введено Карлом Густавом Юнгом. К.Г. Юнг інтерпретував її як універсальний психічний образ, що символізує самість – глибинну сутність людської душі. Технічний бік методу передбачає, що простір всередині кола мандали, намальованого людиною, сприймається нею як проекція її власної психічної структури. А простір за межами лінії кола – як проекція навколишнього світу. В наш час метод мандала-терапії успішно застосовується в лікуванні невротичних і психосоматичних розладів, допомоги при стресі і подоланні вікових та особистісних криз, особистісному зростанні.

Третім, і найбільш фундаментальним, на наш погляд, способом знаходження культуровідповідних методів психологічної допомоги, виступає *звернення до аксіологічного змісту культур*.

Сюди можна віднести вже відомі класичні підходи до надання психологічної допомоги: психоаналітичний, когнітивно-поведінковий, екзистенціально-гуманістичний. До того ж, існують так звані релігійно-акомодовані [123, с. 382] методи психологічної допомоги, які за своєю суттю є вмістилищем релігійних ідей і є ефективними у роботі з глибоко віруючими клієнтами котрі, звертаючись по психологічну допомогу, надають перевагу втручанням, що узгоджуються з їхніми релігійними поглядами.

Важливо зазначити, що ідея культуродоцільності поруч із застосуванням культурно-специфічних індигенних методів анітрохи не заперечує можливість адаптації деяких з них до іншого соціокультурного контексту в разі, якщо їх ціннісні основи не вступають в конфлікт з цінностями культури-реципієнта. Так, відомо, що ряд медитативних психотехнік досить успішно застосовується в роботі з жителями США і Європи. Так само, не можемо заперечувати

універсальність відомої “тріади К. Роджерса” (конгруентність, позитивна оцінка, емпатія) як необхідної умови забезпечення успішного консультативного процесу. А такі загальнометодологічні підстави, що впливають з гуманістичної психології як принцип цілісності, принцип гуманності, акцент на психологічному здоров'ї є аксіомами для психологів незалежно ні від методу, який вони представляють, ні від соціокультурної спільноти, представниками якої є їхні клієнти або вони самі. Ключовим моментом тут виступає орієнтація на істинно універсальні цінності – такі, що виходять за рамки культур, окремих особистостей або ситуацій. У даному контексті дуже важливим є вміння розрізняти справді універсальне від того, що лише здається таким, в силу спроб зовнішнього насадження певних ідей або способів ставлення до життя.

Таким чином, ідея культуродоцільності в психологічному консультуванні не передбачає використання виключно культурно-специфічних (індигенних) методів психологічної допомоги. Цілком можливим нам видається використання індигенних для певного соціокультурного ареалу методів в рамках інших культурних просторів, за умови їхньої адаптації до конкретної консультативної ситуації, а, отже, і до специфічного культурного контексту, породженого аксіологічною складовою. Незважаючи на те, що в найкращому вигляді, методи психологічного консультування повинні мати індигенну природу, цілком можливим варіантом є максимальна адаптація вже існуючих підходів до умов культурного різноманіття.

У зв'язку з цим, нам видається за доцільне виокремлення основоположних принципів психологічної допомоги, в контексті її підпорядкованості принципам культуровідповідності. Нижче вони приведені в узагальненому вигляді.

1. Незалежно від застосовуваного методу, консультативний процес повинен відбуватися тією мовою, якій надає перевагу клієнт. Необхідним є оперування в ході бесіди сталими виразами, концептами та метафорами, які є продуктом культури клієнта.

2. Особистість консультанта і клієнта. Необхідна максимальна відповідність за етнокультурними параметрами, для забезпечення найбільшої продуктивності консультативного альянсу.

3. Акцент на врахуванні і застосуванні знань про цінності та традиції культури клієнта у випадку, якщо психолог є представником іншої культури.

4. Концептуалізація актуальних проблем клієнта відповідно до його культурного походження і впливу середовища розвитку на становлення особистості. Визначення провідних мотивів клієнта, виходячи зі знань про його культурну приналежність.

5. Використання методів і процедур консультування, які найбільшою мірою відповідають його культурним особливостям.

6. Окрім етнічної приналежності, слід брати до уваги вплив соціальних, економічних і політичних реалій, які впливають на клієнта в актуальний період часу.

Аналізуючи проблему культуровідповідних методів надання психологічної допомоги ми не обходимо увагою й ті, які у своєму початковому варіанті є найбільш адаптованими до застосування в роботі з представниками різних соціокультурних спільнот. Серед них – когнітивно-поведінковий та культуродоцільний підходи. Характерною рисою, що забезпечує високу ймовірність універсального застосування першого з них є відсутність релігійно-філософського підґрунтя, та орієнтація на природничо-науковий метод. Відтак, когнітивно-поведінковий підхід у психологічному консультуванні характеризується високою мірою об'єктивності, а його орієнтація на природничо-науковий метод зводить по мінімуму його заідеологізованість.

Культуродоцільний підхід – навпаки відрізняється чи не найвищою мірою теософсько-філософської зумовленості, проте така зумовленість йде на користь лише коли ціннісно-смісловне підґрунтя методу є комплементарним особливостям менталітету тих, хто звертається за психологічною допомогою. Заідеологізованість культуродоцільних підходів може проявлятися хіба що в про-глобалізаційних (імпліцитно й приховано) чи в контр-глобалізаційних

тенденціях що більше відбиває інтереси їхніх прибічників аніж клієнтів чи пацієнтів. Проте останній факт, на нашу думку не чинить суттєвого впливу на ефективність застосування культуродоцільного підходу, оскільки рано чи пізно ідеологія поступається місцем науці. Адже ідеологія обслуговує інтереси, а наука відстоює істину. Підсумуємо: культуродоцільне психологічне консультування є ефективним з причини своєї сензитивності до культурних норм, цінностей і духовних традицій того чи іншого етносу.

Таким чином, в рамках проблеми вивчення і розробки методів надання психологічної допомоги, на сучасному етапі розвитку психологічної думки особливої значущості набуває пошук і розробка концептуальної основи для культуродоцільного психологічного консультування або ж можливості адаптації існуючих підходів, відповідно до конкретного культурного контексту.

Висновки до другого розділу

Проведений у другому розділі теоретичний аналіз провідних культуродоцільних тенденцій у сучасній консультативній психології дозволяє зробити такі висновки.

1. Традиційна психологічна наука і психологічне консультування, яке виникло на теренах економічно розвиненого індустріалізованого Заходу, розглядаються як складний комплекс методів, концепцій та інтерпретацій, заснованих на ідеях європейсько-американської культурної традиції, з тенденцією до індивідуалізму, консьюмеристською спрямованістю та протестантською релігійною етикою.

2. На сьогодні система надання психологічної допомоги в США має статус культурно-інкапсульованої, тобто зосереджує свої професійні завдання навколо вирішення проблем пов'язаних з категорією людей, що іменуються WASP (White Anglo-Saxon Protestants – білі англо-саксонські протестанти). Відтак, спроби імплементації вестернізованої консультативної парадигми

за межами країн західного світу є невиправданими по причині неможливості її універсального використання навіть застосовно до всіх жителів США.

3. Культуродоцільний підхід у системі надання психологічної допомоги у своїх витоках пов'язаний з реакцією не-західних країн на культурну та ідеологічну експансію Заходу, а також з ростом культурної самосвідомості, що ґрунтується на належному рівні соціокультурної рефлексії.

4. В осмисленні актуального стану психологічної науки в цілому і консультативної психології зокрема, особливе місце належить *універсалізації* та *індигенізації* – двом контртенденціям, які наділяють практику психологічної допомоги певними світоглядними, а часто більше того – ідеологічними підставами. Перша полягає у прагненні до створення універсального інтегративного психологічного знання, що виходить за межі етносів і культур. Друга – постулює доцільність розвитку психологічного консультування згідно принципу культуродоцільності.

5. Проблема побудови культуродоцільних методів консультативної роботи передбачає, насамперед, звернення до центральних підстав такої побудови, у якості головних серед яких ми виокремлюємо:

- *релігійно-філософські*, що, в свою чергу, спираються на наступні наукові положення: ціннісно-смилова система індивіда значною мірою зумовлена філософсько-релігійною традицією соціокультурної спільноти до якої він належить; кожен з існуючих підходів до надання психологічної допомоги є імпліцитним транслятором певного віровчення; кожна релігійна система диктує свою проблематику звернень до психолога, яка витікає з моральних норм і цінностей, прийнятих в рамках певного соціокультурного простору, а, отже, містить власний ресурс для зцілення.

- *клінічні*, в яких доцільність культурно-орієнтованого підходу може бути розглянута з позиції культурного релятивізму в оцінці норми і патології; з точки зору особливостей протікання відомих психічних розладів в умовах різного культурного контексту; виходячи з факту

існування культурно-обумовлених психічних розладів; ставлення до певного типу девіантної поведінки в рамках тієї чи іншої культурної спільноти.

6. Попри існування фундаментальної теоретичної бази для практичного втілення принципу культуродоцільності, наразі зовсім небагато відомо про реальне існування методів, які були б співзвучні менталітету соціокультурної спільноти, в рамках якої вони застосовуються.

7. У пошуках існуючих культуродоцільних підходів до надання психологічної допомоги ми виокремлюємо такі напрямки: звернення до народних традицій, звичаїв або ритуалів; апеляція до творчих ресурсів особистості; звернення до аксіологічних засад того чи іншого соціокультурного середовища.

8. Серед консультативних методів і підходів, яким ми об'єктивно можемо атрибуувати достоїнство універсальності, можна виокремити когнітивно-поведінковий підхід, а також культуродоцільний, який включає в себе набір різнорідних методів і технік, сконструйованих у відповідності до культурних норм, цінностей і духовних традицій того чи іншого етносу, і здатних чинити терапевтичний вплив на представників кожної окремо взятої етнічної спільноти.

Основний зміст другого розділу викладено в таких наукових публікаціях:

1. Федько С. Л. Универсальное и локальное в дискурсе мультикультурного консультирования / С. Л. Федько // Психолінгвістика: [зб. науч. Трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ФЛП Лукашевич А. М., 2013. – №14. – С. 139–152.

2. Федько С. Л. Проблема универсализации практики оказания психологической помощи в условиях культурного многообразия: критический анализ (на примере США) / С. Л. Федько // Актуальні проблеми психології [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка]. – Київ, 2013. – Том. 11. – Психологія особистості, психологічна допомога особистості. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 460–467.

3. Федько С. Л. Современные тренды в мировой практике оказания психологической помощи: индигенизация и универсализация / С. Л. Федько // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2014. – Вип. 8. – С. 206–213.

4. Бондаренко А. Ф., Федько С. Л. Тенденции индигенизации и их осмысление в современной консультативной психологии / А. Ф. Бондаренко, С. Л. Федько // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2014. – № 5(28) [Электронный ресурс]. – URL: <http://mprj.ru>

5. Федько С. Л. Религиозно-философские основания реализации принципа культуросообразности в психологическом консультировании / С. Л. Федько // Проблеми сучасної психології [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАНП України]. – 2014. – Вип. 25. – С. 551–565.

6. Федько С. Л. Проблема ценностно-смыслового компонента в практике оказания психологической помощи / С. Л. Федько // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки» – 2014. – № 2. – С. 136–140.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРЕДСТАВЛЕНОСТІ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ СВІДОМОСТІ ПРАКТИКУЮЧИХ ПСИХОЛОГІВ

У розділі репрезентовано обґрунтування методичного й діагностичного інструментарію, описано послідовність його застосування в процедурі констатувального етапу дослідження. Наведено й проаналізовано результати емпіричного дослідження соціокультурного аспекту професійної рефлексії психологів-практиків.

3.1. Структурно-змістовні характеристики експерименту з дослідження особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів

Вихідні теоретичні передумови дослідження особливостей вияву тенденцій універсалізації та індигенізації як провідних культуродоцільних течій у сучасній практиці психологічного консультування, що викладені в попередніх розділах, дозволили нам окреслити шляхи їх експериментального дослідження.

Очевидно, що проблематика пов'язана з соціокультурною зумовленістю реалізації професійних дій практикуючими психологами, передбачає прицільне вивчення перш за все основних складових їхньої професійної свідомості. Отже, у якості об'єкта експериментального дослідження виступає професійна рефлексія психологів-практиків як суб'єктів і реалізаторів консультативної взаємодії. Виходячи з доведеного вище постулату, що консультативний процес здійснюється в рамках певного соціокультурного контексту і останній чинить неабиякий вплив на його змістові особливості, предметом експериментального дослідження була визначена саме специфіка репрезентації культуродоцільних тенденцій у професійній свідомості психологів-практиків.

Варто зауважити, насамперед, що пряме вивчення теоретико-методологічної прихильності практикуючих психологів до однієї з двох провідних культуродоцільних тенденцій – універсалізації чи індигенізації – наразі представляється мало можливим з огляду на дві причини, перша з яких полягає у відсутності валідного інструментарію, а друга – у недостатньому усвідомленні, невідрефлексованості практикуючими психологами соціокультурної зумовленості власної професійної діяльності.

Відтак, в основу нашої експериментальної ідеї лягло виявлення місця культуродоцільних тенденцій у розумінні власної професійної діяльності практикуючими психологами, шляхом аналізу сукупності вихідних елементів професійної рефлексії, кожен з яких уособлює собою окреме уявлення про власні способи професійних дій.

Програма експерименту передбачала вирішення наступних завдань: 1) формування вибірки досліджуваних; 2) розробку і добір дослідницького інструментарію, адекватного заявленій проблематиці; 2) визначення змістовних корелятивів структури професійної свідомості практикуючих психологів; 3) отримання факторної структури професійної свідомості практикуючих психологів з акцентом на показниках соціокультурної спрямованості їхньої професійної діяльності.

Інструментарій, що використовувався для збору даних. Сучасна психологічна наука має у своєму розпорядженні достатню кількість методик і технік спрямованих на всебічне вивчення процесу психологічної допомоги, з фокусом аналізу на ментальності пацієнта (О.Ф. Бондаренко); професійній свідомості психотерапевта (Д. Бюдженталь, І. Дубровіна, Л. Люборскі, К. Роджерс, Х. Пезешкеан та ін.); діадній взаємодії (Л. Бенджамін (методика Структурний аналіз соціальної поведінки” (SASB – Structural Analysis of Social Behavior), Р. Валлерстайн, Л. Люборскі (метод CCRT – “Центральна конфліктна тема взаємовідносин”), Р. Краузе (дослідження невербальної взаємодії в психотерапії). Особливе місце займає застосування методів контент- та інтент-аналізу, з метою дослідження мовленнєвих аспектів

психотерапевтичної взаємодії (О.Ф. Бондаренко, Т.І. Королук, Н.Ф. Каліна, О.І. Кирилова, Т.А. Кубрак, О.Б. Орлов, Т.О. Флоренська, К.В. Ягнюк та ін.).

Однак специфіка поставленого нами дослідницького завдання вимагає використання методик, які б повною мірою охоплювали проблематику дослідження. У зв'язку з фокусом на культуродоцільному підході, сутність якого була розглянута у попередніх розділах, ми дотримуємося рамок вивчення особливостей надання психологічної допомоги в її прив'язаності до соціокультурного контексту.

Відповідно до специфіки окреслених завдань, задача добору відповідного дослідницького інструментарію була вирішена шляхом розробки анкети для рефлексивного аналізу практикуючими психологами власної професійної діяльності, яка складається з двох взаємопов'язаних блоків.

Перший блок опитувальника являє собою анкету для виявлення основних системотворчих елементів соціокультурної рефлексії практикуючих психологів (додаток А). На основі результатів аналізу та інтерпретації теоретичних даних в рамках попереднього теоретичного дослідження, респондентам було запропоновано низку питань, що стосуються аналізу власної професійної діяльності, відповідь на які потрібно вибрати з заздалегідь запропонованих варіантів.

Другий блок направлений на оцінку соціокультурної спрямованості професійної діяльності психологів (додаток Б). Теоретичним підґрунтям у розробці даного блоку анкети слугували дві сучасні контртенденції – *універсалізація* (С. Паттерсон, А. Леунг) та *індигенізація* (О.Ф. Бондаренко, Дж. Беррі, В. Енрікес, У. Кім та ін.), які відображають світоглядну, ідеологічну, і, власне, ціннісно-смыслову спрямованість роботи практикуючих психологів. Окремі положення індигенних і універсального підходів нами були перефомульовані в судження, мірі своєї згоди / незгоди з якими повинні були дати оцінку респонденти.

Окремі змістовні характеристики провідних культуродоцільних підходів у психологічному консультуванні

Культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні	Ключові положення
Культурно-імпліцитний (традиційно універсалістський підхід)	Психологічну науку та консультування, зокрема, найбільш доцільно розвивати в руслі загальної тенденції універсалізації та ствердження ідеї загальнолюдських цінностей
	Психолог-консультант повинен бути культурно-незалежним, тобто таким, що нейтрально ставиться до соціокультурних проявів у психічній діяльності клієнта/пацієнта.
	"Едипів комплекс" є універсальним психологічним феноменом, з яким доводиться мати справу представникам усіх культурних і світоглядних систем.
	У першу чергу з клієнтом необхідно працювати в напрямку підвищення його соціальної успішності (конкурентоспроможності) і орієнтованості на досягнення.
	Психоаналітичний підхід буде однаково ефективним у консультативній роботі з представниками християнського, іудейського і буддійського світорозуміння за умови високої кваліфікації психолога.
	Психологічне консультування є культурно-незалежним (вільним від клінічних, соціальних, політичних та ін. реалій).
	Проблеми клієнта, як правило, носять інтрапсихічний характер і сягають корінням у дитинство і батьківську сім'ю.
Культурно-експліцитний (індигенний підхід)	В основі провідних шкіл психологічного консультування лежить цілком певна соціокультурна традиція.
	Більшість методів психологічної допомоги експліцитно чи імпліцитно транслюють патерни мислення, норми і цінності певного соціуму.
	Сучасна консультативна практика в значній мірі виходить з західних індивідуалістичних концепцій і, в основному, орієнтована на вирішення проблем, продиктованих особливостями західного типу ментальності.
	Клієнт-центрований підхід, підкріплюваний ідеологією індивідуалізму, не є цілком придатним для роботи з представниками колективістських культур.
	Оптимальним є розвиток психологічного консультування по вектору культуродоцільності.
	Оскільки не існує абсолютно ідентичних соціокультурних систем, не може бути й абсолютно універсальних методів психологічної допомоги.
	Кожна соціокультурна система диктує свою проблематику звернень до психолога, що витікає з прийнятих в її рамках моральних норм і цінностей.

Із таблиці 3.1 можна побачити, що традиційний універсалістський підхід тяжіє до невизнання власного соціокультурного підґрунтя і, імпліцитно транслуючи, як вже неодноразово наголошувалося, цілком певний соціокультурний контекст (англо-саксонський), надає власним концептуальним засадам статусу всеохоплюючих. Індигенний же підхід стоїть на релятивістських позиціях і експліцитно маніфестує власну зумовленість тією чи іншою соціокультурною традицією. Останній базується на переконанні, що для кожної культурної системи характерні власні етнокультурні стереотипи поведінки й мислення, а відтак, зміст роботи психолога-консультанта в рамках різних культур – різний.

Для диференціації респондентів на групи за віком, професійним статусом, парадигмальною приналежністю і т. д. була запропонована низка додаткових відкритих питань орієнтовного характеру, які дають нам інформацію про досвід роботи респондентів, прихильність до певної філософської і конкретно-наукової методології, а також більш широке розуміння того, що власне послужило основним чинником вибору тієї чи іншої методологічної орієнтації.

Відтак, поставлене на початку питання вивчалось у співвіднесеності загальної професійної рефлексії практикуючих психологів з рефлексією соціокультурною.

Проте, виходячи з положення, що психолог-консультант несе у собі спочатку особистісне, а вже потім – професійне начало, у якості додаткового діагностичного інструментарію нами було використано низку методик, спрямованих на вивчення особистісної сфери респондентів. Основна з них – скорочений варіант стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості ММРІ в модифікації В.П. Зайцева (Міні-мульти). Таким чином, було вирішено завдання пов'язати характерні особливості соціокультурної рефлексії практикуючих психологів з особистісними характеристиками. Ще одним аргументом на користь такого вибору слугує те, що методика Міні-мульти, крім безпосередньо параметрів, пов'язаних з особистісними рисами, відображає показники правдивості і міру контролювання змісту відповідей.

Іншими словами, у загальному масиві даних показники тесту Міні-мульти дозволяють врахувати ступінь інформаційної деформації під впливом особистісних параметрів [20, с. 16]. В окремих випадках застосовувався також психографічний тест “Конструктивний малюнок людини з геометричних форм” О.В. Лібіна; методика визначення особистісних проблем А.Г. Амбрумової; тест МКВ М. Люшера в модифікації Л.М. Собчик; шкала соціально-бажаних відповідей особистісного опитувальника Г. Айзенка.

Дослідження було здійснене за такою послідовністю.

Попередній етап дослідження (2011–2012 рр.). Метою даного етапу був вибір проблемного поля дослідження, визначення завдань і формулювання гіпотез для подальшої роботи. Основним видом роботи на даному етапі було опрацювання наукової літератури з досліджуваної проблематики, аналіз сучасних теоретичних та емпіричних досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології. Варто зауважити, що з самого початку тематика нашого дослідження зосереджувалася навколо питання крос-культурного психологічного консультування в США і Великобританії, як найбільш мультикультурних країн сучасного світу. Однак детальне опрацювання наявних даних стосовно поставленого питання показало, що крос-культурний підхід не вичерпує усіх аспектів, які можна віднести до проблемного поля культурно-орієнтованого психологічного консультування. Відтак, проблематика нашого дослідження змінила свій вектор у напрямку дослідження сучасних культуродоцільних тенденцій у психологічному консультуванні, зокрема – індигенізації і універсалізації, як таких, що відображають орієнтацію психологічного консультування на культурну складову.

Перший етап дослідження (2012 – 2013 р.). В ході даного етапу була розроблена анкета для вивчення особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів (додаток А, Б). Виокремлення ключових аспектів змісту анкети, які були призначені для оцінки характеристик професійної діяльності психологів, здійснювалося через аналіз роботи у сфері

психологічного консультування методом включеного спостереження, а також виходячи з даних наукової літератури, стосовно означеного питання.

При складанні анкети було дотримано усіх необхідних вимог, що висуваються для розробки подібного роду інструментів: наявність програми дослідження; врахування особливостей досліджуваного об'єкта; чіткість і неупередженість питань анкети; поетапність її розробки.

Другий етап дослідження (2013 – 2014 рр.). Мета даного етапу – підбір та адаптація психодіагностичних методик для вирішення поставлених завдань.

На даному етапі було проведено попереднє випробування сконструйованої нами анкети для вивчення соціокультурної рефлексії психологів-практиків. У результаті проведення пілотажного дослідження, в якому взяли участь 53 досліджуваних, анкета зазнала низки формальних і змістовних змін, після чого був затверджений остаточний її варіант, в якому на розгляд виносилося 13 характеристик соціокультурного змісту професійної діяльності психологів-практиків.

З метою оцінити можливість взаємовпливу і взаємозумовленості особливостей соціокультурного виміру професійної діяльності практикуючих психологів та їхніх особистісних характеристик, нами була застосована низка методик для дослідження особистості, основний серед яких – скорочений варіант стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості (ММРІ) у модифікованій версії В.П. Зайцева. психографічний тест “Конструктивний малюнок людини з геометричних форм” О.В. Лібіна; методика визначення особистісних проблем А.Г. Амбрумової; тест МКВ М. Люшера в модифікації Л.М. Собчик; шкала соціально-бажаних відповідей особистісного опитувальника Г. Айзенка.

Третій етап дослідження (2014–2015 р.). В ході даного етапу проводився безпосередньо збір емпіричних даних.

З метою найбільш адекватного відображення властивостей генеральної сукупності учасників дослідження, і, тим самим, забезпечення репрезентативності обстежуваної групи, нами була сформована емпірична

вибірка до якої увійшли психологи з України, Росії, Білорусії, ФРН та Фінляндії. Спочатку в дослідженні взяли участь 253 психологи, проте на етапі первинної обробки даних 13 анкет було виключено з загального обсягу як такі, що є непридатними для подальшого аналізу (з причини часткового заповнення та ін.). В результаті вибірка склала 240 осіб і може бути охарактеризована як така, що є випадковою або довільною (Random Sample), оскільки охоплювала широкий віковий діапазон, досвід роботи, професійний статус, різну парадигмальну та методологічну орієнтацію психологів-практиків.

З метою охоплення експериментом більшої кількості респондентів, ми звернулися до сучасних можливостей дистанційного опитування. Слідуючи даному задуму, нами була розроблена електронна програмна версія опитувальників з використанням хмарної платформи GoogleDisk. (Опитувальник знаходиться за посиланням: <https://docs.google.com/forms/d/1PUh10GGMUfRzSAz74yZr6Stfg6IN4F5HxE0EZV481Q8/viewform>)

Кожен потенційний респондент отримав адресне звернення з проханням взяти участь у дослідженні і особисте посилання на стимульний матеріал, що включало ймовірність заповнення запропонованої анкети випадковими людьми. Специфіка досліджуваних феноменів не вимагала обмежень у часі, що відведений на заповнення анкети.

Четвертий етап дослідження (2015 р.). Метою етапу було узагальнення емпіричних даних і обґрунтування рішень з перевірки висунутих гіпотез. Була здійснена статистична обробка даних, їхній аналіз і змістовна інтерпретація.

З отриманого в результаті проведеного дослідження масиву емпіричних даних були відібрані такі, що підлягають процедурі кількісної обробки. Їхньому опрацюванню передували стандартні процедури формалізації і кодування. Для аналізу даних анкетна інформація була виражена у цифровій формі, що уможливило її подальшу обробку за допомогою статистичних методів дослідження. Обробка здійснювалася із застосуванням програмного пакету SPSS Base for Windows 16.0.

Початковою процедурою обробки масиву даних було складання вихідної матриці, що включала в якості змінних такі параметри: 1) особливості власного позиціонування в консультативному процесі; 2) аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу; 3) рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності; 4) частота звернень до спеціалістів суміжних галузей і професій; 5) зорієнтованість на традиції антипсихіатрії; 6) ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності; 7) апеляція до релігійних переконань клієнта; 8) зорієнтованість на традиції панпсихологізації; 9) уявлення про культуродоцільність методів надання психологічної допомоги; 10) слідування тенденції індигенізації / універсалізації. Для диференціації респондентів за віком, досвідом роботи, професійним статусом було запропоновано низку відкритих питань орієнтовного характеру.

На другому етапі дослідження вихідна матриця була доповнена параметрами-компонентами методики Міні-мульти: невротичний надконтроль; песимістичність; емоційна лабільність; імпульсивність; ригідність; тривожність; індивідуалістичність; оптимістичність.

Відтак, сукупність усі параметрів становила матрицю даних для факторного аналізу, де по стовпчиках були розміщені змінні, а по рядках – досліджувані (респонденти, які заповнили запропоновані опитувальники у повному обсязі).

Перевірка відмінності емпіричних розподілів від нормального була здійснена за допомогою критерію Колмогорова-Смирнова. Виявлення латентної структури взаємозв'язків між змінними проводилося за допомогою факторного аналізу методом головних компонент з підпрограмою повороту факторних структур за принципом варімакс (Varimax raw) з нормалізацією Кайзера.

Застосування факторного аналізу має принципове значення в рамках нашого дослідження, оскільки забезпечує можливість не лише комплексного аналізу, але й аналізу взаємозумовленості складових елементів соціокультурної рефлексії практикуючих психологів.

3.1.1. Етапи аналізу та інтерпретації емпіричних даних

Фаза обробки емпіричних даних відбувалася у 2 етапи.

Метою *першого етапу* було вивчення особливостей представленості феномену культуродоцільності в професійній свідомості психологів-практиків.

З отриманого в результаті опитування масиву емпіричних даних, у якості вихідного матеріалу для факторного аналізу були виокремлені такі змінні, що відображають характерні особливості здійснення консультативної роботи. При цьому, кожній з нижчевказаних змінних був присвоєний порядковий номер згідно до порядку розташування відповідного питання в анкеті.

x^1 – вік;

x^2 – досвід консультативної роботи;

x^3 – власне позиціонування в консультативному процесі;

x^4 – аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу;

x^5 – частота звернень до спеціалістів суміжних професійних областей;

x^6 – зорієнтованість на традиції антипсихіатрії;

x^7 – апеляція до релігійних переконань клієнта;

x^8 – зорієнтованість на традиції панпсихологізації;

x^9 – ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності;

x^{10} – рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності;

x^{11} – уявлення про культуродоцільність методів психологічної допомоги;

x^{12} – слідування тенденції індигенізації;

x^{13} – слідування тенденції універсалізації.

Відповідно до експериментального завдання *другого етапу* дослідження, що полягало у спробі пов'язати специфіку професійної рефлексії практикуючих психологів з їхніми особистісними характеристиками, початковий перелік елементів для факторного аналізу був доповнений шкалами скороченого варіанту опитувальника Міні-мулт:

x^{14} – невротичний надконтроль;

- x^{15} – песимістичність;
- x^{16} – емоційна лабільність;
- x^{17} – імпульсивність;
- x^{18} – ригідність;
- x^{19} – тривожність;
- x^{20} – індивідуалістичність;
- x^{21} – оптимістичність.

Показники за шкалами достовірності опущені, оскільки оцінювалися на етапі відбору респондентів в експериментальну групу.

У якості вихідного матеріалу для подальших розрахунків на першому етапі дослідження була побудована кореляційна матриця розмірністю $N^1 = 240$, що представляє собою по стовпчиках результати особистісної діагностики та оцінки експертних суджень, а по рядках – порядковий номер досліджуваного. Кореляційна матриця другого етапу дослідження мала структуру ідентичну попередній, за виключенням розмірності та кількості змінних винесених для аналізу.

При інтерпретації даних опитувальника СМДО за основу було взято концепцію цілісного розуміння особистості на базі теорії провідних тропізмів Л.М. Собчик. Відтак клінічно-орієнтовані базисні шкали замінено такими, що відповідають психологічній сутності вихідних шкал [132;133].

У кінцеву вибірку ввійшла група респондентів з числа тих, хто надав повну інформацію за особистісними параметрами та чий показники за шкалою соціально бажаних відповідей тесту Г. Айзенка не перевищували допустимий показник (28% від загальної кількості респондентів).

3.1.2. Характеристика вибірки досліджуваних

У дослідженні взяли участь 240 респондентів-психологів з України, Російської Федерації та Білорусії, ФРН та Фінляндії у віці від 22 до 68 років,

середній показник віку яких приблизно дорівнював 39,9 рокам; з досвідом консультативної роботи від 1 до 38 років (середній показник = 10,3 р.).

Отже, як можна побачити, досліджувана вибірка характеризується широким віковим діапазоном, проте, як видно з таблиці 3.2, загалом у дослідженні ми мали справу зі вже сформованими у професійному плані спеціалістами, про що свідчать показники моди і медіани вибірки за характеристиками віку і досвіду консультативної роботи.

Таблиця 3.2

**Описові характеристики змінних
“вік“ і “досвід консультативної роботи респондентів”**

Описові характеристики	Вік	Досвід консультативної роботи
Допустимі дані (N)	240	240
Втрачені дані	0	0
Середнє значення	39,90	10,30
Стандартна похибка середнього значення	,691	,469
Медіана	37,00	8,50
Мода	37 ^a	5 ^a
Стандартне відхилення	10,704	7,267
Мінімальний показник	22	1
Максимальний показник	68	38

Як можна побачити з табл. 3.3 розподіл респондентів за статтю відбувся наступним чином: жінок – 187, чоловіків 53, що становить 77,9% та 22,1% відповідно від загального обсягу досліджуваної вибірки.

Таблиця 3.3

Одновимірний частотний розподіл змінної “Стать”

	Умовне позначення	Частота	Відсоткова частка (%)
Дійсне значення показника	0	187	77,9
	1	53	22,1
	Сума	240	100,0

Примітка: 0 – жінки; 1 – чоловіки

З метою забезпечення всебічності, повноти та неупередженості вивчення представленості феномену культуровідповідності в професійній свідомості практикуючих психологів, дослідженням був охоплений широкий діапазон професійних статусів респондентів-психологів. На етапі кодування даних всі вони були поділені на шість умовних груп: 1) психолог (передбачає наявність психологічної освіти); 2) практикуючий психолог; 3) психолог, практикуючий психолог, викладач психології; 4) психолог, практикуючий психолог, є науковий ступінь; 5) психотерапевт; 6) психотерапевт, є науковий ступінь.

Таблиця 3.4

Одновимірний частотний розподіл змінної “Статус”

	Умовне позначення	Частота	Відсоткова частка (%)	Накопичена відсоткова частка (%)
Дійсне значення показника	0	12	5	5
	1	98	40,8	45,8
	2	28	11,7	57,5
	3	48	20,0	77,5
	4	38	15,8	93,3
	5	16	6,7	100,0
	Сума	240	100,0	

Примітка: 0 – психолог; 1 – практикуючий психолог; 2 – психолог, практикуючий психолог, викладач психології; 3 – психолог, практикуючий психолог, є науковий ступінь, 4 – психотерапевт; 5 – психотерапевт, є науковий ступінь.

З таблиці 3.4 можна побачити, що 77,5 % (див. пункт “накопичена відсоткова частка”) усіх респондентів становлять психологи різної кваліфікації, із них 20 % мають науковий ступінь. Решта 22,5 % позиціонують себе як психотерапевти (6,7 % відсотків з яких мають науковий ступінь).

На другому етапі анкетування, що мав на меті пов’язати специфіку професійної рефлексії практикуючих психологів з їхніми особистісними характеристиками, зважаючи на особливості діагностичні процедури та специфіку використання особистісного опитувальника Mini-mult, з описаної вище загальної вибірки досліджуваних було виокремлено підвбірку розмірністю 28 % від кількості респондентів, що входять до загальної вибірки.

3.2. Факторний аналіз особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів: перший етап

Завданням першого етапу дослідження було вивчення актуальних особливостей репрезентації феномену культуродоцільності в професійній свідомості психологів-практиків. Досліджуване явище цікавило нас саме з позиції глибинних структур професійного саморозуміння психологів-практиків. Тому у вирішенні поставлених завдань ми використали факторний аналіз за методом головних компонент. Його переваги, на наш погляд, полягають у можливості на основі ознак що змінюються узгоджено, визначити існування однієї загальної причини цієї спільної мінливості – фактора, як прихованої, безпосередньо не доступної вимірюванню змінної. В контексті нашого дослідження, обраний спосіб вирішення експериментального завдання забезпечує викриття імпліцитного змісту професійної свідомості психологів-практиків шляхом аналізу провідних характеристик способів консультативних дій.

Матриця даних піддавалася факторному аналізу методом головних компонент з підпрограмою повороту факторних структур за принципом варімакс (Varimax raw) з нормалізацією Кайзера.

Керуючись прагненням до граничного стиснення обсягів отриманої інформації, проте без втрати її інформативності, у якості значущих ми виокремили ті кореляційні зв'язки значення яких було не менше 0,500.

За підсумками факторного аналізу були виокремлені шість факторів, що пояснюють відповідно 12,9 %; 12,5 %; 11,1 %; 9,6 %; 9,0 % і 9,0 % загальної дисперсії (табл. 3.5).

Головний фактор (інформативність 12,9%) виявився представленим наступними змінними (із вказівкою навантажень по кожній з них):

- досвід консультативної роботи (0,915);
- вік (0,875).

За змістом представлених у ньому змінних, даний фактор, хоча й недостатньо вагомий, але чітко виражений, відображає професійну зрілість респондентів. З урахуванням його вмісту, він був названий: *“Професійна зрілість”*.

Таблиця 3.5

Матриця повернених компонент (перший етап)

Змінні	Компоненти					
	1	2	3	4	5	6
X ²	,915	-,060	-,012	,049	,051	,070
X ¹	,875	,105	,118	-,007	-,087	,004
X ¹¹	,009	,728	,048	,130	-,052	,095
X ³	-,053	-,605	,230	-,043	-,019	,263
X ¹²	-,044	,531	,424	-,139	,222	,167
X ⁹	-,052	-,157	,756	,175	-,129	,028
X ⁴	,170	,094	,714	-,027	,111	-,104
X ⁶	-,017	-,042	-,022	,900	,041	,028
X ¹³	-,098	-,386	-,226	-,568	,087	-,071
X ¹⁰	,098	,142	,169	,073	,737	,082
X ⁸	,132	,143	,145	,080	-,710	,093
X ⁵	,054	-,154	,011	,134	,070	,797
X ⁷	,034	,433	-,111	-,101	-,136	,624

Другий фактор, який увібрав в себе 12,5% загальної дисперсії, був представлений такими змінними, як:

- уявлення про культуровідповідність методів психологічної допомоги (0,728);
- рефлексія щодо власної професійної позиції (-0,605);
- слідування тенденції індигенізації (0,531).

Судячи зі змісту шкал, охоплених даним фактором, він демонструє тенденції, що стосуються осмислення власного професійного позиціонування, відносно уявлень про відповідність застосовуваних способів дій в консультативній роботі до ментальності та культури як клієнта психолога, так і, напевно, самого професіонала. Враховуючи зміст зібраних даними фактором змінних, ми назвали його *“Рефлексія культуродоцільності способів дій”*. Та обставина, що даний фактор увібрав в себе три змінні говорить про його суб'єктивну важливість для професійного саморозуміння психолога.

Третій частковий фактор (11,1% інформативності) увібрав в себе дві змінні:

- оперування поняттям “діагноз” (0,756);
- рефлексія відносно позиції клієнта (0,714).

Смислове наповнення даного фактора свідчить про значущість переживань професіонала, вимушеного по-перше, так чи інакше класифікувати психоемоційний стан людини, яка звернулася до нього за допомогою, а по-друге, – визначати її позицію в консультативному процесі (клієнт, пацієнт, стражденний і т.д.); аналізувати те, що відбувається з людиною з позицій варіанту екзистенційно прийнятної норми, або ж такого, що виходить за межі і екзистенційно, і медико-психологічно допустимого варіанту переживань, як суто особистісних. З урахуванням наповнення даного фактора він отримав найменування *“Проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом”*.

Четвертий частковий фактор (9,6% інформативності) до якого увійшли змінні:

- орієнтованість на традиції антипсихіатрії (0,90);
- слідування тенденції універсалізації (-0,568)

демонструє яскраво виражену, якщо не пануючу тенденцію в роботі практикуючих психологів відходити від значущості медичних аспектів оцінки того, що відбувається з клієнтом і зосереджуватися на екзистенційно-емоційних і смислових сторонах. Фактор отримав найменування *“Слідування традиціям антипсихіатрії”*.

П'ятий і шостий часткові фактори, що пояснюють, відповідно 9,0% та 9% загальної дисперсії включали в себе наступні змінні:

п'ятий:

- рефлексія відносно предмету власної професійної діяльності (0,737);
- орієнтованість на традиції панпсихологізації (-0,710);

шостий:

- частота звернень до спеціалістів суміжних професій (0,797);
- апеляція до релігійних переконань (0,624).

В силу того, що обидва часткових фактори, хоча і дуже конкретні, проте відрізняються досить незначною наповненістю, ми визнали можливим розглянути їх рядоположно, тим більше, що й за змістом вони тісно взаємопов'язані.

Отже, п'ятий фактор, хоча і ненасичений і слабкий, проте вельми конкретний за своїм змістовим наповненням, відображає два взаємопов'язані параметри: “рефлексія відносно предмету власної професійної діяльності” та “прихильність до традицій панпсихологізації”, причому останнє навантаження містить знак “мінус” (обернено пропорційне). Ми вважаємо можливим іменувати даний фактор як “*Рефлексія відносно предмету власної професійної діяльності*”.

Шостий фактор отримав найменування “*Відкритість до взаємодії з представниками суміжних областей і професій*”.

Таблиця 3.6

Внутрішньофакторна структура соціокультурного змісту професійної рефлексії психологів-практиків

Фактор	% сумарної дисперсії	Факторні ознаки
1	2	3
Фактор 1. “Професійна зрілість”	12,9 %	Досвід консультативної роботи Вік
Фактор 2. “Рефлексія культуровідповідності способів професійних дій”	12,5 %	Уявлення про культуродоцільність методів надання психологічної допомоги Власне позиціонування в консультативному процесі Слідування тенденції індигенізації
Фактор 3. “Проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом”	11,0 %	Ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності Аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу
Фактор 4. “Прихильність до традицій антипсихіатрії”	9,6 %	Зорієнтованість на традиції антипсихіатрії Слідування тенденціям універсалізації
Фактор 5. “Рефлексія стосовно предмету власної професійної діяльності”	9,0 %	Рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності Зорієнтованість на традиції панпсихологізації
Фактор 6. “Відкритість у взаємодії з представниками суміжних областей і професій”	9,0 %	Частота звернень до спеціалістів суміжних галузей і професій Апеляція до релігійних переконань клієнта

Таким чином, виокремлені в результаті аналізу фактори, за допомогою яких описуються процеси саморефлексії у професійній діяльності практикуючих психологів наступні:

- I. Професійна зрілість.
- II. Рефлексія культуровідповідності способів професійних дій.
- III. Проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом.
- IV. Прихильність до традицій антипсихіатрії.
- V. Рефлексія стосовно предмету власної професійної діяльності.
- VI. Відкритість у взаємодії з представниками суміжних областей і професій.

Розглянемо виокремлені у табл. 3.6 фактори в інтерпретації.

Перший (головний) фактор зібрав змінні, що стосуються професійної зрілості практикуючих психологів. Незважаючи на його вельми слабку насиченість, але в той же час досить виражену по навантаженнях факторної ваги конфігурацію, сама наявність і статус (головний) даного фактора свідчить про те, що хоч і незначна, але цілком певна частка практикуючих психологів, замислюються над питаннями професійного самовдосконалення, при цьому на перше місце виносячи саме професійну зрілість як синтез досвіду та стажу консультативної роботи, що не може не позначитися на професіоналізмі.

Цей фактор, до речі, знаходиться у повній відповідності з класичними уявленнями про те, що професійний психоаналітик дозріває приблизно до 40-ка років. Іншими словами, при всіх рівних умовах, фактор “Професійна зрілість” виступає універсальним індикатором в процесах осмислення власної діяльності професійними психологами.

Показово, що другим є фактор рефлексії культуровідповідності способів дій, що застосовуються практикуючим психологом в процесі надання психологічної допомоги. Справа в тому, що, як було зазначено в попередніх розділах, одні й ті ж за формою прояву симптоми переживань або навіть емоції можуть мати абсолютно різні значення і смисли в залежності від культурного бекграунду клієнта, впливу безпосереднього культурного оточення або, тим більше, його ментальності. Саме цією обставиною пояснюється настільки широке поширення, скажімо “цілительських”, “астрологічних”, “хілерських” та інших

культурно-обумовлених, проте псевдо психологічних, за своєю природою, практик в наш час. Це, безсумнівно, спонукає професійних психологів до наполегливого осмислення того, що відбувається з тієї причини, що вищезазначене створює додаткові труднощі у роботі психолога, а також, що важливо, у картині світу його клієнтів. Відтак, даний фактор демонструє, хай і не чітко виражену, проте однозначну тенденцію до рефлексивного аналізу власного позиціонування психолога в соціокультурному професійному просторі.

Стосовно решти факторів, які відрізняються порівняно слабким ваговим наповненням, і специфіка яких, як відомо, полягає в тому, що вони проявляються залежно від конкретних обставин, в контексті нашого дослідження заслуговує на увагу те, що всі ці фактори відкривають насправді проблемний простір внутрішньо професійної рефлексії практикуючих психологів, де важливе місце займають проблеми кваліфікування того, що насправді відбувається з людиною, яка звернулася по психологічну допомогу (третій фактор).

Як показує дослідження проф. О.Ф. Бондаренка, приблизно одна третина осіб, які звертаються до психолога, насправді є носіями наркологічних або психіатричних діагнозів, хоча самі ці люди, зрозуміло, про це не знають [21]. Крім того, існує ряд захворювань, скажімо гастроентерологічного спектру, симптоматика яких, в силу залученості в процес вегетативної нервової системи, також небезпечна появою психологічних скарг (наприклад, при таких захворюваннях, як хронічний холецистит, ангіохолангіт та ін.) [97].

Ось чому перед практикуючим психологом досить часто виникає проблема визначення місця та обґрунтованості *саме психологічних* за змістом і формою способів впливу в конкретній ситуації звернення за психологічною допомогою. У даному контексті дуже важливим є вміння ідентифікувати і розрізняти: хто перед тобою – клієнт психолога з екзистенціальною проблемою сенсу життя чи пацієнт психіатра з підозрою на процесуальне захворювання.

У зв'язку з цим, особливо важливою видається нам конфігурація наступних часткових факторів, четвертий з яких абсолютно чітко демонструє переважаючу серед психологів тенденцію дотримуватися антипсихіатричних переконань, нав'язаних, як відомо, популярною нині гуманістичною парадигмою, викликаною до життя рішенням Британського парламенту від 26 грудня 1959 року про деінституціоналізацію психіатрії і, з того часу, широко розпропагандованим і фінансово забезпеченим ідеологічним рухом.

На наш погляд, ця, суперечлива за своєю суттю тенденція, суперечлива саме в силу специфіки розуміння і трактування предмету професійної діяльності практикуючих психологів, про що свідчить наступний, п'ятий, частковий фактор. І справді, психолог покликаний допомагати людині в подоланні травматичних ситуацій, у вирішенні завдань, змістом яких є сприяння повноцінному протіканню життя. І в цьому сенсі психолог не може, та й, на перший погляд не повинен, не довіряти своєму клієнту у його зусиллях і пошуках нових смислів, подоланні смислових бар'єрів, виробленню копінгових стратегій поведінки і т.п.

Але проблема часто полягає в тому, що самі ці переживання можуть ставати для людини нестерпними, порушуючи, скажімо, баланс нейромедіаторів (серотонін, дофамін, окситоцин та ін.), і провокувати клінічну депресію, що вже саме по собі вимагає лікарської допомоги. Крім того, не варто випускати з уваги існування психіатричних захворювань ендогенної природи. В колах професійних психологів досить добре відомо, що їхня підступність полягає у тому, що вони найчастіше на початкових етапах приймають форму саме психологічного страждання.

Ось чому з п'ятим фактором так природно пов'язаний шостий частковий фактор, що визначає процеси професійної рефлексії: відкритість до взаємодії з представниками суміжних областей і професій.

Не секрет, що часто психотичні та неврологічні стани проявляються у формі релігійно- або філософсько-насиченого дискурсу, марення відносин можуть набувати форми любовних страждань, а, скажімо, анорексія може

виглядати як суто психологічно детермінована установка, націлена на зміну харчової поведінки, в той час як насправді за цим може ховатися і істеричний психоз, і шизофренія, і obsесивно-компульсивний невроз або відповідний особистісний розлад.

Таким чином, тенденція фахівців до взаємодії не просто з колегами, а з фахівцями суміжних професій і служб надзвичайно важливий і значущий фактор, який обумовлює професійну поведінку практикуючого психолога.

Слід зазначити, що незважаючи на досить обширну вибірку, потужність отриманих факторів все-таки є незначною. Це свідчить, на наш погляд, про те, що позначені процеси соціокультурної рефлексії професійної діяльності психологів поки ще властиві далеко не всім представникам професійної спільноти.

Останнє, в свою чергу, є свідченням того, що не соціокультурні професійні норми, а особистісні якості і властивості практикуючих психологів спонукають їх до глибокого осмислення і вдосконалення своєї професійної діяльності.

3.3. Факторний аналіз особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів: другий етап

З метою перевірки висловленого припущення і спираючись на положення про те, що у діяльності психолога особистісне начало є невіддільним від безпосередньо професійної підготовки, ми провели додаткове дослідження, принципова відмінність якого полягала у зміні характеристик вибірки, а саме: аналізований масив даних був доповнений результатами опитування за методикою Міні-мульти в адаптації В.П. Зайцева.

Для отримання емпіричних даних із вихідної вибірки досліджуваних було виокреслено підвибірку обсягом 28% від загальної кількості. До кінцевої вибірки увійшла група респондентів з числа тих, хто надав повну інформацію за особистісними параметрами та чий показники за шкалою соціально бажаних відповідей тесту Г. Айзенка не перевищували допустимий показник.

Своєрідність даної вибірки полягало в тому, що до неї входили психологи, загальний стаж роботи яких дорівнює або перевищує 10 років.

Отримані шість факторів пояснюють 70,5% всієї дисперсії, навантаження в якій розподілені наступним чином відповідно до порядкового номеру фактора: 18,4%; 12,5%; 12,3%; 10,3%; 9,5% і 9,4%. Слід відразу ж зазначити, що достатньо насичена вага кожного з факторів дозволяє набагато реальніше уявити загальну картину детермінацій процесів професійної рефлексії, ніж у попередній вибірці.

Таблиця 3.7

Матриця повернених компонент (другий етап)

Змінні	Компоненти					
	1	2	3	4	5	6
X ¹⁹	,896	-,104	,024	-,017	,101	,169
X ²⁰	,826	,318	-,175	,056	-,007	,084
X ¹⁶	,806	-,130	,237	,119	,032	-,105
X ¹⁴	,728	,123	,247	,207	-,236	-,299
X ¹⁵	,672	,132	-,032	,052	-,063	,347
X ¹⁷	,485	-,396	-,205	-,319	,282	,463
X ²¹	-,209	,771	-,163	,120	-,031	-,101
X ¹⁸	,450	,676	,183	,141	-,195	,058
X ⁵	,124	,630	,284	-,029	,341	-,078
X ⁹	,174	,612	,091	-,018	-,218	,527
X ¹	,089	-,168	,897	,058	,093	-,030
X ²	-,045	,088	,873	,014	-,010	,054
X ⁴	,143	,335	,551	,150	,134	,077
X ³	,051	,107	,507	-,220	-,443	,409
X ¹¹	,113	-,056	,114	,852	,187	,012
X ¹⁰	,041	,200	,129	,731	-,392	,226
X ¹²	,203	,396	-,234	,619	,159	,239
X ⁸	-,035	-,117	,072	-,147	,789	-,043
X ¹³	-,342	,139	-,144	-,310	-,541	-,489
X ⁷	-,087	,299	,038	,211	,538	,002
X ⁶	,010	-,030	,093	,306	-,035	,825

Як можна побачити з таблиці 3.7, головний фактор (інформативність 18,4%) виявився представлений наступними шкалами:

- тривожності (у класичному варіанті – “психастенії”) – 0,896;

- індивідуалістичності (“шизоїдності”) – 0,826;
- емоційної лабільності (“істерії”) – 0,806;
- надконтролю (“іпохондрії”) – 0,728;
- песимістичності (“депресії”) – 0,672.

З урахуванням навантажень за шкалами, головний фактор отримав назву, яка демонструє яскраво виражене особистісне начало – *“Значущість особистісного “Я” психолога”*. При цьому вважаємо за необхідне підкреслити, що мова в даному контексті зовсім не йде про акцентуації або своєрідність особистісного “Я”. Скоріше, головний фактор, на наш погляд, відображає саме силу “Я”, тобто здатність професіонала завдяки розвиненості особистісного начала, не сліпо слідувати професійним стереотипам чи нав’язаним ззовні ідеям, а творчо відбирати і синтезувати значущу інформацію, використовуючи свій особистісний, тобто соціокультурний, професійний, соціальний і відповідно людський потенціал.

Другий фактор (12,5% інформативності) увібрав в себе наступні шкали:

- оптимістичності (“гіпоманії”) – 0,771;
- ригідності (“паранойяльності”) – 0,676;
- частоти звернень до спеціалістів суміжних професійних областей – 0,630;
- ставлення до оперування поняттям “діагноз” – 0,612.

Як виявляється з наповнення даного часткового, тобто такого, що проявляється лише за певних умов фактора, його смисловий зміст визначається поєднанням особистісних властивостей професіонала і прагненням зорієнтуватися в тому, що насправді відбувається з людиною, яка звернулася за психологічною допомогою, а не обмежуватися тими чи іншими ідеологічними установками. Даний фактор отримав найменування *“Прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається”*.

Третій фактор (інформативність 12,3%) увібрав у себе наступні змінні:

- вік – 0,897;
- досвід консультативної роботи – 0,873;

- рефлексія щодо позиції клієнта – 0,551;
- рефлексія щодо власної професійної позиції – 0,557.

Як видно із сукупності зібраних змінних і їхніх значень, даний фактор відображає чітко позначену тенденцію до рефлексії власного позиціонування у професії, так само як і трактування того, що відбувається з людиною, яка звернулася по психологічну допомогу, в залежності від віку та досвіду роботи практикуючого професіонала. Ось чому даний частковий фактор був названий “Вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом”.

Четвертий частковий фактор (інформативність 10,3%) представлений наступними змінними:

- уявлення про культуровідповідність методів психологічної допомоги – 0,852;
- рефлексія щодо предмету власної професійної діяльності – 0,731;
- слідування тенденції індигенізації – 0,619.

Хоча і незначною мірою виражений, але вельми виразний, даний фактор зафіксував властиву частині вибірки тенденцію пов'язувати між собою проблематику, що відноситься до предмету власної професійної діяльності і пошуків засобів і способів психологічного впливу, які були б найбільш адекватними по відношенню до конкретної людини: її ментальності, структури особистісної свідомості і тих детермінант, якими вона структурується. Даний фактор отримав найменування “Пошуки культуродоцільних інтервенцій”.

П'ятий і шостий фактори (інформативність 9,5% і 9,4% відповідно) цікаві тим, що перший з них представлений трьома значущими показниками:

- орієнтованість на традиції панпсихологізації – 0,789;
- слідування тенденції універсалізації – (-0,541);
- апеляція до релігійних переконань – 0,538.

А другий – двома:

- ставлення до оперування поняттям “діагноз” – 0,527;
- орієнтованість на традиції антипсихіатрії – 0,825.

Цілком очевидно, що ці два слабо виражені фактори свідчать про внутрішню *суперечливість професійної свідомості практикуючих психологів*. Так, п'ятий фактор фіксує прихильність до панпсихологізації з одночасним запереченням відданості тенденції універсалізації та апеляцію до релігійних переконань, а отже і ментального змісту смислових структур. А шостий – відверто демонструє прихильність до традицій антипсихіатрії і, разом з тим, прагнення зрозуміти те, що відбувається з клієнтом за допомогою поняття “діагноз”; що змушує думати або про недостатнє розуміння психологами сутності зазначених феноменів, або про специфічну ”діагностику” властиву, зокрема, міфології психоаналізу. Дані фактори отримали найменування: п'ятий – “Психологізація того, що відбувається з пацієнтом”; шостий – “Прихильність до традицій антипсихіатрії”.

Отже, отримані на більш вузькій вибірці професіоналів фактори, що враховують особистісні риси практикуючих психологів, наступні (табл. 3.8):

- I. Значущість особистісного “Я” психолога.
- II. Прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається.
- III. Вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом.
- IV. Пошуки культуровідповідних інтервенцій.
- V. Психологізація того, що відбувається з пацієнтом.
- VI. Прихильність до традицій антипсихіатрії.

По-перше, заслуговує на увагу феномен значущості особистісного “Я” психолога, що, з одного боку підтверджує відоме положення К. Юнга, яке стало хрестоматійним, про те, що важливий не метод, а особистість психолога, яка сама є могутнім інструментом впливу. І що ще більш важливо, – це по-друге: даний фактор є головним, тобто він володіє ознакою універсальності. А це означає, що вся вибірка професіоналів детермінована саме цим констатуючим її моментом.

Таблиця 3.8

Внутрішньофакторна структура соціокультурного змісту професійної рефлексії та особистісних показників психологів-практиків

Фактор	% суммарної дисперсії	Факторні ознаки
1	2	3
Фактор 1 (головний). “Значимість особистісного “Я” психолога ”	18,4%	Тривожність
		Індивідуалістичність
		Емоційна лабільність
		Невротичний свержконтроль
		Песимістичність
Фактор 2. “Прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається”	12,5%	Оптимістичність
		Ригідність
		Частота звернень до спеціалістів суміжних професійних областей
		Ставлення до оперування поняттям “діагноз”
Фактор 3. “ Вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом ”	12,3%	Вік
		Досвід консультативної роботи
		Рефлексія щодо позиції клієнта
		Рефлексія щодо власної професійної позиції
Фактор 4. “Пошуки культуровідповідних інтервенцій ”	10,3%	Уявлення про культуровідповідність методів психологічної допомоги
		Рефлексія щодо предмету власної професійної діяльності
		Слідування тенденції індигенізації
Фактор 5. “Психологізація того, що відбувається з пацієнтом”	9,5%	Орієнтованість на традиції панпсихологізації
		Слідування тенденції універсалізації
		Апеляція до релігійних переконань
Фактор 6. “Прихильність до традицій антипсихіатрії”	9,4%	Оперування поняттям діагноз
		Орієнтованість на традиції антипсихіатрії

Існує також відкрито виражена тенденція до розуміння, що ж насправді відбувається з людиною, яка звернулася до психолога, і ця тенденція проявляється у певної частини професійної вибірки, що, як показує третій фактор, безпосередньо пов'язане з впливом досвіду і віку на осмислення власних способів дій і поведінки людини, якій психолог надає допомогу – у тому чи іншому вигляді..

Четвертий фактор фіксує ту обставину, що певній частині психологічного співтовариства притаманні пошуки культуродоцільних психологічних інтервенцій, тобто ці психологи схильні до глибинного аналізу методів психологічного впливу і пов'язують їх з ментальністю, особистісними і духовними детермінантами поведінки своїх клієнтів / пацієнтів.

В той же час, в середовищі навіть високопрофесійного співтовариства все ще панує ідея Канта про те, що душевні страждання повинні лікувати філософи. Але проблема тут полягає в тому, що якраз “психологізація” того, що відбувається з пацієнтом, небезпечна підміною, в результаті якої людина, що потребує, наприклад, фармакотерапії, може просто інвалідизуватися, поки психолог з найкращими ідеологічними намірами буде здійснювати свої “психотерапевтичні паси”. Той факт, що ця, остання тенденція, заслуговує найпильнішої уваги, підкріплюється і шостим фактором – “Прихильність до традицій антипсихіатрії”.

На наш погляд, ці дві, безумовно, настільки ж пагубні тенденції, як і протилежні їм, а саме, прагнення будь-що знайти у людини психіатричний діагноз, яким так прославилася психіатрія часів “розвиненого соціалізму”, є маніфестацією найглибшого пороку у сучасному розумінні людини, а саме: пороку редуccionізму.

І справді, у людини яка страждає, причини і наслідки страждання не можуть, та й не повинні зводитися тепер, у першій чверті ХХІ століття, або тільки до мозкових процесів, або до процесів суто психічного відображення зовнішніх впливів. Адже людина – це складний біопсихосоціальний організм. Очевидно, що було б надто наївно надавати психологічну допомогу (навіть найкваліфікованішу) індивіду, який відчуває апатію і є астенованим з причини, припустимо, прихованого за характером перебігу холецистити, коли діагноз захворювання не поставлений, тому що хворий не був обстежений. А в той же час, чи не є злочином або злочинною недбалістю лікування пацієнта психотерапією при схожих скаргах, які належать, скажімо, до апато-абулічного синдрому, а той, у свою чергу, може

служити формою маніфестації процесуального психічного захворювання, з яким неможливо впоратися без прецизійної й потужної клінічної підтримки.

Отримані дані характеризуються як повною логічною обґрунтованістю і співвіднесеністю із сучасним станом вітчизняної та світової консультативної практики, так і низкою суперечливих моментів, що вимагають подальшого прицільного аналізу. Зокрема, заслуговує бути відзначеним той факт, що в даний час процеси професійної рефлексії все ще не вийшли за межі усталеної з 80-х років ХХ століття традиції, яка окреслила своєрідне хибне коло, позначене фігурами З. Фрейда і К. Роджерса, К. Юнга і Ф. Перлза, подолати бар'єри якого вітчизняним психологам поки не вдалося. З цього погляду цікаві дані були отримані в 2005–2007 роках Н.А. Кучеровською, яка показала відсутність безпосередніх зв'язків між проблематикою, представленою в глибинних структурах професійної свідомості, і змістом психотерапевтичних парадигм, прийнятих вітчизняним психологічним співтовариством [79].

Висновки до третього розділу

1. Емпіричне дослідження було спрямоване на встановлення особливостей соціокультурної рефлексії практикуючих психологів, яка передбачає аналіз представленості у їхній професійній свідомості таких смислоутворюючих одиниць як: власне позиціонування в консультативному процесі, аналіз позиції того, хто звернувся за психологічною допомогою, орієнтація на традиції панпсихологізації-антипсихіатрії, прихильність до тенденцій універсалізації / індигенізації, демаркація меж власної професійної компетентності, що полягає у чіткому розумінні предмету власної професійної діяльності та його відокремлення від суміжних професійних напрямків.

2. Отриманий масив емпіричних даних був проаналізований з використанням факторно-аналітичного підходу, зокрема, методу виокремлення головних компонент, що дало змогу виявити і описати латентні залежності між показниками, що вивчаються.

3. На першому етапі дослідження було виокремлено 6 значущих показників, які характеризують професійну свідомість психологів-практиків, зокрема стосовно розуміння себе як професіонала у соціокультурному вимірі психологічної допомоги. Серед них: професійна зрілість, рефлексія культуровідповідності способів дій, проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом, слідування традиціям антипсихіатрії, рефлексія щодо предмету власної професійної діяльності, відкритість до взаємодії з представниками суміжних областей і професій.

4. Результатом другого етапу експерименту, що передбачав вивчення кореляційних зв'язків між значущими показниками соціокультурної рефлексії практикуючих психологів та їхніми особистісними якостями було виокремлення наступних показників: значимість особистісного "Я" психолога, прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається, вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом, пошуки культуровідповідних інтервенцій, психологізація того, що відбувається з пацієнтом, прихильність до традицій антипсихіатрії.

5. Експериментально доведено, що вихідним моментом у наданні психологічної допомоги є сама особистість психолога-консультанта, а не вплив соціокультурних чинників. При чому, у даному випадку мова не йде про характерологічні риси особистості. Акцент робиться на значущості особистісних якостей психолога в питаннях аналізу власних способів дій, які можуть бути нав'язані як ззовні, так і бути продуктом власного осмисленого підходу до своєї професійної діяльності.

6. Виходячи з виокремлених в результаті факторного аналізу показників, а також факторного навантаження кожного з них, можна стверджувати, що проблема аналізу власної професійної діяльності практикуючими психологами у соціокультурному просторі наразі не є відрефлексованою належним чином. Свідченням цьому є наявність протиріч у розумінні психологами соціокультурних аспектів власної професійної діяльності, зокрема тих, що

стосуються розуміння рамок своєї професійної компетентності, а також зумовленості своєї професійної діяльності ідеологією панпсихологізму.

Основний зміст третього розділу викладено в публікації:

Федько С. Л. Анализ рефлексии собственной профессиональной деятельности практикующими психологами: социокультурный аспект / С. Л. Федько // Международный научный журнал “ScienceRise”. – 2015. – № 6/1(11). – С. 94–100.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методологічний аналіз генези та особливостей провідних культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці психологічної допомоги – універсалізації та індигенізації, – а також проведено емпіричне дослідження особливостей вияву вказаних феноменів у професійній свідомості психологів-практиків. Інтерпретація емпіричного матеріалу дала змогу зробити окремі узагальнення щодо особливостей соціокультурного змісту роботи практикуючих психологів. Відповідно до поставлених завдань і з урахуванням отриманих результатів можна зробити такі висновки.

1. Теоретичний аналіз засвідчив, що система надання психологічної допомоги виникла й розвивається на основі соціальних потреб суспільства, залежить від конкретних соціально-історичних умов, які і визначають її зміст, а інколи – й ідеологічну спрямованість. З'ясовано, що проблемним полем консультативної психології на сучасному етапі є питання її співвіднесеності з культурним контекстом.

Виокремлено науково-теоретичні положення, що сприяють об'єктивному висвітленню проблеми культуродоцільності практики надання психологічної допомоги, зокрема: концепція детермінованості вищої психічної діяльності індивіда культурною системою, репрезентована в межах вітчизняної культурно-історичної школи та її зарубіжних аналогів; положення про соціокультурну детермінованість існуючих підходів до надання психологічної допомоги. Зазначено, що логічним результатом взаємопов'язаного аналізу попередніх двох положень є те, що, виходячи з певного соціокультурного контексту, метод надання психологічної допомоги автоматично стає зорієнтованим на певний контингент клієнтів – представників відповідної етнічної групи. Так, забезпечується культурна конгруентність психологічної допомоги, що передбачає збіг ціннісних основ застосовуваного методу і ціннісно-сміслових детермінант свідомості клієнта. Такий підхід трактується як *культуродоцільний*.

2. Установлено, що культуродоцільний підхід у своїй генезі спирається на результати методологічної рефлексії психологів-практиків, що ознаменувала перехід від слідування мейнстрімним універсалістським тенденціям до критичного поліпозиційного осмислення власної професійної діяльності. Результатом такої рефлексії було звернення системи надання психологічної допомоги до культурного контексту: дедалі частіше в традиційну практику психологічної допомоги привноситься соціокультурний зміст, покликаний кореспондувати з ментальністю клієнта / пацієнта як представника певної культурної традиції.

3. З'ясовано, що оскільки логіка наукового пізнання, зокрема й процесів психологічного консультування, диктує власні вимоги, в останні десятиліття у світовій практиці надання психологічної допомоги оформилися дві контртенденції – індигенізація та універсалізація – кожна з яких несе й обстоює власний вектор культуродоцільності. Визначено, що смислотворчими компонентами індигенного підходу є ціннісно-сміслова, конкретна теософсько-філософська орієнтація та методологічна основа, що експліцитно відтворює певну культурну традицію. Протилежна тенденція виявляється у прагненні до універсалізації та уніфікації методів психологічної допомоги, а якщо більш точно – у наданні методам, що виникли в межах європейсько-американської культурної традиції, статусу універсальних. Доведено, що декларований універсалістський підхід за своєю суттю є індигенним для певної соціокультурної спільноти. При цьому зазначено, що насправді йдеться про імпліцитний чи експліцитний культуророзорієнтовані підходи.

4. Визначено основні групи підстав побудови культуродоцільних методів надання психологічної допомоги, зокрема: *релігійно-філософські*, що базуються на положенні про зумовленість ціннісно-сміслової системи індивіда філософсько-релігійною традицією соціокультурної спільноти, до якої він належить; розумінні існуючих підходів до надання психологічної допомоги як імпліцитних трансляторів певного віровчення; наявності в межах кожної з основних релігійних систем власної проблематики звернень до психолога,

а отже, і власного ресурсу для зцілення; *клінічні*, у яких доцільність культурно зорієнтованого підходу може бути розглянута з позиції культурного релятивізму в оцінці норми і патології; з точки зору особливостей протікання відомих психічних розладів в умовах різного культурного контексту; виходячи з факту існування культурно зумовлених психічних розладів; ставлення до певного типу девіантної поведінки в рамках тієї чи іншої соціокультурної спільноти.

5. Доведено, що практичне втілення принципу культуродоцільності в практиці надання психологічної допомоги реалізується через соціокультурну компетентність практикуючого психолога. Остання розглядається як невід'ємна складова компетентності психолога загалом і є результатом його професійної рефлексії.

У результаті факторного аналізу змістовних корелятивів структури професійної свідомості практикуючих психологів, здійсненого в роботі, з'ясовано, що головними структурними утвореннями соціокультурної рефлексії психолога є: професійна зрілість; рефлексія щодо культуровідповідності способів професійних дій; проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом; прихильність до традицій антипсихіатрії; рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності; відкритість у взаємодії з представниками суміжних галузей і професій.

6. З метою пов'язати значущі показники соціокультурного аспекту професійної рефлексії з особистісними характеристиками психологів-практиків було здійснено додатковий етап обробки емпіричних даних, на основі якого виокремлено такі факторні показники: значущість особистісного "Я" психолога; прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається з клієнтом; вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом; пошуки культуродоцільних інтервенцій; психологізація того, що відбувається з пацієнтом; прихильність до традицій антипсихіатрії.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що в сучасній психологічній практиці проблема відрефлексованості власної соціокультурної позиції практикуючими психологами насправді залишається відкритою.

Замислюючись над соціокультурними чинниками, хай і несвідомо, фахівці-психологи все ж тяжіють до звичайної універсалістської тенденції, детермінованої та окресленої панпсихологізацією як системотворчим елементом.

7. Визначена гіпотеза про те, що спрямованість соціокультурного змісту роботи психологів-практиків визначається двома основними культуродоцільними тенденціями – індигенізацією та універсалізацією, – експліцитність та імпліцитність яких зумовлює актуальне ставлення професіоналів до власної діяльності у сфері консультативних послуг, знайшла своє підтвердження. З одного боку, отримані емпіричні дані свідчать, що для певної кількості фахівців-психологів усвідомлення важливості культуродоцільності власних способів професійних дій посідає одне зі значущих місць. А з іншого – варто зазначити, що цей показник займає далеко не першочергове місце у професійній свідомості психологів-практиків, про що свідчать результати процедури факторного аналізу. Установлено, що уявлення про експліцитність культуродоцільності власних способів професійних дій перемижуються з тяжінням до універсалістської тенденції, про що свідчить наявність таких смислотворчих одиниць професійної свідомості психологів-практиків, як: тенденція до психологізації і наявність антипсихіатричних устремлінь.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю більш глибоких досліджень щодо з'ясування реального співвідношення між експліцитними та імпліцитними культуродоцільними тенденціями. Останнє вимагає розробки і валідизації відповідного дослідницького інструментарію. Окремим завданням подальшого наукового пошуку є, на нашу думку, з'ясування і ствердження культуродоцільних методів, комплементарних ментальній основі саме українського етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдигалиева Г. К. Религиозная этика и аксиология / Г. К. Абдигалиева. – Алматы, 2003. – 55 с.
2. Алифанов А. А. Проблемы “новой” психотерапии [Электронный ресурс] / А. А. Алифанов // Православие. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://www.pravoslavie.by/print_news/78780
3. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – М. : “Смысл”, 2002. – 480 с.
4. Асмолов А. Г. Исторический смысл кризиса культурно-деятельностной психологии / А.Г. Асмолов // Национальный психологический журнал. – 2014. – №1(13). – С. 5–19.
5. Бандурка А. М. Этнопсихология : [учеб. пособие] / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Харьков : Изд-во Ун-та внутр. дел, 2000. – 240 с.
6. Белик А. А. Норма и патология в условиях различных культур / А. А. Белик // Этнопсихология: вопросы теории и практики : [сб. науч. тр.] / – [под ред. О.Е. Хухлаева]. – МГППУ, 2005. – Вып. 1. – С. 10–21.
7. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
8. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : Институт русской цивилизации, 2012. – С. 269–285.
9. Берри Дж. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Джон В. Берри, Айп Х. Пуртинга, Маршалл Х. Сигалл, Пьер Р. Дассен. – Х. : Гуманитарный Центр, 2007. – 560 с.
10. Беспмятных Н. Н. Методология кросс-культурного анализа: базовые концепты, направления и перспективы исследований / Н. Н. Беспмятных // Наука. Релігія. Суспільство.– 2008. – №1. – С. 11–19.
11. Бехтерев В. М. Коллективная рефлексология / В. М. Бехтерев. – Петроград : Колос, 1921. – 436 с.

12. Бжезинский З. Великая шахматная доска (The Grand Chessboard) / Збигнев Бжезинский; [пер с англ. О.Ю. Уральской]. – М. : Изд-во: Международные отношения, 2009. – 280 с.
13. Бокль Г. Т. История цивилизаций. История цивилизации в Англии / Г.Т. Бокль. – М. : Мысль, 2000–2002. – Т. 1, 2. – 461+509 с.
14. Бондаренко А. Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход) / А. Ф. Бондаренко. – К. : КГПИИЯ, 1991. – 189 с.
15. Бондаренко А.Ф. Понятийный тезаурус этического персонализма как русской традиции в психотерапии / А.Ф. Бондаренко // Журнал практикующего психолога. – 2005. – №11. – С. 39–48.
16. Бондаренко А. Ф. Культура языка в психотерапии и язык психотерапии в культуре (доклад на Всемирном конгрессе русскоязычных психотерапевтов. – Москва, 8 – 10 октября 2010 г.) / А. Ф. Бондаренко // Язык. Культура. Психотерапия: сборник научных статей / А. Ф. Бондаренко. – К. : Кафедра, 2012. – С. 277–286.
17. Бондаренко А. Ф. “Еще раз про любовь”, или о том, что такое современная психотерапия – наука или ремесло / А. Ф. Бондаренко // Психотерапия. – М. : ООО “Гениус Медиа”. – 2013. – №1. – С. 15–19.
18. Бондаренко А. Ф. О нравственном усилии в психологическом консультировании и психотерапии [Электронный ресурс] / А. Ф. Бондаренко // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2014. – №3(26). – Режим доступа до ресурсу: <http://mprj.ru>
19. Бондаренко А. Ф. Этический персонализм: культуросообразная традиция в психологическом консультировании [Электронный ресурс] / А. Ф. Бондаренко // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2015. – №2(31). – Режим доступа до ресурсу: <http://mprj.ru>
20. Бондаренко А. Ф. Русская традиция в психотерапии: в поисках истоков / А. Ф. Бондаренко, Н. С. Кондратюк // Язык. Культура. Психотерапия: сборник научных статей / А. Ф. Бондаренко. – К. : Кафедра, 2012. – С. 312 – 343.

21. Бондаренко А.Ф. Анализ обращений за психологической помощью / А.Ф. Бондаренко, Н.А. Кучеровская, Н.К. Лопушанская // Язык. Культура. Психотерапия: сборник научных статей / А.Ф. Бондаренко. – К. : Кафедра, 2012. – С. 357–370.
22. Бондаренко А. Ф. Интент-анализ русского и американского психотерапевтического дискурса [Электронный ресурс] / А. Ф. Бондаренко, Т. И. Королюк // Медицинская психология в России: электрон.науч. журн. – 2013. – № 3 (20). – Режим доступа до ресурсу: <http://medpsy.ru>
23. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М. Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. – С.138–144.
24. Булгаков С. Два града. Исследования о природе общественных идеалов [Ч. 1] / Сергей Булгаков. – Книгоизд-во “Путь”. – М. : Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1911. – XXI, 303 с.
25. Бурлачук Л. Ф. Психотерапия : [учебник для вузов] / Л. Ф. Бурлачук, А. С. Кочарян, М. Е. Жидко. – [2-е изд., стереотип]. – СПб. : Питер, 2007. – 480 с.
26. Бурно М. Е. Терапия духовной культурой – естественно-научная и идеалистическая, религиозная (основные положения) / М. Е. Бурно // Профессиональная психотерапевтическая газета. – 2006. – №10(48). – С. 4–5.
27. Бурно М. Е. О характерах людей (психотерапевтическая книга) / М. Е. Бурно. – [3-е изд., испр. и доп.] – М. : Академический Проект; Фонд “Мир”, 2008. – 639 с.
28. Бурно М. Е. Понять силу своей слабости [Электронный ресурс] / М. Е. Бурно // Частный корреспондент. – 2009. – 1.05. – Режим доступа до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/mark_burno_ponyat_silu_svoej_slabosti_6970
29. Бурно М. Е. О самобытной российской психотерапии: новой – полимодальной и традиционной – клинически-классической / М. Е. Бурно // Теория и практика психотерапии. – 2015. – №9(13). – С. 2–16.

30. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Джеймс Бьюдженталь. – СПб. : Питер, 2001. – 304 с.
31. Вебер М. Избранные произведения: пер с нем. / Макс Вебер ; [сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
32. Венгер А. Л. Культуральный подход в психотерапии / А. Л. Венгер // Культурно-историческая психология. – 2006. – №1. – С. 32–39.
33. Венгер А. Л. Культурно-историческая психотерапия / А. Л. Венгер, Е. И. Морозова // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека “Дубна”. – 2012. – №3. – С. 1–19.
34. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
35. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера земли / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261 с.
36. Власова О. А. Антипсихиатрия: становление и развитие / О. А. Власова. – Москва : Изд-во РГСУ “Союз”, 2006. – 221 с.
37. Вундт В. Проблемы психологии народов / Вильгельм Вундт // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков : [Тексты] / В.И. Добренъков, Л.П. Беленкова. – М. : Наука, 1994. – С. 69–83.
38. Вундт В. Психология народов / Вильгельм Вундт. – М. : Эксмо; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
39. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Выготский ; [под ред. А. М. Матюшкина]. – Т. 3: Проблемы развития психики. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
40. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
41. Гачев Г. Д. Космо-Психо-Логос. Национальные образы мира / Г. Д. Гачев. – М. : Академический Проект, 2007. – 511 с.
42. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира / Г. Д. Гачев. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2008. – 544 с.

43. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Эллада, Германия, Франция: опыт экзистенциальной культурологии / Г. Д. Гачев. – М.: Логос, 2008. – 424 с.
44. Геродот Галикарнасский. Истории в девяти книгах. / Геродот ; [пер. Г. А. Стратановского]. – Ленинград: Изд-во “Наука”, 1972. – 599 с.
45. Гильдебрандт П. А. Мысли о народной психологии (извлечение из *Zeitschrift fuer Voelkerpsychologie und Sprachwissenschaft* изд. Лацарусомъ и Штейнталемъ) [Электронный ресурс] / П. А. Гильдебрандт. – Воронеж: Идентификация. – Режим доступа до ресурсу: <http://vni-id.ru/filzaps64.htm>
46. Горностай П., Титаренко Т. Психология личности: словарь-справочник / П. Горностай, Т. Титаренко. – К. : “Рута”, 2001. – 256 с.
47. Грамши А. Тюремные тетради / Антонио Грамши ; [пер. с итал.; вступ. ст. М. Н. Грецкого]. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 1. – 559 с.
48. Грановская Р. М. Психология веры / Р. М. Грановская. – СПб. : Питер, 2010. – 480 с.
49. Губко О. Т. Психологія українського народу : [в 4-х кн.] / Олексій Тимофійович Губко. – [вид. друге, доповнене]. – К. : Видавець Сергій Наливайко, 2010. – Кн. 1. – 504 с.
50. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М., 1994.
51. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский ; [составление и комментарии Ю. А. Белова / Отв. ред. О. Платонов]. – М. : Институт русской цивилизации, 2008. – 816 с.
52. Данилюк І. В. Культура і психологія: точки взаємозв'язку / І. В. Данилюк // Соціальна психологія. – 2006. – №6 (20) – С. 60–67.
53. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір : [монографія] / І. В. Данилюк. – К. : “САММІТ-КНИГА”, 2010. – 432 с.
54. Данилюк І. В. Індигенна психологія: культура і світ більшості / І. В. Данилюк // Журнал “Соціальна психологія”. – Київ, 2011. – №2 (46) – С. 134–142.

55. Дафермос М. Культурно-историческая психология и марксизм / М. Дафермос // Культурно-историческая психология. – 2012. – №4. – С. 114–121.
56. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей – СПб. : “Алетейя”, 1996. – 160 с.
57. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 375 с.
58. Доброхотов А. Избранное / Александр Доброхотов. – М. : Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – 480 с.
59. Дружинин В. Н. Психология / В. Н. Дружинин. – [2-е изд.] – СПб. : Питер, 2009. – 656 с.
60. Євтух В. Б. Український етнос: структура і характер взаємодії з навколишнім середовищем / В. Б. Євтух // Вісник АН України. – 1993. – № 10. – С. 56–69.
61. Емельянов-Лукияничков М. А. К. Н. Леонтьев о национальной политике / М. А. Емельянов-Лукияничков // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2007. – №4. – С. 23–30.
62. Зиновьев А. А. Запад / А. А. Зиновьев. – М. : Алгоритм, 2007. – 509 с.
63. Зуев Д. А. Инновационная деятельность в социально-психологической теории и практике. Возможности коммерциализации / Д. А. Зуев // Вестник ВолГУ. – 2011. – №5(10). – С. 5–8.
64. Ильин И. А. Сущность и своеобразие русской культуры / И. А. Ильин ; [сост. подгот. текста, вступ. ст., коммент. Т.Ю. Лисицы]. – М. : Русская книга – XXI век, 2007. – 467 с.
65. Иноземцев В. Л. Вестернизация как глобализация и "глобализация" как американизация / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 2004. – №4. – С. 58–69.
66. Кавелин К. Д. Наш умственный строй / К. Д. Кавелин ; [сост., вступ. ст. В. К. Кантора; подгот. текста и примеч. В. К. Кантора и О. Е. Майоровой.]. – М. : Правда, 1989. – 656с.
67. Калмыкова Е. С., Кэхеле Х. Изучение психотерапии за рубежом: история, современное состояние [Электронный ресурс] / Е. С. Калмыкова, Х. Кэхеле. – Журнал практической психологии и психоанализа. – 2000. – №1. – Режим доступа до ресурсу: <http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2909>

68. Карвасарский Б. Д. Психотерапия : [учеб. для вузов] / Б.Д. Карвасарский. – [изд. 2-е, перераб.]. – СПб. : Питер, 2002. – 672 с.
69. Кісарчук З. Г. Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : монографія / З. Г. Кісарчук, Л. О. Гребінь, Т. С. Гурлева, І. А. Данилевський, Н. П. Демидюк ; [ред.: З. Г. Кісарчук]. – К. : Імекс, 2012. – 275 с.
70. Кісарчук З. Г. Теоретичні та технологічні аспекти застосування сучасних методів психодинамічної парадигми у вітчизняних соціокультурних умовах / З. Г. Кісарчук // Актуальні проблеми психології : [зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України] / за ред.: С. Д. Максименка. – [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія]. – К. : Логос, 2014. – Вип.10. – С. 5–20.
71. Колпакова М. Ю. Пастырское консультирование и психотерапия / М. Ю. Колпакова // Труды по консультативной психологии и психотерапии. – [Вып. 2: Психотерапия. Сознание. Культура] / под общ. ред. Ф. Е. Василюка. – М.: МГПУ; ПИ РАО, 2009. – С. 214–224
72. Кон И. С. Психология предрассудка / И. С. Кон // Новый мир. – 1966. – №9. – С. 188–204.
73. Копцева Н. П. Методологические возможности антропологической школы “культура-и-личность” для современных российских социально-культурных исследований [Электронный ресурс] / Н. П. Копцева, К. В. Резникова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №4. – Режим доступа до ресурсу: www.science-education.ru/110-9470
74. Копытин А. И. Групповая арт-терапия [Электронный ресурс] // МАРТ. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://mart-myart.ru>
75. Копьев А. Ф. О духовно-аксиологических предпосылках монологизма / А. Ф. Копьев // Труды по консультативной психологии и психотерапии. – [Вып. 2: Психотерапия. Сознание. Культура] / под общ. ред. Ф. Е. Василюка. – М. : МГПУ; ПИ РАО, 2009. – С. 144–156.

76. Косилова Е. В. Культурологический анализ научной парадигмы в психиатрии: На примере антипсихиатрии и философии Р. Лэйнга : дис. канд. филол. наук : 09.00.13 / Елена Владимировна Косилова– Москва, 2002. – 216 с.
77. Кривонос І. В. Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури [текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 “соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / Ірина Вікторівна Кривонос. – Київ, 2008. – 19 с.
78. Крысько В. Г. Этническая психология / В. Г. Крысько. – М. : Издательский центр “Академия”, 2002. – 320 с.
79. Кучеровська Н. О. Психосемантична структура професійної свідомості психолога-практика [текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 “загальна психологія, історія психології” / Наталія Олександрівна Кучеровська. – Київ, 2007. – 19 с.
80. Кучеровская Н.А. Парадигмальна рефлексія психотерапевта / Наталья Александровна Кучеровская // Теория и практика психотерапии. – 2015. – №12. – С. 31–35.
81. Латыпов И. В. Культурно-историческая психотерапия: В поиске своей ниши / И. В. Латыпов // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека “Дубна”. – 2012. – №3. – С. 20–28.
82. Левин К. Теория поля в социальных науках / Курт Левин ; [Пер. Е. Сурпина]. – СПб. : Сенсор , 2000. – 368 с.
83. Леон Ф. Культура и депрессия: определение, диагностические сложности и рекомендации [Электронный ресурс] / Ф. Леон, З. Калибацева, Е. Молчанова // Медицинская психология в России: электрон.науч. журн. – 2012. – №6(17). – Режим доступа до ресурсу: <http://medpsy.ru>
84. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1996. – №4. – С. 35–44.

85. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / [под общ. ред. А. А. Белика]. – М. : Смысл, 2001. – 555 с.
86. Лозовая О. Н. Информационный тезаурус древнего славянства: опыт психологической реконструкции / О. Н. Лозовая // Журнал практикующего психолога. – 2004. – №10. – С. 81–105.
87. Лозова О. М. Візуальна семантика картини світу східних слов'ян / О. М. Лозова // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – С. 176–184.
88. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості: проблема й тенденції розвитку / О. М. Лозова // Вісник кафедри ЮНЕСКО. – 2006. – №12. – С. 162–168.
89. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / О. М. Лозова. – К. : “Освіта України”, 2007. – 402 с.
90. Лозова О. М. Методологія психосемантичних досліджень етносу: [монографія] / О. М. Лозова. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2011. – 176 с.
91. Лосский Н. О. Характер русского народа / Н. О. Лосский. – М. : Ключ, 1990. – 98 с.
92. Лотман Ю. М. Современность между Западом и Востоком / Ю. М. Лотман // История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – СПб. : Питер, 2002. – С. 744–751.
93. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. М. Лотман ; [предисл. С. М. Даниэля, сост. Р. Г. Григорьева]. – СПб.: Академический проект, 2002. – 543 с.
94. Лунев В. Е. Особенности этнической толерантности молодежи в условиях билингвальной культуры / В. Е. Лунев // Вісник національного університету оборони України : [зб-к наук. пр.]. – К.: НУОУ, 2014. – Вип. 2(39). – С. 240–247.
95. Лурье С. В. Психологическая антропология: история, современное состояние, перспективы / С. В. Лурье. – Академический проект, 2005. – 622 с.
96. Маєвська Н. А. Психологічні ознаки культури українців на сучасному етапі розвитку суспільства: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 “загальна психологія, історія психології” / Маєвська Наталія Анатоліївна – Харків, 2003. – 20 с.

97. Максименко К. С. Переживання і подолання особистістю негативних психічних станів при хронічних соматичних захворюваннях: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.04 “медична психологія” / Максименко Ксенія Сергіївна – Київ, 2010. – 18 с.
98. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С. Д. Максименко, Т. Б. Ільїна // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №1. – С. 2–6.
99. Максименко С. Д. Актуальні проблеми підготовки психологів в контексті європейської інтеграції / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія] / За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. – К.: Міленіум, 2003. – Ч. 9. – С. 3–6.
100. Маркелов Г. И. Личность, как культурно-историческое явление. (Этюды по истории индивидуализма) / Г. И. Маркелов. – С.-Петербургъ : Типографія т-ва “Общественная Польза”, 1912. – Т.1. – 240 с.
101. Мацумото Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия / Дэвид Мацумото. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 668 с.
102. Менделевич В. Д. Психиатрическая пропедевтика: руководство / В. Д. Менделевич. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2014. – 576 с.
103. Мечников Л. И. Цивилизация и великие исторические реки / Л. И. Мечников. – Издательство : Пангея, 1995. – 461 с.
104. Мид М. Культура и мир детства / Маргарет Мид ; [ред., сост. и автор послесловия И. С. Кон]. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
105. Минигалиева М. Р. Взаимопонимание в психологическом консультировании: фокусно-стратегическая модель / М. Р. Минигалиева. – Калуга : КГУ им. К. Циолковского, 2012. – 347 с.

106. Молчанова Е. С. Идеологический кризис в психиатрии: психопатология как адаптация и эволюционный регресс / Е. С. Молчанова // Историческая психология и социология истории. – 2007. – №1(1). – С. 156–168.
107. Налимов В. В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / Налимов В. В. – М. : Водолей Publishers, 2007. – С. 72–73.
108. Николаев Е. Л. Интегративные тенденции в психотерапии в контексте взаимодействия культур / Е. Л. Николаев // Социальная и клиническая психиатрия. – 2005. – №3. – С. 63–68.
109. Николаев Е. Л. Новые задачи, стоящие перед сообществом психиатров (по материалам работы 14 съезда психиатров России) : [текст] / Е. Л. Николаев // Здравое охранение Чувашии: Ежеквартальный научно-практический журнал. – 2005. – №4. – С. 122–125.
110. Николаев Е. Л. Психотерапия и этнокультуральные аспекты ее эффективности (аналитический обзор) / Е. Л. Николаев // Российский психиатрический журнал. – 2005. – №5. – С. 62–67.
111. Николаев Е. Л. Психотерапия в контексте культуры статья первая: гендерно-возрастные, семейно-ролевые, духовно-ценностные аспекты / Е. Л. Николаев // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. – 2006. – №1. – С. 88 – 111.
112. Николаев Е. Л. Психотерапия в контексте культуры. Статья вторая: этнокультуральные детерминанты психотерапевтического процесса / Е. Л. Николаев // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. – 2006. – №2. – С. 45–76.
113. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология национальности / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Петроград : “Время”, 1922. – 41 с.
114. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики / Орлов А. Б. – М. : Издательская корпорация “Логос”, 1995. – 270 с.
115. Пезешкиан Н. Торговец и попугай. Восточные истории и психотерапия / Н. Пезешкиан; [пер. с нем. / общ.ред. А. В. Брушлинского и А. З. Шапиро, предисл. А. В. Брушлинского, коммент. А. З. Шапиро], 1992. – М. : “Прогресс” – 240 с.

116. Пезешкиан Х. Позитивная психотерапия как транскультуральный подход в Российской психотерапии: Дисс. в виде научного доклада на соискание учёной степени доктора мед. наук / Хамид Пезешкиан. – СПб, 1998. – 83 с.
117. Погодин И. А. Клинические аспекты психотерапии в эпоху постмодерна [Электронный ресурс] / И. А. Погодин // Психологи на b17. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.b17.ru/article/945/>
118. Подгорецкий Й. Толерантность: понятие и концепция / Й. Подгорецкий // Вестник ТГПУ. – 2004. – №2(39). – С. 24–31.
119. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М. : Изд-во “Наука” 1966. – 160 с.
120. Поршнев Б. Ф. Противопоставление как компонент этнического самосознания / Б. Ф. Поршнев. – М. : Наука, 1973. – 88 с.
121. Потебня А. А. Мысль и языкъ / Александр Афанасьевич Потебня. – Харьковъ : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 228 с.
122. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре / Александр Афанасьевич Потебня ; [Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова]. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
123. Прохазка Дж. О. Системы психотерапии / Джеймс Прохазка, Джон Норкросс. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 383 с.
124. Психотерапевтическая энциклопедия / [под ред. Б.Д. Карвасарского]; монография. – [3-е изд. перераб. и доп.]. – СПб.: Питер, , 2006. – 944 с.
125. Роджерс К. Р. Консультирование и психотерапия: Новейшие подходы в области практической работы / К. Р. Роджерс ; [пер. с англ. Р. Кучкаровой]. – [2-е изд.]– М. : Психотерапия, 2008. – 512 с.
126. Русакова О. Ф. Концепт «мягкой» силы (soft power) в современной политической философии / О. Ф. Русакова // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2010. – Вып. 10. – С. 173–192.

127. Сандомирский М. Интеллектуальное импортозамещение в отечественной психотерапии и современная российская культура / Марк Сандомирский // Теория и практика психотерапии. – 2015. – №9(13). – С. 17–39.
128. Семиченко В. А. Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх психологів / В. А. Семиченко // Актуальні проблеми психології. зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [Том. I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія] / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2005. – Ч. 15. – С. 109–112.
129. Семке В. Я. Транскультуральная наркология и психотерапия / В. Я. Семке, Л. Эрдэнэбаяр, Н. А. Бохан, А. В. Семке. – Томск : Изд-во Том.ун-та, 2001. – 162 с.
130. Сеченов И. М. Элементы мысли / Сеченов И. М. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
131. Сидорова В. В. Кросс-культурное исследование стратегий работы сознания (на материале русской и японской культур) / В. В. Сидорова, Ф. Е. Василюк // Труды по консультативной психологии и психотерапии : [Вып. 2: Психотерапия. Сознание. Культура] / под общ. ред. Ф. Е. Василюка. – М. : МГПУ; ПИ РАО, 2009. – с. 39–78.
132. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ. / Л. Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2000. – 219 с.
133. Собчик Л. Н. Теория ведущих тенденций как основа методологии психодиагностического исследования [Электронный ресурс] // Моск. психол. журн. – 2004. – №3. – Режим доступа до ресурсу: http://magazine.mospsy.ru/number3/sob_03.shtml
134. Сосланд А. И. Теоретические основы построения терапевтического метода: дис... канд. псих. наук: специальность 19.00.01 “общая психология, история психологии” / Сосланд Александр Иосиффович – Москва, 2000. – 161 с.
135. Сосланд А. И. Душевное здоровье – это утопия / А. И. Сосланд // Частный корреспондент [Электронный ресурс]. – 2009. – 10.57. – Режим доступа до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/aleksandr_sosland_dushevnoe_zdorove_eto_utopiya_5082

136. Сосланд А. И. Фундаментальная структура психотерапевтического метода, или как создать свою школу в психотерапии / А. И. Сосланд. – М.: Московский городской психолого-педагогический университет, 2013. – 368 с.
137. Старовойтова Е. Гендерные аспекты этно-кукло-терапии / Е. Старовойтова // Арт-терапия и творческое самовыражение в сохранении здоровья и развитии человеческого потенциала: Материалы первой московской международной конференции по терапии искусством (9–11 апреля 2010 г., Москва). – НОУ “Институт современных психологических технологий”, 2010.
138. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2004 – 368 с.
139. Струве П. Б. Избранные сочинения / П. Б. Струве. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 138–150.
140. Сухарев А. В. Культурно-исторические и психологические основания этно-функциональной психотерапии / А. В. Сухарев // Труды по психологическому консультированию и психотерапии – 2005 – №2005. – С. 204–228
141. Тихонович Л. А. Арт-терапия как культурный феномен / Л.А. Тихонович, А. А. Сучилин // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – №4. – С. 45–80.
142. Ткаченко С. В. Идеологический компонент рецепции права / С. В. Ткаченко. // Юридические записки. – 2014. – №2. – С. 21–27.
143. Токарев С. А. История русской этнографии / С. А. Токарев. – М. : Изд-во “Наука”, 1966. – 456 с.
144. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
145. Трунов Д. Г. Об основаниях понятия “психическая норма” / Д. Г. Трунов // Будущее клинической психологии: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (27 марта 2008 г.): Перм. гос. ун-т. Пермь. – 2008. – Вып. 2. – С. 3–8.
146. Уайт Л. Теория эволюции в культурной антропологии / Л. Уайт // Избранное: Эволюция культуры. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 582.

147. Усова Е. Б. Феномен измененного состояния сознания в арт-терапевтических технологиях / Е. Б. Усова // Психологический журнал. – 2007. – №2. – С. 89–93.
148. Федько С. Л. Универсальное и локальное в дискурсе мультикультурного консультирования / С. Л. Федько // Психолінгвістика: [сб. науч. трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ФЛП Лукашевич А. М., 2013. – №14. – С. 139–152.
149. Федько С. Л. Современные тренды в мировой практике оказания психологической помощи: индигенизация и универсализация / С. Л. Федько // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2014. – Вип. 8. – С. 206–213.
150. Федько С. Л. Анализ рефлексии собственной профессиональной деятельности практикующими психологами: социокультурный аспект / С. Л. Федько // Международный научный журнал “ScienceRise”. – 2015. – №6/1(11). – С. 94–100.
151. Фихте И. Г. Основные черты современной эпохи / И. Г. Фихте. – СПб., 1906. – 232 с.
152. Фрейд З. Знаменитые случаи из практики / Зигмунд Фрейд; [Пер. с нем. В.И. Николаева, А.М. Боковой].: Когито-Центр, 2007. – 544 с.
153. Фукуяма, Фрэнсис. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М.: АСТ, 2007. – 588 с.
154. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
155. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
156. Цапкин В. Н. К новой картографии психотерапевтического поля / В. Н. Цапкин // Труды по консультативной психологии и психотерапии. Вып. 2:

Психотерапия. Сознание. Культура / Под общ. ред. Ф. Е. Василюка. – М.: МГППУ; ПИ РАО, 2009. – С 175 – 192.

157. Человек-волк и Зигмунд Фрейд. Сборник / [Под ред. А. А. Юдиной ; Пер. с англ]. – К.: Port-Royal, 1996. – 352 с.

158. Чепя М.-Л. А. Зasadничі принципи історико-психологічної реконструкції етнопсихогенези українського народу / М.-Л. А. Чепя Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України : монографія / [В. Т. Куєвда, В. М. Летцев, В. Ф. Литовський та ін.] ; за ред. В. Т. Куєвди, В. В. Турбан. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – С. 204–225.

159. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практичного психолога в умовах вищого навчального закладу / Н. В.Чепелева // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 р. / За ред. академіка С.Д. Максименка: – К., 2005. – 716 с.

160. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М. : “Наука”, 1993. – 592 с.

161. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию / Г. Г. Шпет. – Издательство: П.Э.Т. – Алетейя, 1996. – 160 с.

162. Штейнталь Г. Грамматика, логика и психология / Г. Штейнталь // История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М., 1960. – Ч. 1. – С. 108-116.

163. Щербина Л.Ф. Отечественная традиция психологической помощи / Л. Ф. Щербина // Психология человека в современном мире. – Том 6: Духовно-нравственное становление человека в современном российском обществе. Проблема индивидуальности в трудах отечественных психологов (Материалы Всероссийской юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна, 15-16 октября 2009 г.). – М. : Институт психологии РАН. – 2009. – С. 106–113.

164. Эпштейн М. Н. Универсика: на пути к критической универсальности / М. Н. Эпштейн // Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение. – 2004. – С. 635–651.

165. Юнг К. Г. О психологии восточных религий и философий / К. Г. Юнг. – М.: “МЕДИУМ”, 1994. – 258 с.
166. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг; [Пер. с нем.]. – М.: “Университетская книга” – АСТ, 1996. – 718 с.
167. Юрьев А. И. Влияние политических изменений России на этику работы психологов. [Электронный ресурс] / А. И. Юрьев // Сайт профессора Юрьева. Политическая психология, стратегическая психология, психология человеческого капитала. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.yuriev.spb.ru/science/etika-raboty-psyhologa>
168. Ялом И. Д. Экзистенциальная психотерапия / Ирвинг Ялом ; [пер. с англ. Т. С. Драбкиной]. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2005. – 576 с.
169. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів ; [упорядк. М. Шафовал]. – К.: Знання, 2006. – 344 с.
170. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX века : [учеб. пособие] / М. Г. Ярошевский. – М., 1996. – 416 с.
171. About APA [Электронный ресурс] // American Psychological Association. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.apa.org/about>
172. Adair J. G. Indigenisation of Psychology: The Concept and its Practical Implementation / J. G. Adair // Applied Psychology: an International Review. – 1999. – №.48 (4). – P. 403–418.
173. Ahluwalia M. K. Counseling Muslims and Sikhs in a Post-9/11 World. / M. K. Ahluwalia, N. Zaman // Handbook of Multicultural Counseling / Ponterotto J. G., Casas M. J, Suzuki L. A., Alexander Ch. M. – [3rd ed.]. – SAGE Publications, Inc., 2010. – P. 467–478.
174. Ahmed S. What Does It Mean to Be a Culturally-Competent Counselor? / S. Ahmed, K. B. Wilson, R. C. Henriksen, J.W. Jones // Journal for Social Action in Counseling and Psychology. – 2011. – №1(3). – P. 17–28.
175. Alarcon R. D. Culture, cultural factors and psychiatric diagnosis: review and projections / R. D. Alarcon // World Psychiatry. – 2009. – №8(3). – P. 131–139.

176. Allik J. Bibliometric Analysis of the First Journal of Cross-Cultural Psychology During the First Ten Years of the New Millennium / J. Allik // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2013. – №44(4). – P. 657–667.
177. Allwood C. M. Origins and Development of Indigenous Psychologies: An International Analysis / C. M. Allwood, J.W. Berry // *International Journal of Psychology*. – 2006. – № 41. – P. 243–268.
178. Allwood C. M. On the Foundation of the Indigenous Psychologies / C. M. Allwood // *Social Epistemology*. – 2011. – №25(1). – P. 3–14.
179. American Psychological Association. Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists // *American Psychologist*. – 2003. – №.58. – P. 377–402.
180. Andrés-Hyman R. Culture and Clinical Practice: Recommendations for Working with Puerto Ricans and other Latinas(os) in the United States / R. Andrés-Hyman, J. Ortiz, L. M. Añez, M. Paris, L. Davidson // *Professional Psychology: Research and Practice*. – 2006. – №37(6). – P. 694–701.
181. Ardila R. The Nature of Psychology: The Great Dilemmas / R. Ardila // *American Psychologist*. – 2007. – November. – P. 906–912.
182. Arnett, J.J. The neglected 95%: Why American Psychology Needs to Become Less American / J.J. Arnett // *American Psychologist*. – 2008. – №63(7). – P. 602–614.
183. Arredondo P. Operationalization of the Multicultural Counseling Competencies / P. Arredondo, M.S. Toporek, S. Brown, J. Jones, D.C. Locke, J. Sanchez, H. Stadler // *Journal of Multicultural Counseling and Development*. – 1996. – №24. – P. 42–78.
184. Arthur N. Counsellor Education for Diversity: Where Do We Go From Here? / N. Arthur // *Canadian Journal of Counselling*. – 1998. – №.32(1). – P. 88–103.
185. Arthur N. The Multicultural Counselling Competencies of Canadian Counsellors / N. Arthur, T. Januszkowski // *Canadian Journal of Counselling*. – 2001. – №35(1). – P. 36–48.
186. Arthur N. Multicultural Counselling in the New Millennium: Introduction to the Special Theme Issue / N. Arthur, J. Stewart // *Canadian Journal of Counselling*. – 2001. – №35(1). – P. 3–14.

187. Azuma H. Psychology in a non-Western country / H. Azuma // *International Journal of Psychology*. – 1984. – №19. – P. 45–56.
188. Bateson G. Toward a theory of schizophrenia / G. Bateson, D. Jackson, J. Haley, J. Weakland // *Behavioral Science*. – 1956. – №1(4). – С. 251–264.
189. Bayer R. S. Latah Syndrome / R. S. Bayer // *Bahrain Medical Bulletin*. – 1997. – №19(2). – P. 52–53.
190. Benveniste D. Psychodynamic Work, Community Mental Health and Multicultural Sensitivity [Электронный ресурс] / D. Benveniste // *San Francisco Psychologist*. – 1996. – №2(1). – Режим доступа до ресурсу: <http://internationalpsychoanalysis.net/wp-content/uploads/2011/08/16.-Psychodynamic-work-СМН-Culture.pdf>
191. Bergin A. E. Psychotherapy and Religious Values / A. E. Bergin // *American Psychologist*. – 1991. – №46(4). – P. 394–403.
192. Bernal G. Culturally-centered Psychosocial Interventions [Электронный ресурс] / G. Bernal, E. Saez-Santiago // *Journal of Community Psychology*. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: http://www.academia.edu/2632560/Culturally_centered_psychosocial_interventions
193. Berry J. W. Imposed Etics – Emics – Derived Etics: the Operationalization of a Compelling Idea / J. W. Berry // *International Journal of Psychology*. – 1989. – №24(6). – P. 72–735.
194. Berry J. W. Emics and Etics: A Symbiotic Conception / J. W. Berry // *Culture & Psychology*. – 1999. – №5(2). – P. 165–171.
195. Berry J. W. Cross-cultural psychology: A symbiosis of cultural and comparative approaches / J. W. Berry // *Asian Journal of Social Psychology*. – 2000. – №3 – P. 197–205.
196. Berry J. W. Global psychology / J. W. Berry // *South African Journal of Psychology* – 2013 – №43(4) – P. 391–401.
197. Bobgan M. The End of “Christian Psychology” / M. Bobgan, D. Bobgan. – Eastgate Publishers, 1997. – 290 p.
198. Bond M. H. Beyond the Chinese Face: Insights from Psychology / M. H. Bond. – Oxford University Press, 1992. – 140 p.

199. Borow H. Counseling Psychology in the Minnesota Tradition / H. Borow // *Journal of Counseling and Development*, – 1990. – №68(3). – P. 266–75.
200. Boski P. Psychological analysis of a culture: Stability of core values among Poles in the motherland and Polish immigrants / P. Boski // *Polish Psychological Bulletin*. – 1994. – №25(4). – P. 257–282.
201. Bracken P. Postpsychiatry: a New Direction for Mental Health / P. Bracken, P. Thomas // *The British Medical Journal*. – 2001. – №322. – P. 724–727.
202. Brickman C. *Aboriginal Populations In The Mind: Race And Primitivity In Psycho- Analysis* / C. Brickman. – New York: Columbia University Press, 2003. – viii + 285 p.
203. Bryant A. Jr. The Racial Identity and Cultural Orientation of Lumbee American Indian High School Students / A.Jr. Bryant, T.D. La Fromboise // *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. – 2005. –№11(1). – P. 82–89.
204. Caas J. M. The Multicultural and Internationalization Counseling Psychology Movement / J. M. Caas, Y.S. Park, B. Cho // *Handbook of Multicultural Counseling* / J.G. Ponterotto, J.M. Caas, L.A. Suzuki, Ch.M. Alexander (Eds.) . – SAGE Publications, Inc., 2010. – P.189–200.
205. Carone D. Jr. A social cognitive perspective on religious beliefs: their functions and impact on coping and psychotherapy / D. Jr. Carone, D. F. Barone // *Clin Psychol Rev*. – 2001. – №21(7). – P. 989–1003.
206. Cashwell C. S., Young J.S. *Integrating Spirituality and Religion Into Counseling* / C. S. Cashwell, J. S. Young // *Amer. Counseling Assn.* – [2nd edition]. – 2011. – 250 p.
207. Chang D.F. Letting a Hundred Flowers Bloom: Counseling and Psychotherapy in the People's Republic of China / Chang D.F., Tong H., Shi Q., Zeng Q. // *Journal of Mental Health Counseling*. – 2005. – №27. – P. 104–116.
208. Choi S.C. The Koreans' cultural and psychological self. *Human Science*. – 1992. – №35. – P. 203–224.
209. Collins S. Framework for Enhancing Multicultural Counselling Competence / S. Collins, N. A. Arthur // *Canadian Journal of Counselling*. – 2007. – №41(1). – P. 31–49.

210. De Lazari A. ed., *The Russian Mentality: Lexicon* /A. De Lazari ; [Translated by W. Liwarowski and R. Wawro]. – Katowice : Slask, 1995.–135 p.
211. De Zoysa P. *Mental Health and Cultural Religious Coping of Disabled Veterans' in Sri Lanka* / P. De Zoysa // *Journal of Military and Veterans' Health*. – 2011. – №3(19). – P. 4–12.
212. Díaz-Guerrero R. *A Mexican psychology* / R. Diaz-Guerrero // *American Psychologist*. – 1977. – №32(11). – P. 934–944.
213. Diaz-Loving R. *The indigenization of psychology: The concept and its practical implementation* / R. Diaz-Loving // *Applied Psychology: an International Review*. – №48. – P. 403–418.
214. Downing J. N. *Between Conviction and Uncertainty: Philosophical Guidelines for the Practicing Psychotherapist* / N. J. Downing. – Albany: State University of New York Press, 2000. – 333 p.
215. Fawcett M. L. *Multicultural Counseling Competency Development with a Guatemala Travel Study* / M. L. Fawcett, C. A. Briggs, G. Maycock, E. Stine // *Journal for International Counselor Education*. – 2010. – Vol.2. – P. 1–18.
216. Furlong A. *The Japanese Hikikomori Phenomenon: Acute Social Withdrawal Among Young People* / A. Furlong // *The Sociological Review*. – 2008. – №56(2). – P. 309 – 325.
217. Georgas J. *An ecocultural taxonomy for cross-cultural psychology* / J. Georgas, J. W. Berry // *Cross-Cultural Research*. – 1995. – №29. – P. 121–157.
218. Gerstein L. H. *Cross-Cultural Counseling: History, Challenges, and Rationale* / L. H. Gerstein, P. P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M. A. Leung, K. L. Northworthy // *Essentials of Cross-Cultural Counseling* / L. H. Gerstein, P. P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M. A. Leung, K. L. Northworthy (Eds.). – SAGE Publications, Inc., 2012. – P. 1–47.
219. Gerstein L. H. *The Counseling Profession In- and Outside the United States* / L. H. Gerstein, P. P. Heppner, Stocktom R., F. Leong Frederick, S. Ægisdottir // *Essentials of Cross-Cultural Counseling* / L.H. Gerstein, P.P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M.A. Leung, K.L. Northworthy (Eds.). – SAGE Publications, Inc., 2012. – P.79–102.

220. Good M. Cultural differences in music Chosen for Pain Relief / M. Good, B. L. Picot, S. G. Salem // *J. Holist. Nurs.* – 2000. – №18(3). – P. 245–260.
221. Greenfield P. M. Three Approaches to the Psychology of Culture: Where do They Come From? Where Can They Go? / P. M. Greenfield // *Asian Journal of Social Psychology.* – 2000. – №3. – P. 223–240.
222. Guarnaccia P. J. Research on Culture-Bound Syndromes: New Directions / P. J. Guarnaccia, L. H. Rogler // *American Journal of Psychiatry.* – 1999. – №156(9). – P. 1322–1327.
223. Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists [Электронный ресурс] // American Psychological Association. – Режим доступа до ресурсу: [http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multicultural-guidelines.aspx?](http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multicultural-guidelines.aspx)
224. Harper R. A. Psychoanalysis and psychotherapy: 36 systems / R. A. Harper. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1959. – 182 p.
225. Hays P. A. Multicultural Applications of Cognitive-Behavior Therapy / P. A. Hays // *Professional Psychology: Research and Practice.* – 1995. – №26(3). – P. 309–315.
226. Hazel R. M. The Cultural Psychology of Personality / R. M. Hazel, Sh. Kitayama // *Journal of Cross-Cultural Psychology.* – 1998. – №29. – P. 63–87.
227. Heine S. J. Toward a Psychological Science for a Cultural Species / S. J. Heine, A. Norenzanyan // *Perspectives On Psychological Science.* – 2006. – №1. – P. 251–269.
228. Henrich J. Most people are not WEIRD / J. Henrich, S. L. Heine, A. Norenzanyan // *Nature.* – 2010. – №466 (5). – P. 29.
229. Henrich J. The weirdest people in the world? / J. Henrich, S. L. Heine, A. Norenzanyan // *Behavioral and Brain Sciences.* – 2010. – №33. – P. 61–135.
230. Henriksen R. C. Ethics and values as major factors related to multicultural aspects of counselor preparation / R. C. Henriksen, J. Trusty // *Counseling and Values.* – 2005. – №3(49). – P.180–192.

231. Henriksen R. C. Multicultural Counselor Preparation: A Transformational Pedagogy / R. C. Henriksen // *Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*. – 2006. – №(45)2. – P. 132-144
232. Herink R. The Psychotherapy Handbook. The A-Z Handbook to More Than 250 Psychotherapies as Used Today / R. Herink. – Plume, 1980. – 640 p.
233. Higgs R. D. A study of a culture-bound syndrome in the circumpolar region [Электронный ресурс] / R. D. Higgs // *The Macalester Review*. – 2011. – №1(1). – Article 3. – Режим доступа до ресурсу: <http://digitalcommons.macalester.edu/macreview/vol1/iss1/3>
234. Hippocrates. Hippocratic writings / Hippocrates ; [G. E. R. Lloyd (Editor), J. Chadwick (Translator)] – Harmondsworth: Penguin, 1984.– 384 p.
235. Ho D. Indigenization and Beyond: Methodological Relationalism in the Study of Personality Across Cultural Traditions / D. Ho, S. Peng, Ch. A. Lai, Sh. F. Chan // *Journal of Personality*. – 2001. – №(69)6. – P. 925–953.
236. Hodge D.R. Moving Toward Culturally Competent Practice With Muslims: Modifying Cognitive Therapy With Islamic Tenets [Электронный ресурс] / D. R. Hodge, A. Nadir // *The Free Library*. National Association of Social Workers, 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.thefreelibrary.com/Moving+toward+culturally+competent+practice+with+Muslims%3a+modifying...-a0209801158>
237. Hofstede G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context [Электронный ресурс] / G. Hofstede // *Online Readings in Psychology and Culture*. – 2011. – №2(1). – Режим доступа до ресурсу: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
238. Hourani L. L. Influence of Spirituality on Depression, Posttraumatic Stress Disorder, and Suicidality in Active Duty Military Personnel / L. L. Hourani // *Depression Research and Treatment* [Электронный ресурс]. – Volume 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.hindawi.com/journals/drt/2012/425463/>
239. Hwang K-K. A philosophical reflection on the epistemology and methodology of indigenous psychologies / K-K. Hwang // *Asian Journal of Social Psychology*. – 2005. – №8. – P. 5–17.

240. Hwang K-K. The Third Wave of Cultural Psychology. The Indigenous Movement / K-K. Hwang // *The Psychologist*. – 2005. – №2(18). – P. 80–83.
241. Hwang K-K. New Approach of Indigenous Social Psychology in the Age of Globalization / K-K. Hwang // *Taiwan Journal of East Asian Studies*. – 2009. – №(6)2 (Issue 12). – P. 111–130.
242. Ivey G. Pure Gold Or Therapeutic Alloy? Some Issues Raised By The Conference “Change: Psychoanalytic Perspectives” / G. Ivey // *Psychology in society (PINS)*. – 1998. – №23. – P. 52–57.
243. Ivey A. E. The Fourth Force in Counseling and Therapy: Multicultural and Feminist Perspectives (Part III) / A. E. Ivey, M. D’Andrea, M. B. Ivey, L. Simek-Morgan // *Theories of Counseling and Psychotherapy: A Multicultural Perspective*. – Pearson Allyn and Bacon, 2007. – P. 319–358.
244. James W. The Varieties of Religious Experiences [Электронный ресурс] / W. James // *Psych Web*. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.psywww.com/psyrelig/james/toc.htm>
245. Jones D. A WEIRD View of Human Nature / D. Jones // *Science*. – 2010. – №328(25). – P. 1627.
246. Kagitçibasi Ç. Human development: Cross-cultural perspectives [Электронный ресурс] / Ç. Kagitçibasi // *Psychology: IUPsyS Global Resource*. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://e-book.lib.sjtu.edu.cn/iupsys/Proc/mont1/mpv1ch23.html>
247. Kanazawa A. Ethnic Variation in Depressive Symptoms in a Community Sample in Hawaii / A. Kanazawa, P.M. White, S.E. Hampson // *Culture Divers. Ethnic Minor. Psychol.* – 2007. – №13(1). – P. 35–44.
248. Kao H.S.R. Cultural adaptations and diffusion for managerial strategies and responses in Hong Kong. / H.S.R. Kao, N. Sek-Hong, C. Kwan // *International Journal of Psychology*. – 1990. – №25(5/6). – P. 657–674.
249. Karasu T. The Specificity vs. Nonspecificity Dilemma: Toward Identifying Therapeutic Change Elements / T. Karasu // *American Journal of Psychiatry*. – 1986. – №143. – P. 682–695.

250. Kashima Y. Culture and social cognition: Towards a social psychology of cultural dynamics / Y. Kashima // D. Matsumoto. Handbook of culture and psychology / D. Matsumoto. – New York: Oxford University Press, 2001. – С. 325–360.
251. Katz J. H. The Sociopolitical Nature of Counseling / J. H. Katz // The Counseling Psychologist – 1985. – №13(4). – P. 615–624.
252. Keel P. Are Eating Disorders Culture-Bound Syndromes? Implications for Conceptualizing Their Etiology / P. Keel, K. Klump // Psychological Bulletin. American Psychological Association. – 2003. – №5(129). – P. 747–769.
253. Keough M. Ataques de Nervios: Culturally Bound and Distinct from Panic Attacks? [Электронный ресурс] / M. Keough // Electronic Theses, Treatises and Dissertations, 2007. Paper 3172. – Режим доступа до ресурсу: <http://digilone.lib.fsu.edu/etd/>
254. Kim B. S. K. Effects of Client Expectation for Counseling Success, Client–Counselor Worldview Match, and Client Adherence to Asian and European American Cultural Values on Counseling Process With Asian Americans / B. S. K. Kim, G. F. Ng, A. J. Ahn // Journal of Counseling Psychology – 2005. – №.52(1). – P. 67–76.
255. Kim U. Indigenous and Cultural Psychology: Understanding People in Context / U. Kim, K-Sh. Yang, K-K. Hwang. – Springer US, 2010. – 518 с.
256. Kleinman A. Culture and Depression / A. Kleinmann // The New England Journal of Medicine. – 2010. – №351:10. – P. 951–953.
257. Kroger W. S. Hypnosis and behavior modification: imagery conditioning / W. S. Kroger, W. D. Felzer. – Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 1976. – 426 p.
258. Kurupparachchi K. The Continuing Story of Dhat Syndrome / K. Kurupparachchi, L. Wijeratne // The British Journal of Psychiatry. – 2004. – №185. – P. 260–265.
259. Laungani P. Building Multicultural Counselling Bridges: The Holy Grail or a Poisoned Chalice? / P. Laungani // Counselling Psychology Quarterly. – 2005. – №18(4). – P. 247–259.

260. Lawrence H. G. Cross-Cultural Counseling: History, Challenges, and Rationale / H. G. Lawrence, P.P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M.A. Leung // Essentials of Cross-Cultural Counseling / L. H. Gerstein, P. P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M. A. Leung, K. L. Northworthy (Eds.). – SAGE Publications, Inc., 2012. – P. 1–45.
261. Lee C. C. Elements of culturally competent counseling (ACAPCD-24) [Электронный ресурс] / C. C. Lee. – Alexandria, VA: American Counseling Association, 2008. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.counseling.org/docs/default-source/library-archives/professional-counselor-digest/acapcd-24.pdf?sfvrsn=4>
262. Leung S. A. A Journey Worth Travelling: Globalization of Counseling Psychology / S. A. Leung // The Counseling Psychologist. – 2003. – №31. – P. 412–419.
263. Leung S. A., Internationalization and International Publishing in Counseling / S. A. Leung, L. Tsoi-Hoshmand // Asian Journal for Counselling. – 2007. – Vol. 14. – №1,2. – P. 141–154.
264. Lewis T. O. Exploring relational and individualistic counseling preferences of culturally diverse college students / T. O. Lewis, C. M. Toker // Journal of College Counseling. – 2002. – №5(2). – p.153–163.
265. Linton R. The Study of Man / R. Linton. – D. Appleton-Century Company, 1936. – 503 p.
266. Lunov V. Ye. Methodological foundations of cultural and cross-border areas' psychology [Электронный ресурс] / V. Ye. Lunov // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 3 (9): – c0-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2015. – Режим доступа до ресурсу: fund-issled-intern.esrae.ru/9-202
267. Lunov V. Ye. Experience the feelings of national identity in the border areas in Eastern Ukraine [Электронный ресурс] / V. Ye. Lunov // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 2 (8): – c0-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2015. – Режим доступа до ресурсу: fund-issled-intern.esrae.ru/8-201
268. Magyar-Moe J. L. Therapist's Guide to Positive Psychological Intervention / J. H. Magyar-Moe. – Academic Press, 2009. – 200 p.

269. Marbley A.F. *Multicultural Counseling: Perspectives From Counselors as Clients of Color* / A.F. Marbley. – Taylor and Francis Group, LLC, 2011. – 205p.
270. Marsella A. J. Cultural Aspects of Depressive Experience and Disorders. [Электронный ресурс] / A. J. Marsella // *Online Readings in Psychology and Culture*, 2003. – №10(2). – Режим доступа до ресурсу: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1081>
271. Mascolo M. F. The Dynamic Construction of Culture, Self and Social Relations / M.F. Mascolo, S. Bhatia // *Psychology Developing Societies*. – 2002. – №55(14). – P. 55–89.
272. Mian H. F. Cultural Differences and Counselling Insights / H.F. Mian // *The Clinical Counsellors' Magazine & News*, British Columbia Association of Clinical Counsellors. – 2009. – P. 4–7.
273. Midlarsky E. Religion, ethnicity, and attitudes toward psychotherapy / E. Midlarsky, S. Pirutinsky, F. Cohen // *J Relig. Health*. – 2012. – № 51(2). – P. 498–506.
274. Misra G. Professor Durganand Sinha (1922-1998) [Электронный ресурс] / G. Misra // *International Association for Cross-cultural Psychoogy*, 1998. – Режим доступа до ресурсу: http://www.iaccp.org/bulletin/V32.3_1998/sinha.html
275. Northworthy K. L. Exportation of U.S.-Based Models of Counseling and Counseling Psychology. A Critical Analysis / K. L. Northworthy, P. P. Heppner, S. Ægisdóttir, H. G. Lawrence, P. B. Pedersen // *Essentials of Cross-Cultural Counseling* / L.H. Gerstein, P.P. Heppner, S. Ægisdottir, S-M.A. Leung, K.L. Northworthy (Eds.). – SAGE Publications, Inc., 2012. – P. 103–122.
276. Novella E. J. Theoretical accounts on deinstitutionalization and the reform of mental health services: a critical review / E. J. Novela // *Medicine, Health Care and Philosophy*. – 2008. – №11(3). – P. 303–314.
277. Nye J. S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics* / J. S. Nye. – 1st edition. – New York: Public Affairs, 2004. – 175 p.
278. Okazaki S. Colonialism and Psychology of Culture / S. Okazaki, E. J. R. David, N. Abelmann // *Social and Personality Psychology Compass*. – 2008. – №1(2). – P. 90–106.

279. Paniagua F. A. Culture-bound Syndromes, Cultural Variations, and Psychopathology / F. A. Paniagua // Handbook of Multicultural Mental Health: Assessment and Treatment of Diverse Populations / J. Cuellar, F.A. Paniagua. – New York: Academic Press, 2000. – P. 139–169.
280. Paranjpe A. Indian Psychology and the International Context / A. Paranjpe // Psychology & Developing Societies. – 2011. – №23(1). – P 1–26.
281. Patterson C. H. Cross-Cultural or Intercultural Psychology / C. H. Patterson // International Journal of the Advancement of Counseling. – 1978. – №1(3). – P. 231–247.
282. Patterson C. H. Multicultural Counseling: From Diversity to Universality / C. H. Paterson // Journal of Counseling and Development. – 1996. – №74. – P. 227–231.
283. Patterson C. H. Do We Need Multicultural Counseling Competencies? / C. H. Patterson // Journal of Mental Health Counseling. – 2004. – №1(26). – P. 67–73.
284. Pedersen P. B. Developing Multicultural Ethical Guidelines for Psychology / P. B. Pedersen // International Journal of Psychology. – 1989. – №24. – P. 643–652.
285. Pedersen P. B. Multiculturalism and the Paradigm Shift in Counselling: Controversies and Alternative Futures / P. B. Pedersen // Canadian Journal of Counselling. – 2001. – №35(1). – P. 15–25.
286. Pedersen P. B. Cross-Cultural Counseling: Developing Culture-Centered Interactions / P. B. Pedersen // Handbook of Racial & Ethnic Minority Psychology / G. Bernai, J. E. Trimble, A. K. Burlew, F. Leong. – SAGE Publications, Inc; 1 edition, 2002. – P. 487–503.
287. Pedersen P. B. The Making of a Culturally Competent Counselor [Электронный ресурс] / P. B. Pedersen // Online Readings in Psychology and Culture, 2002. – №10(3). – Режим доступа до ресурсу: <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1093&context=orpc>
288. Pedersen P. B. Culturally Biased Assumptions in Counseling Psychology / P. B. Pedersen // The Counseling Psychologist. – 2003. – №31. – P. 396–403.
289. Pedersen P. B. Ethics, Competence, and Professional Issues in Cross-Cultural Counseling / P. B. Pedersen // Counseling Across Cultures / P. B. Pedersen, W. J. Lonner, J. G. Draguns, J. E. Trimble (Eds.). – SAGE Publications, Inc; 6th edition, 2007. – 480 p.

290. Pe-Pua R. Sikolohiyang Pilipino (Filipino psychology): A legacy of Virgilio G. Enriquez / R. Pe-Pua, E. Protacio-Marcelino // *Asian Journal of Social Psychology*. – 2000. – №3. – P. 49–71.
291. Pike K. Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior / Kenneth Pike. – De Gruyter Mouton, 1967. – 672 p.
292. Plante T. G. Integrating Spirituality and Psychotherapy: Ethical Issues and Principles to Consider / T. G. Plante // *Journal of Clinical Psychology*. – 2007. – №63(9). – P. 891–902.
293. Pliny the Elder. *Natural History: a Selection* / Pliny the Elder ; [John F. Healey (Introduction)]. – Penguin Classics; Reprint edition, 1991. – 448 p.
294. Ponterotto J. G. *Handbook of Multicultural Counseling* / J. G. Ponterotto, J.M. Caas, L.A. Suzuki, Ch.M. Alexander. – SAGE Publications, Inc., 2010. – 848 p.
295. Poortinga Y. Is Cultural Imposition Less of an Issue with Indigenous Psychologies? [Электронный ресурс] / Y. Poortinga // *Ongoing Themes in Psychology and Culture* / B.N. Setiadi, A. Supratiknya, W.J. Lonner, Y.H. Poortinga (Eds.). – Melbourne, FL: International Association for Cross-Cultural Psychology, 2004. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.iaccpr.org>
296. Poortinga Y. The Globalization of Indigenous Psychologies / Y. Poortinga // *Asian Journal of Social Psychology*. – 2005. – №8. – P. 65–74.
297. Poortinga Y. H. Peeling the onion called culture / Y. H. Poortinga, F. J. R. Van de Vijver, R. C. Joe, J. M. H. Van de Koppel // *Growth and progress in cross-cultural psychology* / L. Kagitsibasi (Ed.). – Lisse: Swets & Zeitlinger, 1987. – P. 22–34.
298. Prince R. The “Brain Fag” Syndrome in Nigerian Students / R. Prince // *The British Journal of Psychiatry*. – 1960. – №106. – P. 559–570.
299. Prince R. Transcultural Psychiatry: Personal Experiences and Canadian Perspectives / R. Prince // *Canadian Journal of Psychiatry*. – 2000. – № 45. – P. 431–437.
300. *Psychological Treatment of Ethnic Minority Populations* // Association of Black Psychologists. – Washington, D.C., November, 2003. – 32 p.
301. Rafidah A. M. J. How to Successfully Engage With Culture and Diversity Issues in a Cross-Cultural Counselling Process: From Research to Better Practice

- [Электронный ресурс] / А. М. J. Rafidah. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.academia.edu/666469>
302. Rajaei A. R. Religious Cognitive-Emotional Therapy: A New Form of Psychotherapy / A. R. Rajaei // Iranian Journal of Psychiatry. – 2010. – №5(3). – P. 81–87.
303. Repetto E. Cross-cultural Counseling: Problems and Prospects / E. Repetto // Orientación y Sociedad. – 2001/2002 – №3. – P. 29–35.
304. Rieff, Ph. The Triumph of the Therapeutic; Uses of Faith After Freud / Ph. Rieff. – Intercollegiate Studies Institute, 2006. – 325 p.
305. Russell J.A. Culture and the Categorization of Emotions / J.A. Russell // Psychological Bulletin. – 1991. – №110(3). – P. 426–450.
306. Sampson E. Reinterpreting Individualism and Collectivism: Their Religious Roots and Monologic Versus Dialogic Person–other Relationship / E. Sampson // American Psychologist. – 2000. – №55(12). – P. 1425–1432.
307. Segall M. H. Human Behavior in Global Perspective: An introduction to Cross-cultural Psychology / M. H. Segall, P. R. Dasen, J. W. Berry, Y. H. Poortinga.– New York: Pergamon, 1990. – 450 p.
308. Shams M. Special Issue on Responses to the Epistemological Challenges to Indigenous Psychologies / M. Shams, K-K. Hwang // Asian Journal of Social Psychology. – 2005. – №8. – P. 3–4.
309. Shweder R.A. The Psychology of Practice and the Practices of Three Psychologies / R.A. Shweder // Asian Journal of Social Psychology. – 2000. – №3. – P. 207–222.
310. Singha D. Culture and Psychology: Perspective of Cross-Cultural Psychology / D. Singha // Psychology & Developing Societies. – 2002. – №14(11). – P.11–25.
311. Smith T. B. Practicing Multiculturalism: Affirming Diversity in Counseling and Psychology / T. B. Smith. – Allyn & Bacon, 2004. – 360 p.
312. Society of Counseling Psychology. American Psychological Society. Division 17. – 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.div17.org/about/what-is-counseling-psychology>

313. Sommers-Flanagan J. Counseling and Psychotherapy Theories in Context and Practice: Skills, Strategies, and Techniques / J. Sommers-Flanagan, R. Sommers-Flanagan. – Wiley, 2012; 2 edition. – 592p.
314. Spering M. Current Issues in Cross-Cultural Psychology: Research Topics, Applications, and Perspectives [Электронный ресурс] / M. Spering. – University of Heidelberg, Germany, 2001. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.psychologie.uni-heidelberg.de/ae/allg/mitarb/ms/cross-cultural%20psy.pdf>
315. Sue S. In Search of Cultural Competence in Psychotherapy and Counseling / S. Sue // American Psychologist. – 1998. – №53(4) – P. 440–448.
316. Sue D. W. Multicultural Counseling Competencies and Standards: A Call to the Profession / D. W. Sue, P. Arredondo, R. J. McDavis // Journal of Counseling and Development. – 1992. – Vol.70. – P. 477–486.
317. Sue D.W. Barriers to Effective Cross-Cultural Counseling / D.W. Sue, D. Sue // Journal of Counseling Psychology. – 1977 – №5. – P. 420 – 429.
318. Sue S. The Role of Culture and Cultural Technigues in Psychotherapy / S. Sue, N. Zane // American Psychologist. – 1987. – №42(1). – P. 37–45.
319. Sullivan A. Psychological counseling systems: The existential approach to multicultural counseling [Электронный ресурс] / A. Sullivan. – Helium editorial community, 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.helium.com/items/966555-psychological-counseling-systems-the-existential-approach-to-multicultural>
320. Suwa M. The phenomenon of “hikikomori” (social withdrawal) and the socio-cultural situation in Japan today / M. Suwa, K. Suzuki // Journal of Psychopathology. – 2013. – №19. – P. 191–198.
321. Suzuki K. Is Taijin Kyofusho a Culture-Bound Syndrome? / K. Suzuki, N. Takei, M. Kawai, Y. Minabe, N. Mori // American Journal of Psychiatry. – 2003. – №160. – P. 1358–1358.
322. Thakker J. Culture and Classification: The Cross-Cultural Application of The DSM-IV / J. Thakker, T. Ward // Clinical Psychology Review. – 1998. – №18(5). – P. 501–529.

323. Triandis H. C. Dialectics Between Cultural and Cross-Cultural Psychology / H. C. Triandis // *Asian Journal of Social Psychology*. – 2000. – №3. – P. 185–195.
324. Triandis H. C. Subjective culture [Электронный ресурс] / H. C. Triandis // *Readings in Psychology and Culture (Unit 15, Chapter 1)* / W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S.A. Hayes, D.N. Sattler (Eds.). – Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington USA, 2002. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.wvu.edu/culture/triandis1.htm>
325. Tsai J. L Understanding Depression Across Cultures / J. L. Tsai, Y. Chentsova-Dutton / *Handbook of Depression* // I.H. Gotlib, C.L. Hammen (editors). – New York: Guilford Press, 2002. – P. 467–491.
326. Tseng W-Sh. From Peculiar Psychiatric Disorders through Culture-bound Syndromes to Culture-related Specific Syndromes / W-Sh. Tseng // *Transcultural Psychiatry*. – 2006. – №. 43(4). – P. 554–576.
327. United States Census Bureau [Электронный ресурс]. – U.S. Department of Commerce. Census Bureau. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.census.gov>
328. Vasquez M. J. Ethics in Multicultural Counseling Practice / M. J. Vasquez // *Handbook of Multicultural Counseling* / J.G. Ponterotto, J.M. Caas, L.A. Suzuki, Ch.M. Alexander (Eds.). – SAGE Publications, Inc., 2010. – P. 189–200.
329. Vontress C. E. Culture and Counseling [Электронный ресурс] / C. E. Vontress // *Online Readings in Psychology and Culture*, 2003. – №10 (3). – Режим доступа до ресурсу: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1092>
330. Walker J. K. Hypnosis [Электронный ресурс] / J. K. Walker // *Watchman Fellowship Profile*. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.watchman.org/profiles/pdf/hypnosisprofile.pdf>
331. Wei M. Counselor and Client Predictors of the Initial Working Alliance: A Replication and Extension to Taiwanese Client–Counselor Dyads / M. Wei, P. Heppner // *The Counseling Psychologist*. – 2005. – №33(1). – P. 51–71.
332. What Practicing Psychologist Do? [Электронный ресурс] // *American Psychological Association*. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.apa.org/helpcenter/about-psychologists.aspx>

333. Wierzbicka, A. Human Emotions: Universal or Culture-Specific? / A. Wierzbicka // *American Anthropologist, New Series*. – 1986. – №88 (3). – P. 584–594.
334. Wright J. Conversations About Indigenous Counselling and Psychotherapy / J. Wright, S. Webb, M. Montu, L. Wainikesa // *Counselling, Psychotherapy, and Health (Indigenous Special Issue)*. – 2007. – №3(2). – P. 115–126.
335. Yamaguchi S. An indigenous approach to a possibly *etic* phenomenon: A case of Amae / S. Yamaguchi // Keynote address presented at the 17th Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology (August 4, 2004). – Xi'an, China.
336. Yan M.C. Repositioning Cross-cultural Counseling in a Multicultural Society / M. C. Yan, C. M. Lam // *International Social Work*. – 2000. – №43(4). – P. 481–493.
337. Yang K-Sh. Indigenous Psychology, Westernized Psychology, and Indigenized Psychology: A Non-Western Psychologist's View / K-Sh. Yang // *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2012. – №5(1) – P. 1–32.

Анкета соціокультурної рефлексії психологів-практиків

БЛОК I

Шановні колеги!

Будь ласка, уважно прочитайте кожне питання і дайте відповідь, яка найбільшою мірою відповідає Вашій думці. У більшості питань Вам потрібно вибрати одну із запропонованих відповідей.

Відповіді на питання 3-4 просимо коротко вписати в поле безпосередньо під питанням.

1. 1.1. Вкажіть, будь ласка, Вашу стать

- чоловіча жіноча

1.2. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік (років) _____

2. Вкажіть, будь ласка, Ваш поточний статус
(Ви можете обрати декілька варіантів відповідей)

- психолог
 практикуючий психолог
 викладач психології
 маєте вчене звання
 психотерапевт

3. Вкажіть, будь ласка, Ваш досвід консультативної роботи (років) _____

4. Назвіть, будь ласка, найбільш близьку Вам парадигму психологічного консультування

5.	<p>Яку роль у консультативному процесі Ви, як психолог, собі відводите?</p> <p style="text-align: center;">а) експерт б) наставник в) вчитель г) помічник д) терапевт е) клініцист</p>
6.	<p>Яку роль у процесі консультування Ви відводите тому, хто звернувся по допомогу до психолога?</p> <p style="text-align: center;">а) клієнт б) пацієнт в) стражденний</p>

8.	<p>Як часто Ви звертаєтесь по допомогу до неврологів і психіатрів в консультативній практиці?</p> <p>а) вважаю, що немає такої необхідності б) час від часу в) часто</p>
9.	<p>Чи поділяєте Ви думку, що всі психічні розлади детерміновані психологічними причинами?</p> <p>а) розділяю б) не розділяю в) важко відповісти</p>
10.	<p>Чи розглядаєте Ви апеляцію до релігійних переконань клієнта як стратегію подолання важких життєвих ситуацій.</p> <p>а) розглядаю б) не розглядаю в) важко відповісти</p>
11.	<p>В своїй роботі ви виходите виключно з позиції панпсихологізації чи враховуєте біо-психо-соціальні детермінанти людських переживань?</p> <p>а) поділяю ідеї панпсихологізації б) враховую полідетермінованість переживань в) важко відповісти</p>
12.	<p>Як Ви ставитесь до оперування поняттям “діагноз” у психологічному консультуванні?</p> <p>а) позитивно б) негативно в) важко відповісти</p>
13.	<p>Що, на Ваш погляд, виступає безпосереднім предметом професійної діяльності психолога?</p> <p>а) психоемоційні стани, індуковані міжособистісними стосунками б) будь-які переживання і стани людини в) важко відповісти</p>
14.	<p>Вкажіть, будь ласка, яка з нижченаведених орієнтацій Вам найбільш близька:</p> <p>а) уявлення про те, що будь-яка консультативна парадигма є культуровідповідною б) переконання про культурну незалежність існування консультативних парадигм в) важко відповісти</p>

Додаток Б

Анкета соціокультурної рефлексії психологів-практиків

БЛОК II

Для кожного з наведених нижче тверджень обведіть кружечком номер праворуч, який найбільшою мірою відповідає вашому ставленню до нього.

Для оцінки міри згоди / незгоди використовуйте запропоновану шкалу.

Елемент опитування		Шкала						
		Категорично не згоден	Не згоден	Скоріше не згоден	Ставлюсь нейтрально	Скоріше згоден	Згоден	Повністю згоден
1.	В основі провідних шкіл психологічного консультування лежить цілком певна соціокультурна традиція.	-3	-2	-1	0	1	2	3
2.	Більшість методів психологічної допомоги експліцитно чи імпліцитно транслюють певні патерни мислення, норми і цінності.	-3	-2	-1	0	1	2	3
3.	Сучасна консультативна практика значною мірою обумовлена західними індивідуалістичними концепціями і, в основному, орієнтована на вирішення проблем, продиктованих особливостями західного типу ментальності.	-3	-2	-1	0	1	2	3
4.	“Едипів комплекс” є універсальним психологічним феноменом, з яким доводиться мати справу представникам усіх культурних і світоглядних систем.	-3	-2	-1	0	1	2	3
5.	Клієнт-центрований підхід, що підкріплюється ідеологією індивідуалізму, не є цілком придатним для роботи з представниками колективістських культур.	-3	-2	-1	0	1	2	3

6.	Психолог-консультант повинен бути культурно-незалежним, тобто таким, що нейтрально ставиться до соціокультурних проявів у психічних особливостях клієнта/пацієнта.	-3	-2	-1	0	1	2	3
7.	Психоаналітичний підхід буде однаково ефективним у консультативній роботі з представниками християнського, іудейського і буддистського світорозуміння за умови високої кваліфікації психолога.	-3	-2	-1	0	1	2	3
8.	У першу чергу з клієнтом необхідно працювати в напрямку підвищення його соціальної успішності (конкурентоспроможності) і орієнтованості на досягнення.	-3	-2	-1	0	1	2	3
9.	Оптимальним є розвиток психологічного консультування за вектором культуродоцільності.	-3	-2	-1	0	1	2	3
10.	Психологічну науку в цілому та консультування зокрема, найбільш доцільно розвивати в руслі загальної тенденції універсалізації та ствердження ідеї загальнолюдських цінностей	-3	-2	-1	0	1	2	3
11.	Оскільки не існує абсолютно однакових соціокультурних систем, не може бути й абсолютно універсальних методів психологічної допомоги.	-3	-2	-1	0	1	2	3
12.	Кожна соціокультурна система диктує свою проблематику звернень до психолога, що витікає з прийнятих в її рамках моральних норм і цінностей.	-3	-2	-1	0	1	2	3

13.	Психологічні проблеми клієнта, як правило, носять інтрапсихічний характер і сягають корінням у дитинство і батьківську сім'ю.	-3	-2	-1	0	1	2	3
14.	Психологічне консультування є культурно-вільним (незалежним від клінічних, соціальних, політичних та ін. реалій).	-3	-2	-1	0	1	2	3

Додаток В

Бланк опитувальника Міні-мульти (рос. мовою)

ИНСТРУКЦИЯ. Ниже следуют утверждения, касающиеся Вашего самочувствия и физического состояния. Читайте каждое утверждение и решайте, *верно* или *неверно* оно по отношению к Вам. Не тратьте времени на раздумье. Наиболее естественно то решение, которое первым приходит в голову.

Ответы помечайте в соответствующей колонке: **В** - *верно* или **Н** - *неверно*.

1	У Вас хороший аппетит.	В	Н
2	По утрам Вы чувствуете, что выспались хорошо, отдохнули.	В	Н
3	В вашей повседневной жизни масса интересного.	В	Н
4	Вы работаете с большим напряжением.	В	Н
5	Временами Вам в голову приходят такие нехорошие мысли, что о них лучше не рассказывать.	В	Н
6	Вас очень редко беспокоит кишечник.	В	Н
7	Иногда Вам очень хотелось навсегда уйти из дома.	В	Н
8	Временами у Вас бывают приступы неудержимого плача или смеха.	В	Н
9	Временами Вас беспокоит тошнота или позывы на рвоту.	В	Н
10	У Вас такое впечатление, что Вас никто не понимает.	В	Н
11	Иногда Вам хочется выругаться.	В	Н
12	Каждую неделю Вам снятся кошмары.	В	Н
13	Вам труднее сосредоточиться, чем большинству других людей.	В	Н
14	С Вами происходили (происходят) странные вещи.	В	Н
15	Вы достигли бы в жизни гораздо большего, если бы люди не были настроены против Вас	В	Н
16	В детстве Вы одно время совершали мелкие кражи.	В	Н
17	Бывало, что по несколько дней (недель) Вы ничем не могли заняться, потому что трудно было заставить себя включиться в работу.	В	Н
18	У Вас прерывистый и беспокойный сон.	В	Н
19	Когда Вы находитесь среди людей, Вы слышите странные вещи.	В	Н
20	Большинство знающих Вас людей не считают Вас неприятным человеком.	В	Н
21	Вам часто приходилось подчиняться кому-либо, кто знал меньше Вашего.	В	Н
22	Большинство людей довольны своей жизнью больше чем Вы.	В	Н
23	Очень многие преувеличивают свои несчастья, чтобы добиться сочувствия и помощи.	В	Н
24	Иногда Вы сердитесь.	В	Н
25	Вам определенно не хватает уверенности в себе.	В	Н
26	Часто у Вас бывают подергивания в мышцах.	В	Н
27	У Вас очень часто бывает чувство, как будто Вы сделали что-то	В	Н

	неправильное или нехорошее.		
28	Обычно Вы удовлетворены своей судьбой.	В	Н
29	Некоторые так любят командовать, что Вам хочется сделать все наперекор, хотя Вы знаете, что они правы.	В	Н
30	Вы считаете, что против Вас что-то замышляют.	В	Н
31	Большинство людей способны добиваться выгоды не совсем честным путем.	В	Н
32	Вас часто беспокоит желудок.	В	Н
33	Часто Вы не можете понять, почему накануне Вы были в плохом настроении или раздражены.	В	Н
34	Временами Ваши мысли текли так быстро, что Вы не успевали их высказывать.	В	Н
35	Вы считаете, что Ваша семейная жизнь не хуже, чем у большинства знакомых.	В	Н
36	Временами Вы уверены в собственной бесполезности.	В	Н
37	В последние годы Ваше самочувствие в основном было хорошим.	В	Н
38	У Вас бывали периоды, во время которых Вы что-то делали и потом не могли вспомнить, что именно.	В	Н
39	Вы считаете, что Вас часто незаслуженно наказывали.	В	Н
40	Вы никогда не чувствовали себя лучше, чем теперь.	В	Н
41	Вам безразлично, что думают о Вас другие.	В	Н
42	С памятью у Вас все благополучно.	В	Н
43	Вам трудно поддерживать разговор с человеком, с которым Вы только что познакомились.	В	Н
44	Большую часть времени Вы чувствуете общую слабость.	В	Н
45	У Вас редко болит голова.	В	Н
46	Иногда Вам было трудно сохранять равновесие во время ходьбы.	В	Н
47	Не все Ваши знакомые Вам нравятся.	В	Н
48	Есть люди, которые пытаются украсть Ваши идеи и мысли.	В	Н
49	Вы считаете, что совершили поступки, которые нельзя простить.	В	Н
50	Вы считаете, что вы сильно застенчивы.	В	Н
51	Вы почти всегда о чем-нибудь тревожитесь.	В	Н
52	Ваши родители часто не одобряли Ваших знакомств.	В	Н
53	Иногда Вы немного сплетничаете.	В	Н
54	Временами вы чувствуете, что Вам необыкновенно легко принимать решения.	В	Н
55	У Вас бывает сильное сердцебиение, и Вы часто задыхаетесь.	В	Н
56	Вы вспыльчивы, но отходчивы.	В	Н
57	У Вас бывают периоды такого беспокойства, что трудно усидеть дома.	В	Н
58	Ваши родители и другие члены семьи часто придираются к Вам.	В	Н
59	Ваша судьба никого особенно не интересует.	В	Н
60	Вы не осуждаете человека, который не прочь воспользоваться в своих интересах ошибками другого.	В	Н
61	Иногда Вы полны энергии.	В	Н

62	За последнее время у Вас ухудшилось зрение.	<i>V</i>	<i>H</i>
63	Часто у Вас шумит или звенит в ушах.	<i>V</i>	<i>H</i>
64	В Вашей жизни были случаи (может быть только один), когда Вы чувствовали, что на Вас действуют гипнозом.	<i>V</i>	<i>H</i>
65	У Вас бывают периоды, во время которых Вы необычайно веселы без особой причины.	<i>V</i>	<i>H</i>
66	Даже находясь в обществе, Вы обычно чувствуете себя одиноко.	<i>V</i>	<i>H</i>
67	Вы считаете, что каждый может солгать, чтобы избежать неприятностей.	<i>V</i>	<i>H</i>
68	Вы чувствуете острее, чем большинство других людей.	<i>V</i>	<i>H</i>
69	Временами Ваша голова работает как бы медленнее, чем обычно.	<i>V</i>	<i>H</i>
70	Вы часто разочаровываетесь в людях.	<i>V</i>	<i>H</i>
71	Вы злоупотребляете спиртными напитками.	<i>V</i>	<i>H</i>

**Личностный профиль (опросник Г. Айзенка)
Шкала №22**

- Ваше время не ограничено, однако постарайтесь отвечать на вопросы быстро и честно.
- Отметьте **ДА**, **НЕТ**, **ЗАТРУДНЯЮСЬ ОТВЕТИТЬ (30)** напротив соответствующего вопроса.

1	Всегда ли Вы признаете свои ошибки?	Да	Нет	30
2	Откладываете ли Вы иногда на завтра то, что следовало бы сделать сегодня?	Да	Нет	30
3	Когда Вы были ребенком, делали ли Вы то, что Вам велели сразу и не капризничая?	Да	Нет	30
4	Случалось ли Вам когда-либо осуждать или обсуждать других?	Да	Нет	30
5	Рассуждаете ли Вы иногда о вещах, о которых не имеете ни малейшего представления?	Да	Нет	30
6	Принимали ли Вы когда-нибудь похвалу за то, что на самом деле сделал кто-то другой?	Да	Нет	30
7	Проявляли ли Вы когда-либо упорство, отстаивая собственное мнение?	Да	Нет	30
8	Проявляли ли Вы когда-нибудь жадность, беря больше, чем Вам причиталось?	Да	Нет	30
9	Случалось ли Вам когда-нибудь присваивать чужие вещи без спросу (пусть даже столь мелкие как булавка или пуговица)?	Да	Нет	30
10	Всегда ли Вы делаете то, что "проповедуете"?	Да	Нет	30
11	Дерзили ли Вы когда-либо своим родителям в детстве?	Да	Нет	30
12	Стали бы Вы уклоняться от уплаты налогов, если бы знали, что это никогда не "выплывет наружу"?	Да	Нет	30
13	Опаздывали или Вы когда-нибудь на работу или на встречу?	Да	Нет	30
14	Жульничали ли Вы когда-либо в игре?	Да	Нет	30
15	Случалось ли Вам когда-либо обвинять другого в том, что на самом деле было Вашей виной?	Да	Нет	30
16	Воспользовались ли Вы когда-либо оплошностью другого в своих целях?	Да	Нет	30

17	Все ли ваши привычки положительны?	Да	Нет	30
18	Любите ли Вы иногда прихвастнуть?	Да	Нет	30
19	Случалось ли Вам когда-либо ломать или терять то, что принадлежало другому?	Да	Нет	30
20	Всегда ли Вы моете руки перед едой?	Да	Нет	30

Шкала №22

Ключи и интерпретация

1. N = 0, CD = 1, Y = 2	11.N = 2, CD = 1, Y = 0
2. N = 2, CD = 1, Y = 0	12.N = 2, CD = 1, Y = 0
3. N = 0, CD = 1, Y = 2	13.N = 2, CD = 1, Y = 0
4. N = 2, CD = 1, Y = 0	14.N = 2, CD = 1, Y = 0
5. N = 2, CD = 1, Y = 0	15.N = 2, CD = 1, Y = 0
6. N = 2, CD = 1, Y = 0	16.N = 2, CD = 1, Y = 0
7. N = 2, CD = 1, Y = 0	17.N = 0, CD = 1, Y = 2
8. N = 2, CD = 1, Y = 0	18.N = 2, CD = 1, Y = 0
9. N = 2, CD = 1, Y = 0	19.N = 2, CD = 1, Y = 0
10.N = 0, CD = 1, Y = 2	20.N = 0, CD = 1, Y = 2

Интерпретация шкалы № 22: лживость.

Низкие баллы (до 7 включительно, что составляет 27 накопленных процентов) характеризуют ответы испытуемого как безусловно честными.

Высокие баллы (от 20 сырых, что составляет 89 накопленных процентов) характеризуют ответы испытуемого как социально желательные.

Кореляційна матриця (фрагмент)

12. VAR00002		Пол	Возраст	Статус	Опыт_консул ьт_работы	Рефлексия_п рофессионал ьной_поз...	Позиция_кли ента	Частота_обращений _к_специалистам_с межных_профессий	Приверженн ость_традиц иям_анти...	Апелляция_к _религиозны м_убежд...	Приверженн ость_традиц ии_пансп...	Оперировани е_понятием_ диагноз	Рефлексия_о тносительно_ предмета...	Представлен ие_о_культу росообра...
1	0	35	1	5	3,00	1,00	2,00	3,00	2,00	3,00	1,00	1,00	3,00	
2	0	36	0	1	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	2,00	1,00	3,00	
3	0	33	1	10	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	1,00	2,00	
4	0	34	2	10	1,00	1,00	1,00	2,00	3,00	2,00	2,00	1,00	2,00	
5	0	60	2	15	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	1,00	3,00	
6	0	28	1	5	3,00	1,00	2,00	2,00	2,00	2,00	1,00	3,00	2,00	
7	0	41	1	4	2,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	2,00	1,00	2,00	
8	0	44	2	8	2,00	4,00	1,00	2,00	3,00	3,00	1,00	1,00	3,00	
9	0	45	1	7	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	3,00	3,00	
10	1	44	1	17	3,00	1,00	2,00	2,00	3,00	3,00	1,00	1,00	1,00	
11	0	32	1	4	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	1,00	3,00	
12	1	37	0	1	2,00	1,00	3,00	1,00	3,00	3,00	1,00	3,00	1,00	
13	1	64	3	1	1,00	1,00	1,00	2,00	3,00	2,00	3,00	1,00	2,00	
14	1	43	1	3	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	1,00	3,00	
15	0	66	3	25	1,00	1,00	2,00	2,00	3,00	3,00	2,00	1,00	2,00	
16	0	47	1	6	3,00	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	
17	0	30	2	8	3,00	3,00	2,00	3,00	1,00	3,00	3,00	1,00	2,00	
18	0	47	1	22	1,00	1,00	2,00	2,00	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	
19	0	51	4	14	1,00	1,00	2,00	2,00	3,00	2,00	1,00	3,00	2,00	
20	0	38	2	5	3,00	3,00	2,00	2,00	1,00	2,00	3,00	1,00	2,00	
21	1	68	3	10	3,00	1,00	1,00	3,00	1,00	3,00	3,00	1,00	3,00	
22	0	30	4	6	3,00	3,00	2,00	3,00	1,00	3,00	3,00	1,00	3,00	
23	0	65	5	12	3,00	1,00	3,00	3,00	2,00	2,00	1,00	3,00	3,00	